

Arxiu ecologista

- Memòria
i cultura
visual
de
- l'ecologisme
a València
des dels
anys 70

Memòria i cultura visual
de l'ecologisme a València
des dels anys 70
Centre Cultural La Nau
Sala Oberta
13.03.2024 - 09.06.2024

Memòria i cultura visual
de l'ecologisme a València
des dels anys 70
Centre Cultural La Nau
Sala Oberta
13.03.2024 - 09.06.2024

Rectora de la
Universitat de València
María Vicenta Mestre Escrivà

Vicerectora de
Cultura i Societat
Ester Alba Pagán

Organitza
Servei de Cultura
Universitària
Adela Cortijo Talavera,
directora del Servei
Ana Bonmatí Alcántara,
cap del Servei
Fernando Cebriá Ballester,
cap d'Administració
Norberto Piqueras Sánchez,
cap d'Exposicions

Col·labora
Institut Interuniversitari López
Piñero, Universitat de València
Biblioteca Historicomèdica Vicent
Peset Llorca, Universitat de València
Capital Verda Europea 2024
Ajuntament de València
Consejo Superior de Investigaciones
Científicas CSIC
La Filmoteca - Institut Valencià
de Cultura (IVC)

EXPOSICIÓ

Comissariat
Alberto Berzosa i Jaime Vindel

Coordinació general
Norberto Piqueras Sánchez

Coordinació tècnica
Alba Braza Boïls

Disseny
Democràcia

Transport i muntatge
Art i Clar

Gestió administrativa
Olga Ibáñez Hervás
Juana Pérez Hernández
Ana Roig Carrasco

Comunicació
Magda Ruiz Brox
Núria García Cebrià
Fausto Rada Plats
Jose García Aliaga

Assistència muntatge
i il·luminació
Francisco Burguera Pérez
Álvaro David García
Pedro Herráiz Merino

Assistència en sala
Esfera Proyectos Culturales

Visites guiades
Ximo Revert Roldán
Voluntariat cultural de
la Universitat de València

Préstecs temporals
Associació de Veïns del
Barri de Sant Marcel·lí
Arxiu A Hores d'Ara
Col·lectiu Margarida
Col·lecció Enric Amer Blanch
i Conxa Espi Vidal
El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge
Fons de Documentació del Medi
Ambient de La Casa Verda/
Institut Interuniversitari López
Piñero, Universitat de València
La Filmoteca (IVC)
Marfull
Acció Ecologista Agró

CATÀLEG

Edita

Universitat de València

Textos

Alberto Berzosa Camacho

Jaime Vindel Gamonal

Ernest Garcia Garcia

Maria Josep Picó Garcés

Coordinació

Norberto Piqueras Sánchez

Alba Braza Boïls

Disseny i maquetació

Democràcia

Traduccions

i correccions

Antoni Domènech

Fotografia

Eduardo Alapont

Impressió

La Imprenta CG

DL: V-1983-2024

ISBN: 978-84-9133-689-1

© D'aquesta edició:

Universitat de València

© Dels textos: els autors

© De les imatges: els autors

Agraïm a totes les persones que des dels col·lectius, de manera individual i des de les institucions han conservat al llarg del temps els materials que ací presentem.

Aquesta publicació ha sigut cofinançada pel projecte de R+D+i “Humanitats energètiques: Energia i imaginaris socioculturals entre la revolució industrial i la crisi ecosocial” (PID2020-113272RA-I00, HUMENERGE), finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033/ i “FEDER Una manera de hacer Europa”; i “Cultura (post)fòssil: Imaginaris socioculturals, calfament global i transició energètica” (CNS2023-143774, KULTUR(P)FOSSIL), finançat per MICIU/AEI/10.13039/501100011033 i per la “Unió Europea NextGenerationEU/PRTR”

L'organització de l'exposició ha intentat esclarir l'autoria de tots els documents i imatges ací presentats. En alguns casos aquest objectiu ha sigut impossible donada la naturalesa i el context en què aquests van ser creats.

Entitats col·laboradores:

MINISTERIO
DE CIENCIA, INNOVACIÓN
Y UNIVERSIDADES

HUMANIDADES
ENERGÉTICAS

LaFilmoteca
valenciana

Índex

Pròleg institucional	7
María Vicenta Mestre Escrivà i Ester Alba Pagán	
L'expressió cultural, inspiració de la <i>Green València</i> Maria Josep Picó Garcés	11
D'empipaments i desacords: a propòsit de la memòria de l'ecologisme valencià Jaime Vindel Gamonal i Alberto Berzosa Camacho	15
El Fons, la memòria i el futur Ernest Garcia Garcia	59
<i>Defensem</i> Anaïs Florin	67

Pròleg institucional

María Vicenta Mestre Escrivà
Rectora de la Universitat de València

Ester Alba Pagán
Vicerectora de Cultura i Societat

En el marc de la Capitalitat Verda d'Europa, reconeguda enguany, 2024, a la ciutat de València, des del Centre Cultural La Nau de la Universitat de València apostem per donar visibilitat a línies de recerca que reflexionen sobre diferents qüestions ambientals, sobretot quan aquestes estan, a més, estretament vinculades amb el nostre territori. Aquest és el cas de l'exposició que ací presentem: "Arxiu ecologista. Memòria i cultura visual de l'ecologisme a València des dels anys 70". La mostra recull part de la recerca que els seus comissaris, Alberto Berzosa i Jaime Vindel, duen a terme en els diferents arxius que conserven documentació del moviment ecologista valencià i com a part de diversos projectes de recerca desplegats en l'Institut d'Història del Consell Superior d'Investigacions Científiques. Aquesta línia de treball ha conformat un corpus de cartelleria, fotografies, pel·lícules, materials de propaganda, adhesius i altres documents generats en el curs de les dècades per l'acció de les diferents associacions que, des dels anys setanta fins a l'actualitat, s'han mobilitzat per defensar la riquesa i els valors ambientals de la nostra regió. Una àmplia selecció d'aquests materials es presenten i s'ordenen a la Sala Oberta de La Nau, amb evocació d'alguns moments clau d'aqueixa història. Des de les mobilitzacions ciutadanes per a salvaguardar entorns naturals únics, com la Devesa del Saler o l'Albufera, fins al desenvolupament de campanyes per un transport no contaminant o per l'impuls d'energies netes, passant per l'alerta ecologista sobre els perills de la construcció i la gestió de la planta nuclear de Cofrents o els esforços per protegir l'horta al voltant de València.

En 2017 el Centre Cultural La Nau va organitzar l'exposició "El Saler per al poble, ara! El poder de la ciutadania en la transformació responsable del paisatge i del territori", en què es posava el focus en les mobilitzacions que tingueren lloc en l'entorn del Saler durant els anys setanta. La proposta expositiva que ara presentem és extensió d'aquella i, al seu torn, expressió de la preocupació i el compromís constant de la Universitat de València amb les qüestions mediambientals. "El Saler per al poble, ara!" va ser coordinada per Carles Dolç, Tito Llopis, Felipe Martínez, Luis Perdígón i Maria Josep Picó, que ara, com a professora de la nostra Universitat i experta en comunicació de la sostenibilitat assumeix el desafiament del recentment creat Comissionat de Cultura de la Universitat de València per a València Capital Verda Europea 2024.

"Arxiu ecologista" posa el focus i s'articula a partir de la materialitat documental d'aquesta memòria de l'ecologisme que es preserva en repertoris documentals tan valuosos com el Fons de Medi Ambient de La Casa Verda, entitat ja desapareguda i custodiada des de la Universitat de València. Altres arxius que també nodreixen de materials ecologistes l'exposició són El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge, l'arxiu de La Filmoteca - Institut Valencià de Cultura, i A Hores d'Ara, així com algunes col·leccions particulars. La multiplicitat de fonts per a convocar la memòria de l'ecologisme valencià d'una manera tan efectiva com proposa aquesta mostra resulta un estímul i una inspiració a l'hora d'enfocar la tasca col·lectiva en favor del respecte per la natura i de l'equilibri ecosistèmic del nostre territori.

L'expressió cultural, inspiració de la *Green* *València*

Maria Josep Picó Garcés
Universitat de València

El batec de l'activisme ciutadà sempre va estar un valor genuí del somni de València per a esdevindre Capital Verda Europea. L'energia col·lectiva de la mobilització ha conreat robustes arrels i ha esculpit la ciutat amb victòries davant poders econòmics i polítics en benefici de la natura, el benestar, la salut i el bé comú. Aquest vigor altruista de les persones en defensa de la millor ciutat possible des de la passada dècada dels setanta va ser ànima del projecte de la *Green València*, alhora que va il·luminar el disseny d'una iniciativa sòlida forjada en més d'una desena d'indicadors de sostenibilitat urbana i el compromís ferm de futur per la transició ecològica.

València va erigir-se com a Capital Verda Europea a Grenoble una nit de la tardor del 2022. Trencava estereotips, ja que va ser el primer municipi de la Mediterrània en conquerir el guardó. Havia competit amb altres set capitals, entre elles, Florència, Cracòvia o Sofia, i, finalment, es va mesurar a la final amb una veterana aspirant, Càller, de l'illa italiana de Sardenya. La Comissió Europea va atorgar el premi a València i, per tant, es va convertir en la quinzena ciutat amb el títol, entre elles, Estocolm, Copenhagen, Oslo, Bristol, Essen, Ljubljana o Nantes, i la segona en l'àmbit estatal, després de la *Green Vitória-Gasteiz* del 2012.

La Universitat de València ha format part del projecte de València Capital Verda Europea des dels seus orígens, ha donat suport a l'Ajuntament de València i ha contribuït a la concreció de la seua proposta, tot integrant-se en el Binomi Ciutat-Universitat, juntament amb la Universitat Politècnica de València. D'aquesta manera, es va comprometre a contribuir des de l'educació superior, la recerca i la transferència de coneixement a la promoció de la sostenibilitat urbana com també a assumir al repte de la Missió Europea per aconseguir la neutralitat climàtica el 2030. Aquesta aliança segueix el model de la quàdruple hèlix, el qual promou la col·laboració entre administració pública, formació i investigació, sector privat i societat civil, en harmonia amb l'Objectiu de Desenvolupament Sostenible 17 de l'Agenda 2030 de les Nacions Unides.

L'activisme ciutadà constitueix un pilar essencial de la *Green València*. Les mobilitzacions en defensa de la Devesa del Saler i l'antic llit del riu Túria han estat germen de la *Green València* d'avui, alhora que altres moviments cívics, com és el cas de *Per l'horta*, *Salvem el Botànic* o *Salvem el Cabanyal*. *El Saler per al poble* va alliberar de la urbanització la façana de l'Albufera, avui un parc natural de referència internacional. La conservació de la seua zona humida ha conduït València a ser la primera ciutat Ramsar de l'àmbit espanyol. *El llit del Túria és nostre i el volem verd* va evitar que l'antic curs del riu es cobrira d'asfalt per a ser una autopista enlloc del Jardí del Túria, columna vertebral verda de quasi deu quilòmetres, el parc lineal més llarg d'Europa. *Per l'horta* ha impulsat la cultura pel conreu de la terra a l'àmbit periurbà, tot denunciant la pèrdua de sòl fèrtil en detriment de la sobirania alimentària. Una horta, a més, declarada Sistema Important del Patrimoni Agrícola Mundial (SIPAM) per la FAO.

Amb la mostra “Arxiu ecologista. Memòria i cultura visual de l’ecologisme a València des dels anys 70” al Centre Cultural La Nau, el Vicerectorat de Cultura i Societat de la Universitat de València obri el teló de la seua programació en el marc de la Capital Verda Europea 2024. Articulada en cinc grans eixos vinculats amb notòries mobilitzacions ciutadanes, és la primera exhibició sorgida del Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda iniciat el 1982, dipositat a la Universitat de València per part de l’entitat ambientalista emblemàtica Acció Ecologista Agró el 2011. L’exposició encaixa amb l’essència de la *Green València*, tot reivindicant l’activitat conservacionista com a força de transformació i promotora de reflexions ecosocials des de la transició democràtica: el xoc amb els conceptes de progrés de l’economia capitalista i les grans batalles vinculades amb la biodiversitat, l’energia, la mobilitat o la urbanització. Un oferiment a l’esguard del moviments socials a través dels materials produïts per l’activisme, complementats, ahora, amb un programa de diàlegs associats a la proposta expositiva.

El Comissionat de Cultura de la Universitat de València per a València Capital Verda Europea 2024 naix amb la determinació de contribuir a la *Green València* des del pensament crític en matèria de sostenibilitat mitjançant la creativitat, l’art, la investigació, la ciència interdisciplinària i els nous llenguatges, narratives i algorismes del paradigma digital, al costat de les inquietuds de la joventut en aquest moment de transicions socioecològiques arreu de l’*aldea global*. Atresorem la ferma voluntat d’inspirar amb l’expressió cultural, en tot el seu ventall de diversitat, la València Capital Verda Europea des dels nostres campus i espais universitaris, plens del talent jove de les generacions del futur, en sincronia amb el Vicerectorat de Sostenibilitat, Cooperació i Vida Saludable.

Refermem la vocació de la Universitat de València pel foment de l’expressió cultural com a vector de la sostenibilitat i l’ecologia amb les eines transformadores del diàleg, la innovació i la participació ciutadana. I, ahora, afavorint la plena integració de la cultura en les polítiques i les estratègies de desenvolupament sostenible, perquè el progrés econòmic i social inclueixi requereix de sistemes de governança de la cultura, en coherència amb la Declaració de Florència de la UNESCO.

Amarats de l’esperit ecologista, tot recordant que l’activisme ambientalista “és un acte d’amor cap al planeta i totes les seues criatures”, en paraules de la Premi Nobel per la Pau, Wangari Maathai, l’equip del Comissionat de Cultura iniciem aquest viatge amb el compromís i la il·lusió d’impregnar d’iniciatives culturals agitadores i inspiradores la Capital Verda Europea aquest 2024, precisament quan celebrem el 525 aniversari de la creació de la Universitat de València, completament alineats amb els valors europeus de l’educació superior des de la nostra Aliança Forthem.

D'empipaments i desacords: a propòsit de la memòria de l'ecologisme valencià

Jaime Vindel Gamonal, Investigador Ramón
y Cajal de l'Institut d'Història del CSIC
i Alberto Berzosa Camacho, Professor
d'Historia de l'Art, Universidad Autónoma
de Madrid. Comissaris de l'exposició¹

En un text de 1978, el sociòleg i activista valencià Josep-Vicent Marqués identificava en la memòria un valor polític per a l'ecologisme. En concret, pensava en la possibilitat de desenvolupar una llei de delictes ecològics que definira el marc per a investigar els atemptats mediambientals perpetrats pel franquisme. Aquesta actitud anava dirigida a aconseguir un objectiu més general, que resumia en la intenció d'“incordiar al capital” (Marqués, 1978: 136-137), no deixant-li passar pàgina. Marqués pensava que aquestes molèsties a les empreses i institucions que formen l'entramat tecnocràtic que controla el capital, podrien fer-se mitjançant l'obertura de procediments legals que dificultaren l'esborrament de les petjades de la corrupció ambiental ocorreguda durant el franquisme, en paral·lel als plans de desenvolupament industrial i de modernització del país. A dia d'avui, tot esperant que el vector ecologista pugui afectar la legislació que es fa càrrec d'atendre els delictes comesos durant la dictadura i el procés de transició (fins al 1983, tal com preveu la Llei de memòria democràtica en vigor), el valor polític i cultural de la memòria de l'ecologisme és reconegut des de diverses esferes socials.

Entre altres, cal destacar iniciatives per a constituir arxius històrics en el terreny de la militància, com ho fa *Ecologistas en Acción* des de 2017, només per citar un exemple que s'articula a nivell estatal; apostes en l'àmbit de les institucions culturals per tal de visibilitzar projectes que entrecreuen la qüestió de la memòria i l'arxiu amb el rescat de pràctiques socials i coneixements tradicionals fortament vinculats als usos comunitaris del territori, com ara la *Fundación Cerezales* i el programa “Territorio archivo”, centrat en la comarca lleonesa de Condado-Curueño; o esforços des de l'espai acadèmic, com els que des del 2021 es desenvolupen des dels projectes d'investigació “Estética Fósil: una ecología política de la historia del arte, la cultura visual y los imaginarios culturales de la modernidad” i “Humanidades energéticas. Energía e imaginarios socioculturales entre la Revolución industrial y el calentamiento global”, radicats a l'Institut d'Història del CSIC i que han constituït una cartografia minuciosa dels repertoris gràfics i visuals dels arxius del moviment ecologista a nivell estatal.

En tant que integrants de tots dos projectes, els dos comissaris d'aquesta mostra hem desenvolupat una sèrie d'investigacions a través de diversos arxius ecologistes del País Valencià per a estudiar la gràfica política de l'ecologisme a la zona i pensar mecanismes per a reconstruir i repensar la seua història a partir dels seus materials audiovisuals. La mostra “Arxiu ecologista. Memòria i cultura visual de l'ecologisme a València des dels anys 70” és només una parada d'un projecte que espera continuar en el futur estenent-se a altres cabals documentals. Ahora, es tracta d'una exposició on ressonen els materi-

als ja exhibits pel Centre Cultural La Nau en una mostra de 2017, titulada “El Saler per al poble, ara!”. En aqueix sentit, cal agrair a la Universitat de València l’interès per visibilitzar aquest tipus de plantejaments de crítica ecològica, un posicionament encara més valuós en temps que dibuixen un horitzó advers per als moviments socials que s’enfronten a l’emergència climàtica, creixentment sotmesos a la repressió pel poder judicial en contextos com ara l’Estat espanyol.

En relació amb aquesta conjuntura, ens convé subratllar que, en l’origen i l’evolució de la nostra recerca es reconeixen les empremtes d’allò que Josep-Vicent Marqués va intuir en plena Transició com un element catalitzador de la potència transformadora de l’ecologisme: l’agència política de la memòria ecologista. La present exposició connecta amb aquesta idea proposant un recorregut a través de la memòria audiovisual i material del moviment ecologista a l’àmbit Valencià. Partint d’aqueix context, aquest recorregut apunta cap a un triple objectiu: (1) pal·liar l’escàs pes de l’ecologisme (i, més en particular, de la seua memòria visual) als discursos històrics sobre l’Espanya contemporània, en concret aquells que giren al voltant del període de la Transició; (2) rellegir la història recent de les mobilitzacions socials al nostre país a la llum d’una selecció de materials produïts des de l’activisme i la crítica ecosocials; i (3) sumar els materials de l’ecologisme, i les reflexions que se’n deriven, a aquelles propostes que en les darreres dècades s’han vingut plantejant des de les institucions per a la revisió de les tecnologies d’arxiu i l’estatus material i epistemològic del document.

Amb aquest objectiu disposarem d’un retall del material documental, gràfic i audiovisual provinent de diversos arxius produïts i ubicats al territori valencià des dels anys setanta fins avui dia, com ara el Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda, El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge, La Filmoteca – Institut Valencià de Cultura, A Hores d’Ara, o l’Arxiu de la Associació de Veïns del Barri de Sant Marcel·lí, així com amb col·leccions particulars, com la de l’històric militant ecologista Enric Amer, la dels antics integrants del col·lectiu Margarida, o la de l’agrupació Marfull. A partir de l’estudi d’aquests fons documentals hem seleccionat un corpus de materials amb els quals proposem un relat fet a base d’il·luminacions, per força parcials, de l’ecologisme valencià de les últimes cinc dècades. Aqueix relat no busca conformar una narrativa lineal, sinó convocar en un mateix espai imatges i objectes que en l’actualitat es troben disgregats en diferents col·leccions, les quals responen, a més, a múltiples lògiques administratives. D’aquesta manera és possible revelar la capacitat de l’ecologisme per a establir una connexió entre el passat, el present i el futur, en la qual les polítiques de defensa del territori contribuïran també a redefinir els imaginaris socials. A la sala, el nostre relat s’articula en els cinc nodes temàtics

Germania Socialista (1970 - 1977) —

AEORMA. Delegació del País Valencià (1973 - *ca.* 1976) —

Margarida (1976 - 1978) —

Grup Ecologista Llibertari (GEL) (1977 - *ca.* 1983) —

Colla Ecologista de Castelló (1978 -) —

Col·lectiu Ecologista Rosella Torrent i Per L'Horta (1979 -) —

AVIAT (1979 - 1981) —

Margalló d'Elx (1979 -) —

Coordinadora de Grups Ecologistes del País Valencià (1981 - 1987) —

La Casa Verda (1982 -) —

Acció Ecologista (1982 - 1987) —

Agró (1982 - 1987) —

Grup Coscoll de Gandia (1982 -) —

Grup Larus de Castelló (*ca.* 1983) —

Centre d'Estudis i Activitats del Medi Ambient de València (1983 - 1987) —

Coordinadora de Defensa del Bosc (1984) —

ITACA, Asociación Ecologista para la Defensa del Mediterráneo (*ca.* 1984) —

Grup d'Amics de la Natura de Cocentaina (1985 -) —

L'Arquet de la Vall d'Uixó (1985) —

Grup Ecologista Samaruc d'Oliva (1985 -) —

Grup Ecologista Xoriguer (1985 -) —

Amics de la Natura de Castelló (1986 -) —

Acció Ecologista-Agró (1987 -) —

Marfull (1987 -) —

L'Alguer de Santa Pola (1988 -) —

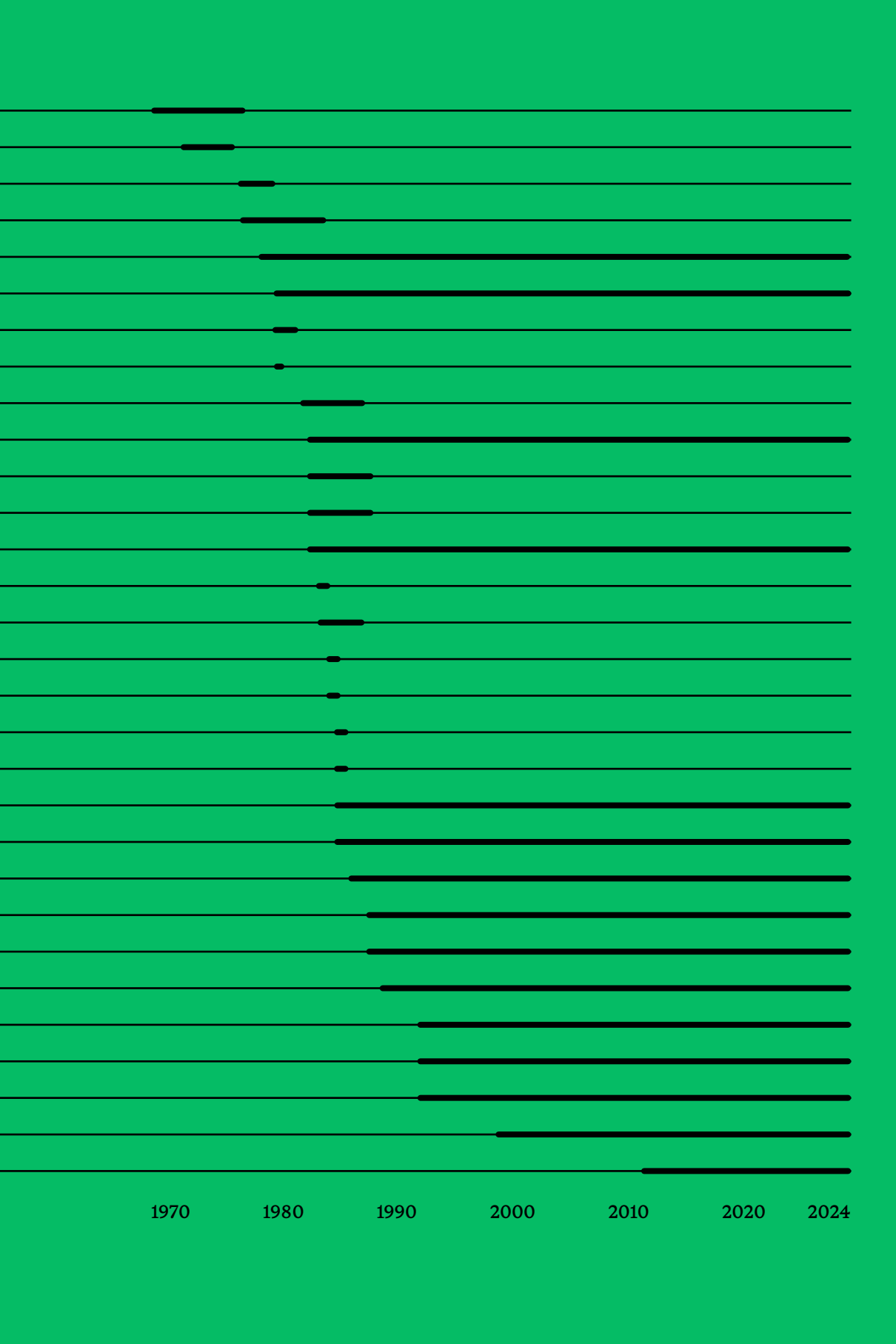
Colla Ecologista d'Almassora (1992 -) —

Grup Ecologista Tamus, Bunyol (1992 -) —

Grup Ecologista Tarai d'Elda (1992 -) —

Ecologistes en Acció del País Valencià (1998 -) —

La Carrasca d'Alcoi (2011 -) —

següents: “Agents de l’ecologisme”, “Nuclears? No, gràcies”, “De l’Albufera a l’Horta”, “Salvem”, i “Ecologisme urbà i alternatives energètiques”.

El primer node, “Agents de l’ecologisme”, ubicat a l’entrada de la mostra com una presentació, desplega un format híbrid entre la cartografia del territori valencià i un diagrama amb informació de les diverses agrupacions ecologistes sorgides entre els anys setanta i l’actualitat en aqueix context. Amb el mapa, aterrem geogràficament el contingut de l’exposició i el diagrama incorpora dades al voltant del lloc d’origen i les cronologies dels grups. Junt al mapa i el diagrama [Fig. 0] s’inclouen també materials il·lustratius de la identitat o la activitat d’aqueixes agrupacions, seleccionats als arxius on hem desenvolupat la nostra investigació. Entre els documents inclosos cal destacar els cartells de presentació d’associacions com La Casa Verda [Fig. 1], fundada el 1982 per Acció Ecologista [Fig. 2]; aquells que convoquen a mobilitzacions al carrer, com la icònica manifestació contra les agressions capitalistes al medi ambient convocades per Margarida en 1978 [Fig. 3] o la Jornada Internacional Antinuclear organitzada pel Grup Ecologista Llibertari (GEL) en 1979 [Fig. 4]; manifestos de col·lectius menuts i efímers com ara el Grupo de Ecotaje y Acción; materials de propaganda com els de l’Assemblea Comarcal Ecologista; o la pel·lícula *Levante Feliz? País perplex* (1983), on els membres del Col·lectiu d’Escola Crítica del País Valencià presenten, entre altres facetes de la mobilització de base de la regió, les campanyes lúdico-críiques davant la planta nuclear de Cofrents. Completen el diagrama tres finestres a projectes de producció d’arxius digitals que treballen de diferent forma per a la recuperació de la memòria visual de l’ecologisme valencià. En elles s’hi troben tres tauletes a disposició d’aquells que visiten la mostra per tal que puguen consultar els fons documentals d’El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge, arxiu radicat al valencià barri de Torrefiel amb una interessant col·lecció de cartells; A Hores d’Ara, projecte d’investigació i activació al voltant dels materials produïts en paral·lel a les mobilitzacions de defensa de l’horta valenciana; i Archiecos, repositori digital on els membres dels projectes “Estética Fósil” i “Humanidades energéticas” estem bolcant els resultats de la nostra investigació sobre la gràfica política de l’ecologisme a l’Estat espanyol, partint com a prototip experimental d’un retall dels materials del Fons de Medi Ambient de La Casa Verda. Com a base històrica d’aquest dispositiu de presentació de l’exposició, oferim, a més, en aquest espai, una selecció bibliogràfica² formada per documents constituents del moviment ecologista al País Valencià i per treballs que han estudiat i divulgat la història ambiental i de l’ecologisme valencià.

D’aquesta manera, entre els texts, la impressió cartogràfica del territori, la selecció de materials de propaganda i comunicació política, i l’accés a les

[Fig. 1]

[Fig. 2]

[Fig. 3]

[Fig. 1]
La Casa Verda, © M. Boix, ca. 1982. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 2] *Defensem la nostra terra*, Acció Ecològista, 1983. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 3]
Contra l'agressió capitalista al medi ambient, Margarida, 1978. Col·lecció Margarida.

[Fig. 4]

[Fig. 5]

[Fig. 6]

[Fig. 4]

No volem viure així. Jornada Internacional antinuclear, Grup Ecologista Llibertari (GEL), 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 5]

Prova sobre cartolina de grafiti antinuclear, Margarida, ca. 1978. Col·lecció Margarida.

[Fig. 6]

Perquè ja sabem com són de segures. Nuclear no!, Asociación Valenciana de Iniciativas y Acciones en Defensa del Territorio, 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

estratègies de recuperació de la memòria de l'ecologisme a través de projectes d'arxiu, l'exposició planteja diversos nivells de lectura de la història de l'ecologisme valencià, que van des de la dada històrica o el contacte amb el document, a les polítiques de conservació i disseminació de la memòria sobre les trajectòries històriques del moviment.

El node "Nuclears? No, gràcies" centra el seu focus en les mobilitzacions antinuclears desenvolupades al País Valencià des dels anys setanta que, d'igual manera que a la resta d'Espanya i a nivell internacional, encetaren un capítol fonamental de la història de l'ecologisme. La qüestió nuclear permeté definir un horitzó polític comú arreu de l'Estat, per bé que presentà sempre particularitats territorials. Tant el darrer Pla Energètic Nacional (PEN) del franquisme (1975), com el promulgat per la Unión de Centro Democrático en 1978, promovien de forma prioritària la construcció de plantes nuclears amb l'objectiu d'avançar cap a una desitjada sobirania energètica que servira per a fer front a la crisi del petroli oberta en 1973 i, alhora, garantir el subministrament d'energia necessari per tal d'atendre el previsible augment de la demanda provocat pel increment del consum particular i, sobretot, de la productivitat industrial que havia de treure Espanya de la crisi econòmica en què estava sumida.

La resposta a aquests plans s'articulà arreu de l'Estat en forma de col·lectius contraris al model de desenvolupament capitalista. Molts d'ells eren de tall llibertari, però les resistències també hi incloïen associacions veïnals a les ciutats i de llauradors al camp, així com els primers brots del grups ecologistes. A més de convocar políticament i cohesionar en plataformes diferents faccions de la militància de base, les mobilitzacions antinuclears a l'Estat posaren al dia els plantejaments i accions del moviment ecologista espanyol en relació a l'ecologisme polític dels països del nostre entorn. La icona del sol rient, dissenyat per la danesa Anne Lund, és el millor exemple de la sincronia internacionalista de l'ecologisme al voltant de la qüestió nuclear [Fig. 5].

Al País Valencià, la lluita antinuclear es centrà en l'oposició a la construcció de la central nuclear de Cofrents, que havia començat en 1973. Des de llavors, la central esdevingué un referent que condensava, al menys, tres línies fonamentals d'acció de l'ecologisme social i polític de la zona. Per una banda, la preocupació per la contaminació que generen els residus nuclears, el perill del transport d'urani i, en general, la por a la radiació [Fig. 6]. En segon lloc, els límits de l'argument en favor d'aquest tipus d'energia, segons el qual la seua implementació suposava un avenç cap a la sobirania energètica nacional. En realitat, la compra de reactors a empreses nord-americanes provocava més bé un nou equilibri de dependències internacionals en la producció d'energia, on els Estats Units

d'Amèrica resultaven afavorits. Per últim, la implantació de la central a només dos quilòmetres del poble de Cofrents amenaçava el patrimoni cultural i natural de la zona, i posava contra les cordes la seua agricultura (Costa Morata, 1976: 175-178). Açò va fer que moltes organitzacions veïnes, com la Coordinadora Antinuclear d'Alzira, no tardaren a organitzar-se i protagonitzar aquestes lluites [Fig. 7].

En aquesta secció despleguem una selecció de cartells i altres documents sorgits des dels diferents espais polítics d'oposició antinuclear amb el propòsit d'oferir una impressió de la varietat estètica i discursiva dels seus imaginaris. Agrupacions ciutadanes com l'Associació de veïns de Torrefiel [Fig. 8], grups ecologistes com Margarida, l'Associació Valenciana d'Iniciatives i Activitats en Defensa del Territori, i plataformes com la Xarxa de contactes ecologistes [Fig. 9], o la "Coordinadora Antinuclear Cofrentes" [Fig. 10], produïren des de 1976 una àmplia quantitat de cartelleria, dossiers de caràcter didàctic i materials de propaganda de gran valor històric. És senzill distingir-hi diferents sensibilitats ideològiques i estratègiques davant la qüestió antinuclear, des del punt de vista més transversal, en connexió amb altres fluxos de l'activisme de base, com ara el feminisme o el pacifisme, i marcat moltes vegades per un to lúdic (és el cas de Margarida), fins a l'apropament més sistemàtic i d'orientació sindical plantejat pel Grup Ecologista Llibertari (GEL), entre la documentació del qual, conservada majoritàriament a l'arxiu d'El Punt, abunden els estudis, informes, quaderns, fullets, còmics, fotografies [Fig. 11] i, fins i tot, cassettes amb entrevistes als obrers que treballaven a la central. En els casos de Margarida i el GEL estem davant d'experiències que, bé siga en clau contracultural o anti-sistèmica, mostren llur vinculació amb la cultura política d'oposició de la Transició. Encarnaven una forma d'entendre l'ecologisme inscrita en la agitació política i cultural *des de baix* i que, en ambdós casos, es relacionava directament amb altres lluites socials, com la millora de les condicions laborals de la classe treballadora (la metodologia de l'enquesta obrera, traslladada en aquest cas a l'àmbit de la central nuclear, n'és un signe clar). Aquesta sensibilitat política contrasta amb el perfil més liberal d'altres associacions de l'ecologisme valencià, les interpel·lacions del qual han estat dirigides de manera més específica a la mediació o intervenció dels poders públics, sense que açò implicara necessàriament la construcció de pols d'autonomia social més enllà de les institucions de l'Estat.

El tercer node de l'exposició, "De l'Albufera a l'Horta", condensa varies dècades d'activisme contra les propostes, plans i temptatives de colonització d'espais naturals especialment vulnerables atès el seu complex equilibri metabòlic basat en recursos hidrològics: l'Albufera i el seu entorn i l'horta valenciana. Aquestes qüestions foren abordades aviat pel llibre *Ni desarrollo regional ni ordenación*

[Fig. 7]

[Fig. 8]

[Fig. 9]

[Fig. 7]
Nuclear? No gràcies, Coordinadora Antinuclear d'Alzira, 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 8]
Manifestació antinuclear, Asociación de vecinos de Torrefiel, 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 9]
Manifestació Antinuclear. Avui actius o demà radiactius, Xarxa de contactes ecologistes, ca. 1984. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 10]

[Fig. 11]

[Fig. 10]
Vandellós, Chernóbil... Mañana Cofrentes, Coordinadora Antinuclear Cofrentes, il·lustrat per © J. Ortega, ca. 1989. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 11]
 Fotografia de la campanya d'investigació sobre la central de Cofrentes, Grup Ecologista Llibertari (GEL), ca. 1979. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 12]
No a la mort de l'Albufera/ Salvem-la!, Col·lectiu d'Artistes Plàstics del País Valencià, ca. 1986. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 12]

del territorio. El caso valenciano, amb el qual es divulgava un informe dirigit per Mario Gaviria en 1974, i on s'hi dedicava un espai substancial a analitzar els casos de l'Albufera i l'horta, després d'identificar-los com especialment problemàtics de cara al desenvolupament de polítiques de gestió del territori en un context de creixement industrial i davant l'amplificada voracitat del sector turístic.

L'Albufera i la Devesa del Saler són dos ecosistemes formats en paral·lel. Des del seu origen, el seu desenvolupament ha estat interdependent. Les amenaces a l'estabilitat d'un afectarien l'altre per igual (Arraiz, 1974: 321) i, per això mateix, les campanyes de defensa han de ser pensades, també, de manera complementària. Durant els anys setanta del segle passat la situació de tots dos ecosistemes era summament fràgil i les agressions venien de diferents fronts a la vegada. La creixent dessecació d'hectàrees del llac per a crear arrossars, l'ús de pesticides per a tractar les collites, l'abocament d'aigües negres provinents de les indústries circumdants, i la pèrdua de profunditat a causa de les terres i substàncies en suspensió llançades al llac, constituïen una forta amenaça per a l'Albufera (Arraiz, 1974: 323). En paral·lel, el pla de 1964 per a urbanitzar amb finalitat turística la Devesa del Saler suposava una pressió afegida sobre l'entorn de la mateixa devesa, però també de l'Albufera. La consciència del perill que corria l'Albufera dugué a la mobilització no sols de sociòlegs i biòlegs, com aquells que participaven en el llibre coordinat per Gaviria, sinó també de cineastes, com ara Carles Mira amb el seu curtmetratge *Biotopo* (1974), o del Col·lectiu d'Artistes Plàstics del País Valencià [Fig. 12]. Per la seua banda, les resistències populars articulades a través de la secció valenciana de la Asociación Española para la Ordenación del Territorio y el Medio Ambiente (AEORMA), al crit d'"el Saler per al poble", l'objectiu del qual era paraitzar la privatització del Saler via la seua urbanització [Fig. 13], constituïren la primera mobilització ecologista a gran escala a la regió, que, a més, suposà alhora una campanya de difusió gràfica [Fig. 14]. La lluita per la defensa del Saler fou un fet històric significatiu per dos motius. En primer lloc, per tenir lloc en ple franquisme: el seu moment àlgid fou, de fet, l'estiu de 1974. I, en segon lloc, per resultar un èxit, ja que no només s'aconseguí aturar la urbanització en marxa sinó que, després de l'arribada del primer ajuntament democràtic, es reconstruí el sistema dunar danyat per les obres (Dolç, 2021) [Fig. 15].

L'horta valenciana es trobà afectada per processos semblants de colonització de la terra i els recursos hídrics en favor del progrés, que derivaren en l'acceleració de la fractura del complex sistema de regadiu aconseguit després de "decenas de siglos de lucha contra las marismas, de cuidadosa distribución y reparto de las aguas" (Gaviria, 1974: 287). El creixement de la població suposava urbanitzar terrenys que abans eren rurals. Aquesta operació no solament

Declaració sobre El Saler

(A. E. O. R. M. A. - DELEGACIÓ DEL PAÍS VALENCIÀ)

Més de 15.750 valencians han signat un escrit contra la venda i la desfeta del SALER i han manifestat llurs voluntats de que torne a ser d'ús i propietat exclusivament públiques, com ho era abans. Cal, però, tindre present que la recuperació d'aquest patrimoni col·lectiu, d'aquest parc excepcional, no és presenta fàcil d'aconseguir encara s'hauran de vencer moltes dificultats i molts d'interessos. Per això, A.E.O.R.M.A., a banda de la impugnació que pel seu compte va presentar al projecte de remodelació, vol contribuir a la màxima difusió del problema, tot i publicant aquesta declaració.

AL SALER HI HAVIEN PINS I ERA PROPIETAT DE TOTS...

La situació anterior a l'any 1962 és ben coneguda per tothom: EL SALER era un parc, amb característiques naturals privilegiades, de propietat comunitària. Si l'afluència de la població treballadora no era molt nombrosa —aquest ha estat un argument molt utilitzat pels interessats en la privatització— era degut, fonamentalment, a la tradicional despreocupació municipal per l'equipament de les zones públiques. A les dificultats d'accés que suposaven els escassos i localitzats transports públics es sumava la total manca d'instal·lacions i serveis complementaris per a una diada de bany. Malgrat tot això, EL SALER —la platja i la pinada— era la zona de vora mar més estimada pel poble valencià.

L'any 1962 comença la desfeta: d'una banda, l'Ajuntament autoritza a TEVASA l'elaboració d'un «Plan de Ordenación del Monte de la Dehesa», amb evidents conecions a l'esmentada empresa. D'altra banda, l'Ajuntament ocedeix debades al «Ministerio de Información y Turismo» els terrenys necessaris (7) —720.000 m.²— per a la instal·lació d'un «Campo de Golf» (quí juga al golf?). Després vindria la llei aprovada a les «Cortes», del 1964, per la qual s'autoritzava a l'Ajuntament a vendre i s'acoptava la donació dels terrenys del «Campo de Golf». A partir d'aquell moment, el procés de privatització (plans, parcel·les, subastes, construccions, vendes, etc.) es despenja amb tota l'amplaria que el cas requereix i amb els resultats que tothom coneix.

EL SALER PER ALS TURISTES?

Va correr molt l'argument de que EL SALER anava a convertir-se en un «Gran Centro Turístico», per a bé dels valencians. No obstant, els llocs de treball —de temporers!— previsibles eren minims comparats amb els que es creen, cada any, al cinturó industrial de la Ciutat.

Quant a les divises... ja hem comprovat enguany, amb la baixada del turisme, com són de segures, apart de que un altre problema és qui sen beneficia. En tot cas, la major part de les residències del SALER són, simplement, cases d'estiu o de cap de setmana de la gent benestant de la Ciutat.

«...gran realització turística valenciana, la més important i racional que en el món se ha concebidu...»

«...vamos a construir el más espectacular escape-rate valenciano, y nos obliga a todos el que allí se refleja lo mejor de nuestra personalidad, la más exacta pureza de nuestro estilo y el más cálido ejemplo de nuestras cualidades...»

«Sin querer dármselas de vidente, previco que el «locus» del Saler va a resultar, efectivamente, una explosión...»

(A. Sancho Borja, ex-delegado provincial del Ministerio de Información y Turismo).

De la mà de l'argument turístic, venia allò de que així es millorava (7) EL SALER. Segurament, tallar pins, deixar morir la vegetació al llevar-li la protecció dels turons, alterar el nivell freàtic o fer un llac artificial (quan, al costat, el llac natural de l'Albufera es mor) era una original manera de millorar la Devesa.

«Las obras de la urbanización llevan aparejada la repoblación de distintas especies, en un programa de 1.000 pinos por cada uno muerto...»

(Nota publicada per l'Ajuntament).

«...que «técnicos» municipales no pierdan el tiempo en plantar cien o mil pinos —uno no sabe con qué cifra quedarse— por cada uno de los que se sequecen, porque mientras no se reconstruya el monte bajo, el viento salino del Levante los matará irremisiblemente, igual que mató a los más viejos y mayor adaptados...»

(Declaració feta per Rodríguez de la Fuente).

EL SALER PER AL POBLE!

No es tracta de reivindicar EL SALER per la sola raó de que era de propietat pública i deu tornar a ser-ho. Tampoc no es tracta sols de que ens agraden els arbres i volem defensar-los. El que es planteja és la funció social que ha de cumplir la naturalesa. Des d'aquest punt de vista, NEECESSITEM EL SALER. La població de la comarca de l'Horta passa, amb molt, del milió d'habitants i no té llocs d'ensorgiment en anar. Encara que EL SALER no haguera estat mai de propietat comunitària el reclamariem per a tota, perquè el poble treballador té dret, després d'esgotadores jornades de treball, al descans i al contacte amb la naturalesa. I com que la manca de parcs i jardins de la comarca és ben notori, EL SALER és imprescindible per a satisfer aquest dret.

[Fig. 13]

[Fig. 13]
Declaració sobre El Saler, AEORMA, Delegació del País Valencià, 1975. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

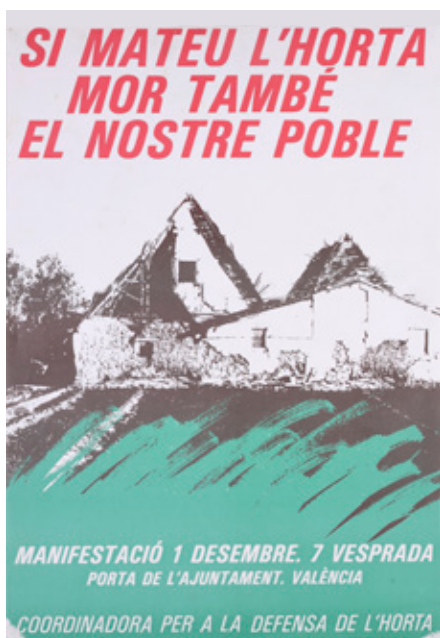
[Fig. 14]

[Fig. 15]

[Fig. 14]
El Saler: datos para una decisión colectiva, Asociación Española para la Ordenación del Territorio y el Medio Ambiente, Equip 3, 1975. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 15]
2º Aplec al Saler, il·lustrat per © Alcañiz, Coordinadora d'Associacions de Veïns, 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 16]

[Fig. 17]

[Fig. 18]

[Fig. 16] *Si mateu l'horta mor també el nostre poble*, Coordinadora per la Defensa de l'Horta, ca. 1988. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 17] *Cinturons o by pass? El futur de l'horta*, Comissió d'Urbanisme del Col·legi Oficial d'Arquitectes de València, 1983. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 18] *Si no fem res per evitar-ho...*, Amics de l'Horta, Plataforma per un cinturó d'horta, ca. 2000. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

consumia espai, sinó que obligava a una redistribució del cabal dels aqüífers. La construcció de carreteres per tal d'enllaçar les zones urbanitzades, facilitar el transport des de nuclis urbans més allunyats, com ara Madrid o Barcelona, i garantir la circulació de mercaderies produïdes per la indústria en ascens, obligava a travessar terres de conreu. El creixement dels polígons industrials com el de Sagunt o Mediterráneo, i l'arribada de grans empreses a la zona des de Sagunt fins a Oliva, promovien noves mobilitzacions de l'aigua, ara per al desenvolupament industrial. A més a més, la generalització d'adobs químics, fertilitzants i pesticides contribuïa a la contaminació de les aigües de regadiu i a devaluar la qualitat de les terres. Aquesta panoràmica explica l'aparició des dels anys huitanta de resistències a les dinàmiques destructives del creixement infraestructural, industrial i contaminant en relació a l'horta, associades a diferents projectes, com el tercer cinturó de ronda o bypass per a circumdar la ciutat (V-30) que sorgí a finals dels setanta [Figs. 16, 17, 18], el projecte de 1994 de construcció de la Zona d'Activitats Logístiques al port de València [Figs. 19, 20], o els plans de final dels noranta per a l'arribada del tren d'alta velocitat [Fig. 21]. Gran part dels materials que formen aquesta secció, que han sigut produïts per col·lectius de diverses localitats de l'horta valenciana com a resposta a aquestes i altres agressions a l'entorn, són accessibles on line a través de la pàgina web del projecte A Hores d'Ara [www.ahoresdara.com], que des de fa anys es centra en la recuperació i activació de la memòria col·lectiva d'aquestes lluites [Fig. 22].

Amb el títol de “Salvem”, el quart nodus compleix una funció múltiple en la narrativa de la mostra. En primer lloc, atorga protagonisme a les mobilitzacions ciutadanes de defensa del territori sorgides des de 1995, any en què la coordinadora cívica Salvem el Botànic, Recuperem Ciutat comença a desplegar la seua activitat per a protegir el Jardí Botànic de la Universitat de València, fent servir en aquest sentit per primera vegada la fórmula “salvem” (Salvem el Botànic) [Fig. 23]. Aquells que durant els anys següents articularen al país les respostes front als diferents plans d'expansió urbanística i d'agressió al medi, repetiren la marca: Salvem El Pouet, Salvem La Punta, Salvem Russafa, Salvem el Cabanyal, Salvem el barri de Velluters, Salvem l'horta de Benimaclet, Salvem Benicalap, Salvem El Carmen, Salvem el Puig de la Llorença [Fig. 24], Salvem l'Horta Vera-Alboraia o Salvem Tabacalera (Miquel, 2015: 140), son només algunes de les associacions que formen part de la constel·lació de l'activisme valencià recent. En segon lloc, aquest nodus estableix un efecte d'espill amb l'anterior (i també amb el següent), ja que, com s'aprecia en alguna de les plataformes esmentades, molts “salvem” serviren d'eina per a la defensa de les hortes nord i sud de València, i a les quals, per la seua dispersió territorial i continuïtat

[Fig. 19]

[Fig. 20]

[Fig. 21]

[Fig. 19]
Guanyem el futur, recuperem La Punta, Horta és futur, 2018. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 20]
Guanyem el futur, recuperem La Punta, Horta és futur, 2018. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 21]
L'Horta no vol l'AVE, Plataforma contra l'AVE de l'Horta Sud, 2005. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

històrica, reservem un espai propi a la tercera secció de l'exposició. Per altra banda, ens interessa també subratllar l'existència d'una dimensió ecològica en la base de molts conflictes que sorgeixen en la defensa del dret a la vivenda o de la preservació del patrimoni històric i cultural, i que són la resposta ciutadana davant els intents de diversa índole per capitalitzar recursos naturals, com les aigües de regadiu o els diferents paratges del litoral valencià.

En tercer lloc, aquest node té la voluntat de descentrar cronològicament la selecció de materials de la mostra, majoritàriament datada durant els anys setanta i huitanta del segle passat, per tal de fer-la avançar fins a dècades més properes, traçant així micro-genealogies que connecten el passat amb el present. D'aquesta manera, s'hi inclouen peces com el document dissenyat per Santiago Vila i Llacer Rocher en 1979 [Fig. 25], on es fa publicitat de diferents activitats que tenen com objectiu debatre la revitalització del barri del Carme amb participació de la seua associació de veïns, de diversos arquitectes i urbanistes, així com de membres del primer ajuntament elegit democràticament des dels anys trenta. Una funció semblant compleix el cartell amb què els veïns de Torrefiel es posicionaven en 1980 contra els plans d'urbanització del seu barri [Fig. 26]. Per últim, aquest node assenyalava, a partir del cas de l'ecologisme valencià, la importància dels desbordaments que afecten els espais de mobilització política, del constant transvasament d'energies i d'agents entre moviments, i de la vàlua de les militàncies múltiples i transversals. Encara que aquesta no és una particularitat exclusiva de l'activisme d'aquesta zona, sinó un aspecte habitual de les protestes ciutadanes inscrites als territoris des de la Transició endavant, l'episodi valencià és especialment efectiu a l'hora d'identificar amb claredat el paper de l'ecologisme en aquest sentit. Algunes mostres d'aqueixos desbordaments activistes i de la transversalitat de l'ecologisme són, per exemple, La Casa Verda, espai fundat per Acció Ecologista que esdevingué el punt de trobada per als moviments socials valencians a començament dels huitanta; la documentació relativa a la manera en què el moviment ecologista impulsà i liderà infinitat de mobilitzacions populars, com ara la recuperació de la vall de la Murta [Fig. 27]; o l'articulació entre l'ecologisme i les associacions de veïns mobilitzades contra la energia nuclear o que reclamaven la construcció de parcs i zones verdes als seus barris, com ocorregué, entre d'altres llocs, a Sant Marcel·lí [Fig. 28].

L'última secció de l'exposició du el títol d'"Ecologisme urbà i alternatives energètiques" [Fig. 29]. Aquest node planteja no només una continuïtat amb les problemàtiques urbanes de l'anterior, sinó també un desplaçament dels debats sobre la qüestió energètica més enllà de les mobilitzacions antinuclears.

[Fig. 22]

[Fig. 23]

[Fig. 25]

[Fig. 24]

[Fig. 22]
Per L'Horta, Plataforma per un cinturó d'horta, ca. 2001. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 23]
Abraçada per un espai lliure. Salvem El Botànic, ca. 2002. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 24]
Salvem el Puig de la Llorença, autor desconegut, ca. 1988. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 25]
El Carme, il·lustrat per © Santiago Vila i Llacer Rocher, 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

PLAN PARCIAL: Ahora podemos transformar el Barrio, hacerlo digno y habitable.

- Participar
 - Acudir a las Asambleas de zona
 - Aportar ideas
- Son formas de contribuir a lograr un Barrio diferente en un futuro inmediato.

ASOCIACION DE VECINOS BARRIO TORREFIEL

[Fig. 26]

[Fig. 27]

[Fig. 26]

Plan parcial: Ahora podemos transformar el barrio, hacerlo digno y habitable, Associació de veïns de Torrefiel, 1980. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 28]

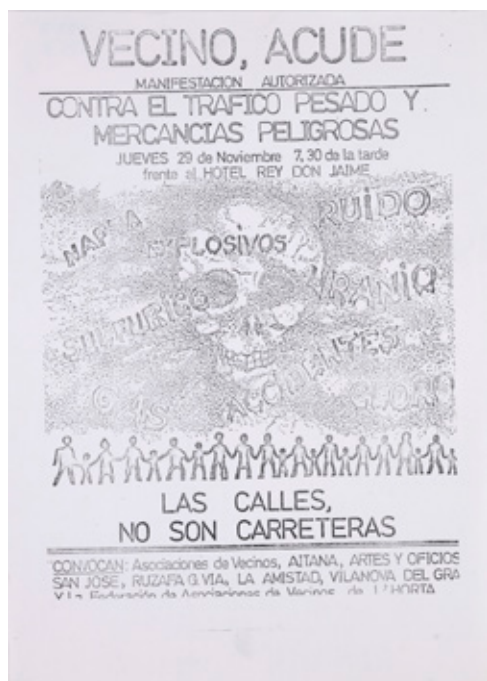
[Fig. 27]

Auca de la Murta, il·lustració © d'Alfred Aranda, Acció Ecologista-Agró, 1988. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 28]

El soterrrar del neutró a Sant Marcel·lí durant la setmana antinuclear, autor desconegut, 1979, Arxiu Associació de veïns del barri de Sant Marcel·lí.

[Fig. 29]

[Fig. 29]
Vecino, acude: contra el tráfico pesado y mercancías peligrosas, Associacions de veïns d'Aitana, Arts i Oficis, Sant Josep, Russafa Gran Via, La Amistad, Vilanova del Grau i Federació d'Associacions de veïns de l'Horta, ca. 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 30]
Primeres jornades per un transport raonable i sostenible al P.V., Coordinadora Antiautovia, ca. 1977. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

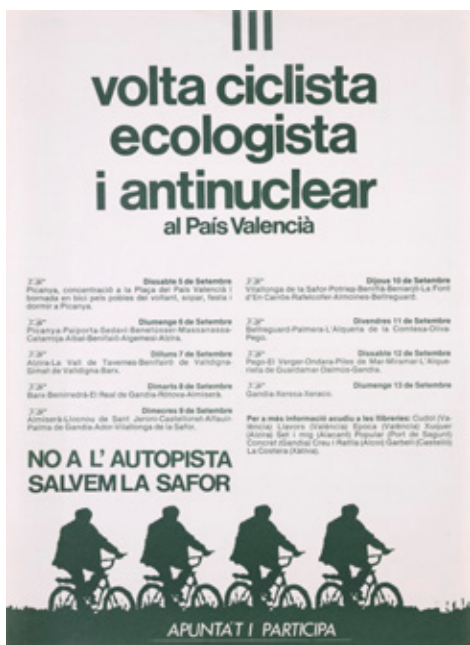
[Fig. 30]

En algunes de les experiències recollides en aquesta secció podem observar l'emergència d'una consciència ciutadana que insisteix en crear un model de mobilitat urbana menys dependent del vehicle privat [Fig. 30]. Així, rescatem fites com la realització de jornades destinades a promoure un transport raonable i sostenible, les convocatòries per a fer passejades reivindicatives en bici (en ocasions, amb una crítica explícita dels discursos del progrés, que seguien el “desarrollismo” franquista amb l'arribada de la democràcia liberal) o l'organització d'una volta ciclista ecològica i antinuclear. Aquestes activitats s'encadenaven amb mobilitzacions contra la construcció d'autopistes com la que havia de travessar la comarca de la Safor, destinada a facilitar l'accés a nuclis turístics com Gandia [Fig. 31].

Atès el caràcter continu entre les zones urbanitzades i les hortes periurbanes que caracteritzen una ciutat com València, aquesta ecologia urbana era connectada directament amb reivindicacions com les que hem exposat anteriorment en defensa de l'“horta” o d'àrees com el Saler o l'Alfubera. Però també amb altres com les que reclamaven la desmilitarització i desnuclearització de la Mediterrània, que a més de ser una amenaça per a la pau mundial, representaven també una possible agressió per al medi ambient [Fig. 32]. Es dibuixava així en clau local una aliança entre el moviment pacifista i l'ecologisme que connectava les lluites del període de la Guerra Freda amb aquelles que han pautat la història del neoliberalisme en el context internacional. Finalment, varies de les associacions que promogueren aquestes protestes també es mostraren alertes a denunciar el tractament dels residus industrials, els abocaments dels quals s'externalitzaven novament en espais naturals de valor ecològic. L'exigència regulatòria a les administracions públiques de garantir el tancament del cicle dels materials mitjançant una política activa i rigorosa de reciclatge es complementava amb la visió prospectiva d'un nou model de consum que, a través de l'educació ambiental, promoguera tècniques com ara el compostatge, així com la reducció i la reutilització de béns, tecnologies i materials com el paper reciclat [Figs. 33, 34].

La segona de les seccions d'aquest node està dedicada a les alternatives a l'ús dels combustibles fòssils com matriu energètica de les societats industrials. La possibilitat d'impulsar un model energètic basat en l'energia solar apareixia a un dels cartells d'AEDENAT conservats a l'arxiu de La Casa Verda, on una ciutat és alimentada pels fluxos procedents dels raigs solars i captats pels panells fotovoltaics instal·lats a les teulades de les cases [Fig. 35]. Davant aqueixa cosmovisió més planificada de la transició energètica, altres col·lectius com Margarida insistien en la potencialitat que la producció eòlica d'electricitat tenia per

[Fig. 31]

[Fig. 32]

[Fig. 33]

[Fig. 31]

I Volta Ciclista antinuclear i ecologista. Sagorba-Alcoi 8-15 setembre, Coordinadora Antinuclear del País Valencià, ca. 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 32]

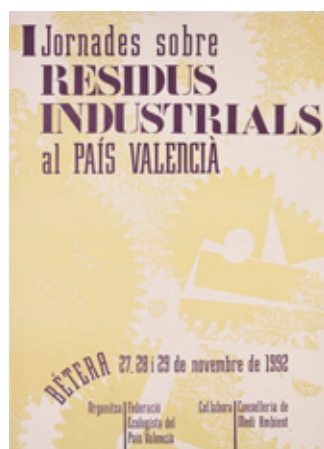
Desnuclearitzem, desmilitaritzem la Mediterrània. III Marxa al port per una platja neta i una mar en pau, Coordinadora Pacifista, Associació de veïns de la Malva-rosa i Associació de veïns de Natxaret, 2000. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 33]

Neteja de Fem al Barranc de Carraixet, Dimonis de l'avern, 2000. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 34]

I Jornades sobre residus industrials al País Valencià, Federació Ecologista del País Valencià, 1992. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 34]

[Fig. 35]

Día del sol. El sol sale para todos, todos los días, Asociación Ecologista de Defensa de la Naturaleza, ca. 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 35]

[Fig. 36]

[Fig. 36]
Energías libres. Molinos de viento,
 Margarida, 1977. Col·lecció
 Margarida.

[Fig. 37]
*Publicitat del film Levante feliz? País
 perplex*, Col·lectiu d'Escola
 Crítica del País Valencià,
 1983. Col·lecció Margarida.

[Fig. 37]

a promoure una concepció “lliure” de l’energia, que afavoria l’autoabastament i l’autogestió a través de la instal·lació de xicotets molins [Fig. 36]. Aquesta posició era compartida entre aquells que veien en les energies renovables no només –o no tant– un model alternatiu més “net” que el dels combustibles fòssils, sinó una possibilitat de reconfigurar les relacions de poder al voltant de la producció, distribució i ús de l’energia.

A més de l’espai que cadascun d’aquests nodes ocupa sobre els murs de la Sala Oberta, al seu centre s’han dissenyat tres dispositius a través dels quals es busca generar nous ecos, ressonàncies i expansions semàntiques. El primer és una vitrina que funciona com un espai on reverberen les lluites i mobilitzacions enunciades a diferents parts de la mostra mitjançant una selecció d’objectes i documents, com el fullet publicitari de la pel·lícula *Levante feliz? País perplex* [Fig. 37]; els quatre primers números de la revista *Margarida i altres herbes* [Figs. 38, 39, 40, 41] i la publicació *Energía nuclear: una mercancía que mata* (1977), de Margarida, que exposava de manera didàctica els perills de l’energia nuclear; o una selecció d’adhesius produïts i distribuïts durant les campanyes reclamant un futur verd per al llit del riu Túria al seu pas per València, així com alertant sobre els efectes nocius de l’ús de combustibles fòssils. El segon dispositiu està format per una vitrina on es disposen tres sèries de documents fotogràfics sobre campanyes i accions concretes de col·lectius ecologistes (com les del GEL a Cofrents i Margarida als carrers de València) o agrupacions veïnals, particularment les del barri de Sant Marcel·lí. Per acabar, la sala inclou un mòbil penjat, que a mena de penja-robes, presenta una selecció de la col·lecció de samarretes de l’històric activista Enric Amer, amb eslògans i referències a lluites concretes de l’ecologisme valencià.

La història de l’ecologisme a València i els seus arxius

Els anys setanta a Espanya foren un període de creixent politització de la societat, que significà una cada vegada major mobilització de les bases ciutadanes. Cada vegada més persones passaren a formar part del projecte de canvi polític, primer a la clandestinitat i, una vegada mort Franco, de forma més directa i pública. La politització de la ciutadania s’articulà de diverses maneres a les ciutats i al camp. Al llarg de la dècada augmentaren els conflictes laborals als centres de treball i als carrers, les mobilitzacions protagonitzades per les associacions de veïns als barris de les ciutats i les seues perifèries també cresqueren, i cobraren presència pública alguns moviments socials organitzats al voltant de reivindicacions de

HDP-29/E16

MARGARIDA I ALTRES HERBES

MAIG 77
Nº 1

Donatiu:
Fons de Documentació
del Medi Ambient

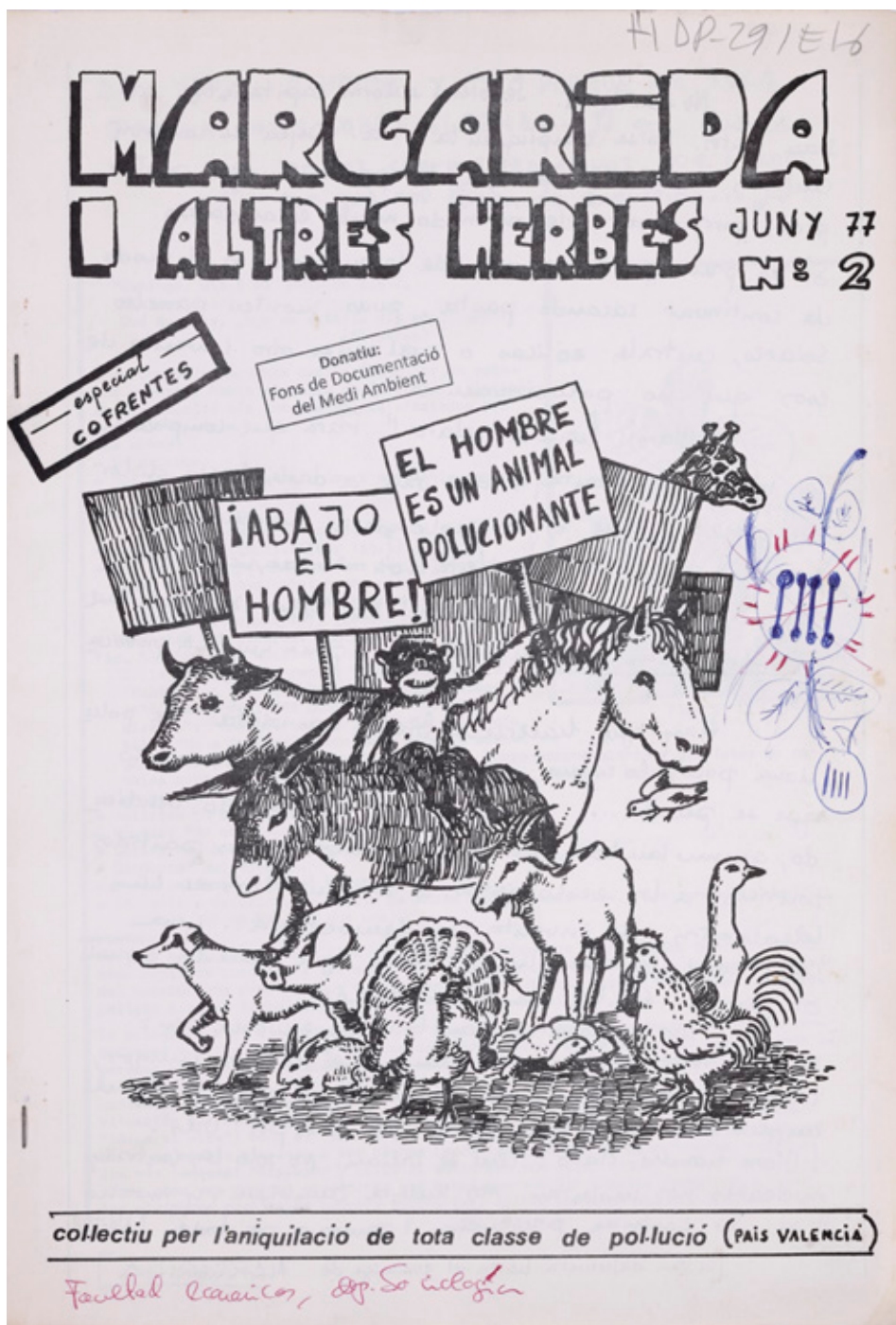

collectiu per l'aniquilació de tota classe de pol·lució

[Fig. 38]

[Fig. 38]

Margarida i altres herbes núm. 1, Margarida, 1977. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 39]

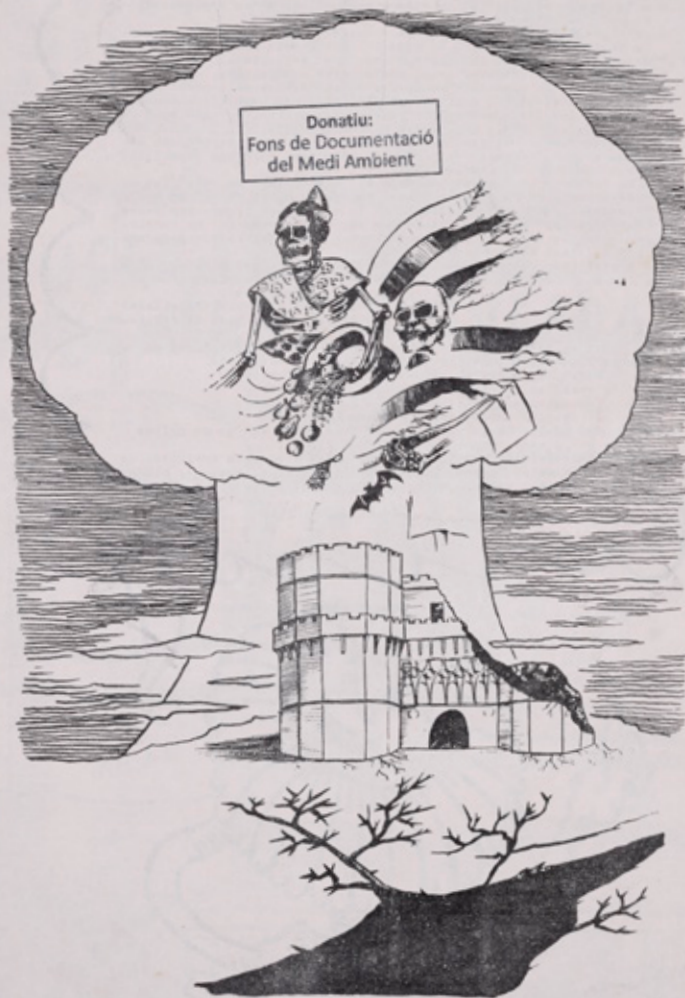
[Fig. 39]

Margarida i altres herbes núm. 2, Margarida, 1977. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

4 DP-29/E16

MARGARIDA I ALTRES HERBES

OCT. 77
Nº 3

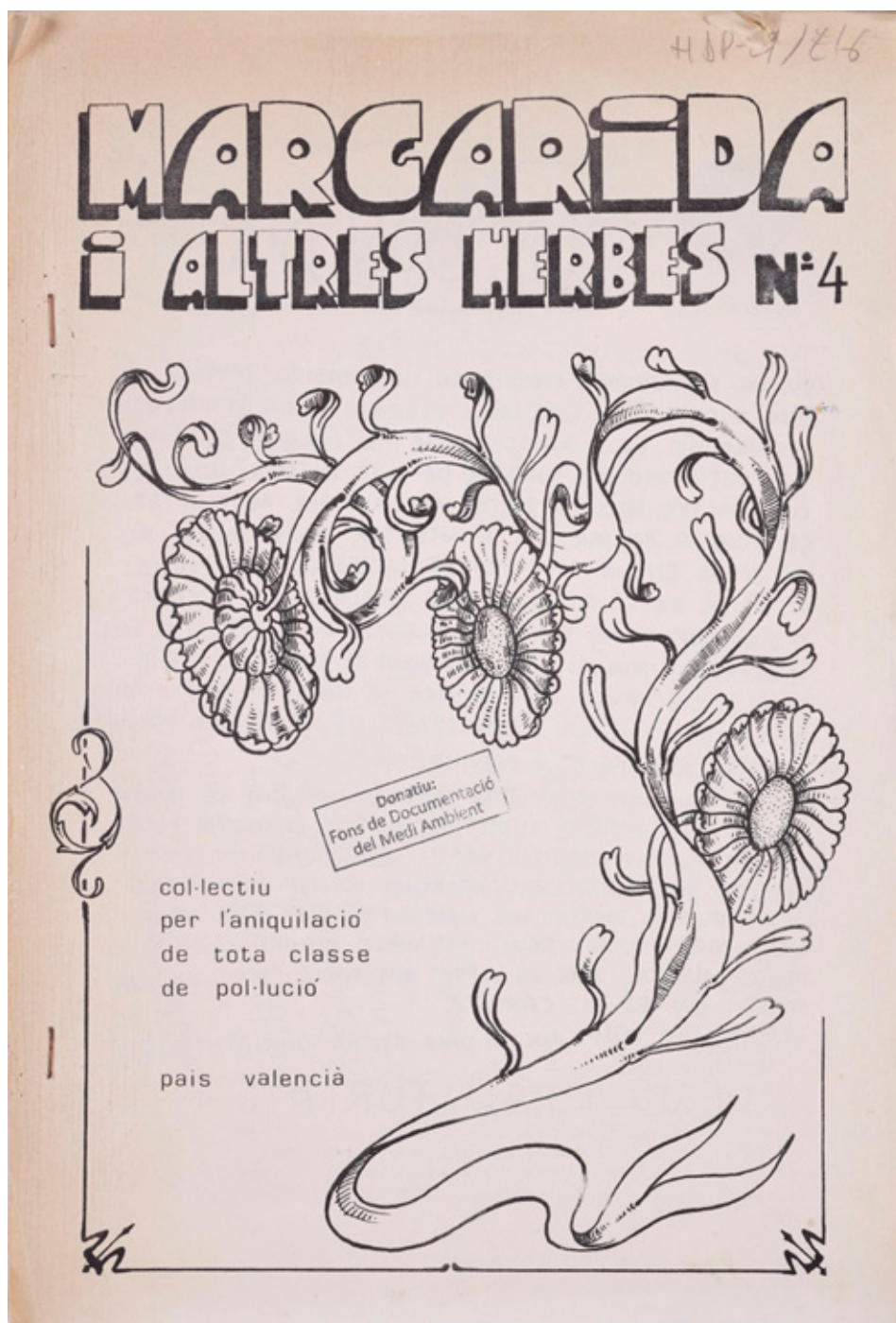

collectiu per l'aniquilació de tota classe de pol·lució (PAÍS VALENCIÀ)

[Fig. 40]

[Fig. 40]

Margarida i altres herbes núm. 3, Margarida, 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

[Fig. 41]

[Fig. 41]

Margarida i altres herbes núm. 4, Margarida, 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica de l'IILP.

gènere, com ara el feminisme, per la diversitat sexual, o el d'objectors de consciència. Igualment progressaren les organitzacions de jornaleros andalusos, llauradors gallecs i pagesos catalans, entre d'altres treballadors del camp, per a posar en valor el seu paper i reivindicar millores en l'estructura de propietat de les terres.

En aquell context, l'ecologisme social i polític que sorgí com un espai teòric i d'acció independent durant els anys seixanta a nivell mundial, també tingué un paper protagonista en els setanta espanyols. En 1970 es funda AEORMA, que es distingí de la conservacionista Asociación de defensa de la naturaleza (ADENA), nascuda dos anys abans, per actuar en ple tardofranquisme amb una marcada voluntat d'intervenció política. En 1974 AEORMA celebrà una reunió a Benidorm que va servir de punt de partida per a conformar un grup regional de l'associació, denominat AEORMA-País Valencià. Aquell any, AEORMA promogué la resposta popular per tal d'aturar els plans per a urbanitzar la devesa del Saler. A més a més, d'aquella trobada a Benidorm va sorgir el primer manifest ecologista que circulà a Espanya, conegut com el "Manifiesto de Benidorm", que il·lustrava els problemes mediambientals d'Espanya a partir de casos situats a l'àmbit valencià:

Redactado este documento en el País Valenciano, queremos declarar que la destrucción de su Huerta, el deterioro de sus costas, la falta de criterios racionales de localización industrial (que ha llevado a instalar en Sagunto la Cuarta Planta, en Almusafes la Ford, la Esso en Castellón o la Empresa Nacional de Aluminio en Alicante), la Autopista, la supervivencia en peligro de la Albufera de València, la Central Nuclear de Cofrentes y la privatización de El Saler, única zona natural pública de una población de más de un millón de habitantes, simboliza y resume el caos del Medio Ambiente español³.

Una vegada mort el dictador, igual que ocorregué al conjunt de l'Estat, al País Valencià floriren agrupacions i mobilitzacions ciutadanes, com Margarida, el Grup Ecologista Llibertari (GEL), la Colla Ecologista de Castelló, la Asociación Valenciana de Iniciativas y Acciones en Defensa del Territorio (AVIAT), la Federació Ecologista del País Valencià, Acció Ecologista, Agró, i la confluència de totes dues, Acció ecologista-Agró, per citar només alguns dels noms més representatius d'agrupacions creades i dissoltes entre 1976 i 1983. La història de l'activisme ecologista primerenc al País Valencià ha estat contada de manera minuciosa per Enric Amer (2008), Sarah Hamilton (2016) i Carles Dolç (2021), entre altres. La seua evolució al llarg de les dècades fins a l'experiència de part dels seus membres a la Conselleria de Medi Ambient de la Generalitat a partir de 2015, ha sigut recollida per l'històric activista Carles Arnal (2020),

per la qual cosa remetem a qui estiga interessat a consultar aquestes fonts. El focus d'interès d'aquesta mostra no és tant el procés històric en si, la successió d'esdeveniments protagonitzats per l'ecologisme, com la base material a la seua memòria, aquells espais des d'on la història s'ordena, es produeix i legitima: és a dir, els arxius i col·leccions de diferent signe sorgits en paral·lel a l'evolució de l'activisme com un esforç col·lectiu per a preservar el seu llegat.

Des del seu origen, l'incipient activisme utilitza objectes, documents i imatges per a coordinar les seues estratègies, difondre les seues idees i generar imaginaris a partir de la pràctica i la reflexió ecologistes. No sempre foren tan sofisticats i públics com la cartelleria política que inundà els carrers durant la Transició. Els presos de les presons franquistes, per exemple, feien servir paper de fumar per a escriure missatges i comunicar-se amb l'exterior i, en el marc del moviment ecologista, la Fundación Sancho el Sabio conserva rètols de convocatòries escrits a mà en folis, datats a finals dels anys setanta. Per altra banda, normalment, l'activitat arxivada dels moviments socials no està planificada en l'origen de les agrupacions, ni en el moment de produir els mateixos materials, que són habitualment creats per a un temps present, en la urgència de convocatòries a manifestacions, mítings o com a part d'intervencions al carrers. És habitual que l'arxivística necessite d'una acumulació prèvia de documentació durant anys i del pas del temps que puga permetre pensar en termes històrics la pràctica quotidiana de la militància política. Tanmateix, de manera ocasional trobem arxius de moviments socials, o propers a aquests, que naixen amb consciència d'historicitat i es dediquen des d'un bon començament a la recopilació i classificació dels seus materials. Són casos rars, com el de l'arxiu de la Biblioteca del monestir benedictí de Lazkao, creat als inicis dels anys setanta pel monjo Juan José Aguirre, amb l'objectiu de preservar la memòria del poble basc; el Archivo y Biblioteca de Propaganda de Ramón Adell Argilés, construït manifestació a manifestació en paral·lel a l'evolució política d'Espanya des de 1975; o el Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda, fundat en 1982 per Alejandro de la Cueva i Ferrán García, amb el suport d'Enric Martínez, Toni García i Elia Reolid, per a coordinar l'acció de l'ecologisme valencià. Aquest últim és, com ja ho hem assenyalat, el repositori que nodreix majoritàriament la present exposició.

El Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda fou creat el mateix any que l'agrupació Acció Ecologista (AE) obrí el local La Casa Verda al barri de Russafa. Des del principi fou un espai de trobada de persones provinents de diferents espais activistes amb inquietuds ecologistes. Allí hi coincidien tradicions militants amb arrels en l'antifranquisme i sensibilitats

formades en les mobilitzacions socials de la Transició. Com una part dels serveis que La Casa Verda oferia, el Fons facilitava que els activistes de l'ecologisme valencià pogueren accedir a informació especialitzada en termes legals, científics i històrics, útil per a l'exercici del treball militant. Alejandro de la Cueva, el principal animador de l'arxiu des de la seua creació fins al tancament en 2011, era documentalista i treballà com a professor de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de València. Açò explica que l'acumulació de materials per a la informació dels activistes derivara en la constitució d'uns amplis fons, que transcendiren la concepció del Fonscom a centre de documentació vers la noció d'arxiu del moviment ambientalista valencià, tot incorporant-hi així mateix materials provinents de la resta de l'Estat i àdhuc d'altres països. Durant les quasi tres dècades en què l'arxiu estigué operatiu arribà a albergar 3.000 llibres, 16.000 articles de revistes, un centenar de publicacions especialitzades⁴, 326 publicacions periòdiques (257 espanyoles, de les quals 112 foren publicades per grups ecologistes, i 69 estrangeres)⁵, 178 carpetes amb dossiers de premsa (que inclouen el buidat de la premsa local i estatal des de 1975 fins 2008⁶ i del qual es disposa d'una catalogació temàtica a mena d'índex del contingut) i uns 1.320 cartells⁷, entre els quals podem distingir-ne de tres tipus diferents: els realitzats per les agrupacions ecologistes entre 1975 i 2011; els produïts per entitats bancàries o governamentals locals i estatals; i els cartells amb funció didàctica, com les taxonomies o els mapes.

A finals dels anys 90 el fons bibliogràfic del Fons fou donat a la Biblioteca de Ciències de la Universitat de València. Després de la jubilació de De la Cueva, Rosa Vela Casero tractà de mantenir amb vida el projecte, però sense la presència del seu impulsor i sense personal per a fer front al canvi al paradigma digital en el manera de produir, circular i arxivar documents, no va ser possible allargar-ne l'experiència. Els fons de l'arxiu anaren a parar mitjançant una donació a la Universitat de València, concretament a l'Estructura de Recerca Interdisciplinària de Sostenibilitat (ERISOST). Després, els dossiers de premsa, butlletins, revistes, fotografies i la resta de materials, menys els cartells, es traslladaren a la ja esmentada Biblioteca Historicomèdica Vicent Peset Llorca de l'Institut Interuniversitari López Piñero. Entre 2021 i 2022, l'activista i col·laborador d'El Punt, Viruta, inventarià i fitxà aquests materials en un llistat accessible a investigadors a la plataforma Zotero. En 2023 la col·lecció de cartells fou incorporada als fons de la mateixa Biblioteca Historicomèdica, que adquirí uns armaris planers per a la seua conservació i nova catalogació. En paral·lel, des dels projectes d'investigació "Estética Fósil" i "Humanidades energéticas", els comissaris d'aquesta mostra realitzarem un estudi preliminar de la cartelleria

del Fons y procedirem a l'escanejat de 81 unitats amb l'objectiu d'engegar amb elles la plataforma Archiecos. Archiecos és un arxiu d'arxius en construcció, que aspira a dur al domini públic i en format digital fragments contextualitzats d'aquells arxius. I ho fa amb un doble objectiu: per una banda, incentivar noves investigacions sobre la història del moviment ecologista a Espanya, posant l'accent especialment en les seues produccions visuals i dispositius de comunicació. Per altra banda, promoure l'interès social i institucional per la preservació i difusió d'aquests arxius, de manera que la seua socialització digital impulse la conservació i consulta dels arxius en seus físiques de referència. A l'entrada de l'exposició s'inclou un dispositiu d'accés a aquest treball en procés que, de manera conjunta als esforços realitzats des de l'Institut Interuniversitari López Piñero i la seua biblioteca, tracta de reactivar i disseminar el treball encetat en 1982 pels activistes d'Acció Ecologista (des de 1987 Acció Ecologista-Agró)⁸.

Els Fons de La Casa Verda nodreixen la mostra amb 37 cartells i 9 informes i fullets distribuïts pels cinc nodes, ja que es tracta d'un repertori tan ampli i especialitzat que abasta totes les temàtiques que planteja l'exposició. Junt a aquest, l'arxiu que més peces aporta a l'exposició és el d'El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge. Es tracta d'un espai assembleari i autogestionat, amb una seu al barri del Carme i una altra al de Torrefiel, que fan de punt de trobada i aprenentatge i disposen d'un arxiu i una biblioteca. El Punt va iniciar les seues activitats en 2016 després de confluïr dos projectes anteriors de llarg recorregut: el Centre de Documentació Antagonista (CDA), actiu des dels inicis dels noranta, com arxiu vinculat als centres socials ocupats de València; i la Biblioteca anarquista Al Margen, de l'ateneu llibertari del mateix nom fundat en 1986. Entre la biblioteca i l'arxiu, El Punt conserva els documents dels seus antecessors i hi ha sumat nous fons centrats en la història dels moviments socials de València i els seus voltants, encara que també inclou materials d'altres parts de l'Estat i internacionals, amb especial protagonisme en les àrees d'okupació, repressió, antimilitarisme, feminisme, antifeixisme i, el que més ens interessa, l'ecologia. Els materials d'aquest arxiu seleccionats per a la mostra són més variats que els del Fons: inclouen 10 cartells, 5 pamflets de propaganda, 2 butlletins, un parell de cassettes, una selecció de 10 adhesius i una sèrie fotogràfica. Hi destaquen per la seua raresa els pamflets de col·lectius de trajectòria difícil de rastrejar a d'altres arxius, com ara Eco-Rad. Col·lectiu ecologista radical, els Grupos de Ecotaje y Acción, el Col·lectiu Rosella de Torrent o la Coordinadora Antinuclear i Sorroll. A més, hi destaquen els materials de campanyes concretes com el No a la ZAL, i el fons del Grup Ecologista Llibertari (GEL), que és el més complet i d'accés públic avui dia per a l'estudi de la història i les accions d'aquest col·lectiu.

Alguns materials continguts a l'arxiu d'El Punt, com el díptic *L'horta no vol l'AVE* (2005), de la Plataforma contra l'AVE de l'Horta Sud, formen part d'una altra iniciativa, anomenada A Hores d'Ara. Es tracta d'un projecte de recuperació de la memòria de l'activisme ciutadà a València, que té forma d'arxiu d'arxius. A Hores d'Ara és impulsat per Natalia Castellanos, Anaïs Florin i Alba Herrero i reuneix, entre altres materials, retalls de periòdics, fotografies, cartells, pamflets i adhesius, produïts des de finals dels anys setanta per part de les diferents agrupacions organitzades per a la defensa dels territoris de l'horta valenciana front a les agressions al medi ambient i a les formes tradicionals de vida associades a aquest entorn. Aqueixos ecosistemes naturals i socials s'han vist encerclats pels successius programes per al desenvolupament industrial, urbanístic i d'infraestructures implementats per les autoritats locals i estatals a la zona. La pàgina web del projecte ofereix dues maneres d'accés a la informació. Per una banda, un mapa on són situats espacialment els conflictes més cridaners ocorreguts els darrers anys, que ens permet accedir a una àmplia informació sobre cadascun d'ells. I per altra, l'arxiu pròpiament dit on es troben escanejats diversos materials que pertanyen a diferents associacions. Cada document ve acompanyat d'una fitxa amb informació bàsica i hom pot navegar-hi a través per a descobrir les connexions entre les variades associacions mobilitzades en la defensa del territori. Els documents originals en format analògic es conserven en diferents llocs, custodiats per les agrupacions que els van produir o que els van col·leccionar, amb la qual cosa, realment, la plataforma virtual és un espai que convoca i dona sentit a una varietat de documents que en realitat no té una referència espacial única. Per tal de poder disposar dels materials continguts a A Hores d'Ara ha calgut contactar amb les diferents agrupacions, que preserven amb els seus propis mitjans, no professionals, les peces. Tots els documents que provenen d'aquestes col·leccions han contribuït de manera central a donar forma al nodus "De l'Albufera a l'Horta".

L'absència de peces audiovisuals és una característica comuna als arxius anteriors. Tanmateix, és ben sabut que les mobilitzacions socials durant el tardofranquisme i la Transició a Espanya tingueren un fort correlat cinematogràfic gràcies a l'activitat d'autors individuals i col·lectius fílmics, que amb actituds i intencions creatives de caire militant, experimental o amateur registraren amb les seues càmeres la vitalitat de la mobilització social de base. El cas valencià no suposa una excepció en aquest sentit i als fons de La Filmoteca – Institut Valencià de Cultura, es conserven algunes pel·lícules de particular interès des del punt de vista de l'ecologisme de la comunitat. A la mostra, n'hi hem inclòs tres, que no només il·lustren enfocaments distints sobre temàtiques ecològiques, sinó que identifiquen fórmules de producció i difusió fílmiques diferents. *Bio-*

topo (1973) és l'òpera prima de Carles Mira, referent del cinema d'autor valencià. Es tracta d'un curt de denúncia de l'estat de degradació de l'Albufera [Fig. 42] i de l'ocàs de les formes de vida tradicionals dels pescadores que hi treballen. Fou realitzada en 16 mm, però arribà a ampliar-se a 35 mm per a la seua distribució comercial i obtingué diversos premis en certàmens nacionals. En un circuit diferent, format fonamentalment per associacions de veïns, centres culturals i escoles, es va difondre el film *Levante feliz? País perplex* (1983) del Col·lectiu d'Escola Crítica, integrat per alguns antics membres del col·lectiu Margarida, com ara Jaume Martínez Bonafé. Es tracta d'un llarg-metratge en súper 8, on s'hi aborden diferents plans de la resistència ciutadana que sorgeixen en el procés d'enfrontar els usos de la terra i les tradicions populars del País Valencià a les dinàmiques modernitzadores i industrialitzadores. S'hi succeeixen imatges que registren mobilitzacions ecologistes i la preparació de pancartes, obrint pas a la versió fílmica de la fotonovel·la "Cofrentes mon amour". Per últim, la peça *Manifestació ecologista i antinuclear* (ca. 1978), rodada en súper 8 per Vicent González San Francisco, és una pel·lícula que documenta una manifestació en bicicleta convocada per a protestar contra la inversió en l'energia nuclear. Es tracta d'una obra amb un acabat menys professional, la traçabilitat de la qual en termes de circulació i producció resulta més complicada. En aquest sentit, cal destacar que el film forme part de l'arxiu fílmic de la filmoteca valenciana juntament amb les obres anteriors, gràcies a la posada en marxa des de fa alguns anys per part de Filmoteca de polítiques actives per a l'atracció i conservació de produccions casolanes i amateur. Aquesta política denota una sensibilitat particular de la institució a l'hora de valorar el patrimoni fílmic regional d'una forma integral, traduïda en la derivació de recursos a la conservació de les cinematografies més menudes, de pas estret, producció humil i difusió limitada.

Junt a les peces que venen dels arxius ja esmentats, la mostra convoca materials de col·leccions particulars. A diferència dels arxius, les col·leccions solen tenir un caràcter privat, per estar en mans d'activistes que normalment, per voluntat i recursos propis, conserven els documents i materials a les seues cases, el que du de manera inevitable a un accés més complicat i restringit a aquests. Les condicions d'inventari, catalogació i conservació són també més precàries en aquest tipus de col·leccions. A l'exposició disposem de materials de tres d'elles: la del col·lectiu Margarida, gestionada per Abelard Barberá, que es compona entre d'altres documents d'un ampli corpus fotogràfic d'accions de l'agrupació; la de samarretes del moviment ecologista de l'històric activista Enric Amer; i la de fotografies i altres materials que documenten les múltiples accions del col·lectiu Marfull des de l'inici de les seues activitats en 1987 [Fig. 43].

“Arxiu ecologista. Memòria i cultura visual de l’ecologisme a València des dels anys 70” és un dispositiu que a mena d’ecosistema temporal planteja el retrobament i convivència dels arxius i col·leccions esmentades, un espai on els diferents esforços per preservar i difondre la memòria de l’ecologisme valencià s’ordenen temàticament als cinc nodes descrits a la secció anterior. La mostra ve plantejada en sintonia amb el treball col·lectiu impulsat per nombrosos agents locals, que són qui amb més cura i coneixement dels detalls s’han encarregat des dels anys huitanta d’inventar noves fórmules per tal de fer ressonar en el temps les empremtes de l’ecologisme valencià. En entendre el procés curatorial de l’exposició com una part d’aqueix procés, hem ideat en paral·lel un programa d’activitats que puga permetre, per una banda, visibilitzar iniciatives concretes que alguns d’aquests col·lectius estan duent a terme; i, per altra banda, generar una agenda per a que des d’aqueixos espais es puguin organitzar de manera autònoma una sèrie d’esdeveniments que serviran per a posar en context les línies argumentals plantejades per l’exposició i expandir els debats a d’altres plans polítics, estètics i històrics.

Aqueixes activitats abordaran la història de l’ecologisme valencià tot rescatant les veus d’alguns dels seus protagonistes més destacats, alhora que obriran un altre tipus d’espais de reflexió i activació a propòsit de com s’ha constituït i pot ser constituïda la seua memòria. En concret, comptaran amb la presència de persones claus en la configuració dels arxius del moviment valencià, que ens narraran les vicissituds que han afectat aqueixos repertoris documentals entre el passat i el present. A tot açò cal sumar la realització d’un taller amb les integrants d’A Hores d’Ara, que, a partir dels documents i imatges del seu arxiu auto-organitzat instigaran una resignificació de la seua memòria que interpel·le els reptes ambientals, socials, polítics i culturals que l’ecologisme valencià enfronta en el present i en el futur. Aqueixes tres dimensions temporals (passat, present i futur) també travessaran les activitats organitzades per l’Institut Interuniversitari López Piñero de la Universitat de València o la visita a l’arxiu d’El Punt, ramificant pel territori de la ciutat les discussions que partiran de les sales del Centre Cultural La Nau. A les instal·lacions de l’IILP hom podrà disposar, a més, d’una selecció de publicacions ubicades a la Biblioteca Historicomèdica, relacionades amb aspectes de la història de l’ambientalisme més vinculats a les línies de recerca desenvolupades per l’Institut. El disseny d’aquestes activitats ha estat realitzat en col·laboració amb Ximo Guillem Llovat, José Ramón Bertomeu i José Manuel Rodríguez Victoriano, professors de la Universitat de València i membres de l’Institut Interuniversitari López Piñero.

[Fig. 42]
Una mirada sobre la Albufera,
 Filmoteca de la Generalitat
 Valenciana, Acció
 Ecologista-Agró. Fons
 de Documentació del Medi
 Ambient de La Casa Verda/
 Biblioteca Historicomèdica
 de l'IILP.

[Fig. 43]
Recuperem La Punta. No a la ZAL,
 Marfull-Acció Ecologista-
 Agró, 2020. Col·lecció
 Marfull.

[Fig. 42]

[Fig. 43]

Bibliografia

- Amer, Enric (2018): “Josep-Vicent Marqués i els inicis de l’ecologisme valencià”, en Pedro García Pilán (coord.), *Tots els colors de Josep-Vicent Marqués*, València: Diputació de València, Institució Alfons el Magànim, p. 231-269.
- Arnal, Carles (2020): *Cal que florisquen mil margarides*, València: Npq Editores.
- Arraiz, Miguel (1974): “La Albufera”, en Mario Gaviria (ed.), *Ni desarrollo regional, ni ordenación del territorio: el caso valenciano*, Madrid: Turner, p. 321-327.
- Costa Morata, Pedro (1976): *Nuclearizar España*, Barcelona: Libros de la Frontera.
- Dolç, Carles (2021): *Del Saler al Túria*, València: Pruna Llibres.
- Gaviria, Mario (1974): “El Saler: un caso de explotación”, en Mario Gaviria (ed.), *Ni desarrollo regional, ni ordenación del territorio: el caso valenciano*, Madrid: Turner, p. 328-337.
- Hamilton, Sarah (2016): “Activismo medioambiental en la época tardofranquista. El caso de El Saler”, *Arbor*, Vol. 192, núm. 781, a346. <https://doi.org/10.3989/arbor.2016.781n5004>.
- Marqués, Josep-Vicent (1978): *Ecología y lucha de clases*, València: Zero Zyx.
- Miquel, Mijo (2015): “Arqueología de la participación”, en Juan Vicente Aliaga i Carmen Navarrete (ed.), *Sujetos indómitos. Una cartografía disidente de la ciudad de València*, València: Tirant lo Blanch, p. 130-141.

Notes

- 1 Aquest text és resultat del contracte Ramón y Cajal (RYC2018-024943-I) i dels projectes de R+D+i “Humanitats energètiques: Energia i imaginariis socioculturals entre la revolució industrial i la crisi ecosocial” (PID2020-113272RA-I00, HUMENERGE), finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033/ i “FEDER Una manera de hacer Europa”; i Cultura (post)fòssil: Imaginariis socioculturals, calfament global i transició energètica” (CNS2023- 143774, KULTUR(P)FOSSIL)”, finançat per MICIU/AEI/10.13039/501100011033 i per la “Unió Europea NextGenerationEU/PRTR”
- 2 Amer, Enric (2018): “Josep-Vicent Marqués i els inicis de l’ecologisme valencià”, en Pedro García Pilán, (coord.), *Tots els colors de Josep-Vicent Marqués*. Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d’Estudis i d’Investigació, València; Arnal, Carles (2020): *Cal que floresquen mil margarides: De l’ecologisme a l’ecologia política al País Valencià. De la revindicació al govern*. NPO editores, València; De la Cueva, Alejandro i Francisca Ginés Huertas (2010): *Fuentes de información en medio ambiente*, Publicacions de la Universitat de València, València; Dolç, Carles (2021): *Del Saler al Túria. Els primers moviments ciutadans que van dissenyar València*. Pruna Llibres, València; Gaviria, Mario (ed.) (1974): *Ni desarrollo regional, ni ordenación del territorio. El caso valenciano*. Turner, Madrid; Hamilton, Sarah (2018): *Cultivating Nature: The Conservation of a Valencian Working Landscape*, University of Washington Press, Washington; Marqués, Josep-Vicent (1980): *Ecología y Lucha de clases*. Zero, València; Guia, Aitanta (2023): *La rebel·lió dels vianants*. Bromera, València; AADD (1975): *El río Turia. Problemática del Viejo Cauce*, Camara Oficial de la Propiedad Urbana, València; AADD (2017): *El Saler per al poble*, ara! Universitat de València, València.
- 3 Benigno Varillas i Humberto da Cruz, *Para una historia del movimiento ecologista*. Madrid: Miraguano, 1981.
- 4 Amer Blanch, *op. cit.*, p.262.
- 5 Les dades són de 1996. Cf. E. Reolid; M. Navarro; F. Ginés i A. de la Cuerva, “Fons de Documentació del Medi Ambient”, en *Métodos de Información*, Vol. 3, núm. 10 (1996), p.47.
- 6 Així mateix, en 1996, els mateixos documentalistes xifraven les notícies en 43.665. Cf. *idem*.
- 7 Aquesta xifra és una estimació pròpia. Sobre adhesius, butlletins, fotografies i materials de propaganda no disposem de dades atesa la dispersió de l’arxiu i el fet de trobar-se en procés de re-catalogació per part de la Biblioteca Historicomèdica Vicent Peset Llorca de l’Institut Interuniversitari López Piñero.
- 8 L’accés als materials de l’arxiu i el treball sobre aquests ha sigut possible gràcies als professors de la Universitat de València José Ramón Bertomeu Sánchez, Ernest García, Ximo Guillem Llobat i José Manuel Rodríguez Victoriano, i a Pilar Aguiló Lúcia, coordinadora de la Biblioteca Historicomèdica Vicent Peset Llorca.

El Fons, la memòria i el futur

Ernest Garcia Garcia
Universitat de València

Es diu sovint que l'ecologisme és cosa de joves. O, de vegades, amb més ínfulas acadèmiques, però sense haver estudiat les enquestes amb deteniment, s'afirma que hi ha una correlació negativa entre l'edat i l'opinió favorable a la protecció del medi ambient. S'hi tracta més aviat d'un prejudici. Amb cada onada de mobilització, aquesta percepció equívoca reviscola: els darrers anys, una adolescent nòrdica ha sigut la icona més visible del moviment (cal dir, d'una altra banda, que amb mèrits sobrats). Aquest aspecte de la qüestió no és gens misteriós: mentre una reivindicació social continua en peu, de tant en tant adquireix una expressió renovada, amb matisos no repetitius, amb un component generacional de vegades prou clar: la iniciativa Divendres pel Futur, sense anar més arrere. Hi ha doncs puntualitzacions escaients, no ho negaré. Tanmateix, el tòpic em fa riure una miqueta cada vegada que es repeteix. Perquè fa mig segle que vinc sentint-ho. El fet és que les persones que van establir les bases teòriques del pensament verd, allà pels anys seixanta i els primers setanta del segle passat, o bé s'han mort (moltes) o bé exhibeixen (unes quantes) una ben portada però innegable ancianitat. Les iniciadores i els iniciadors de l'activisme ecologista, fenomen que a les terres ibèriques va coincidir en el temps amb la transició a la democràcia, han accedit a la jubilació. Així que: Oh sorpresa! L'ecologisme ja té història! Fins i tot, com il·lustra aquesta exposició, té memòria...

El tòpic que associa ecologisme i joventut és persistent. La raó d'això no és gaire difícil de comprendre: quan una societat no està disposada a abordar un problema, envia el problema a l'escola. D'entrada, se l'enquadra com a pertorbació per a demà: sí, això de la degradació del medi ambient té pinta d'acabar sent un maldecap, però no encara, per ara n'hi ha prou amb tres o quatre pedaços... I, aleshores, es decideix que una nova generació, que ja estarà educada, se n'haurà d'ocupar de debò. Una generació succeeix a una altra, el paquet educatiu esdevé més i més voluminós, les actuacions canvien només marginalment... La gestió ideològica de l'assumpte no és especialment subtil. De manera que, si algú li diu que això de l'ecologisme és una cosa sobretot de gent jove, i no de tothom, no se'n refie gens ni mica: és ben probable que, en realitat, el seu interlocutor li estiga informant que no té la menor intenció de fer res. En aquest context, la forma de gestionar la informació es carrega de significat: aquesta exposició és oportuna, entre altres raons, perquè fa un recorregut pel passat de les denúncies dels costos ambientals del desenvolupament i de les lluites que han volgut evitar-los. Així, aprofundint en la cerca de les arrels, contribueix a dissoldre els prejudicis. I la tasca és prou urgent perquè, com diuen els activistes i confirmen els científics, no queda massa temps, si és que encara en queda.

Qui es capbussa en la memòria, tendeix a posar fites. I això, poc o molt, és sempre convencional o subjectiu. Apuntaré una selecció personal. Si calgués indicar un instant germinal, un moment d'inici del moviment ecologista al País Valencià, una tria raonable seria la declaració promoguda per Miquel Gil Corell, el 1970, explicant que els valors naturals de la Devesa del Saler superaven als valors crematístics del desenvolupament turístic i residencial promogut pels poders de l'època. Sortosament, el farmacèutic de Massamagrell i mestre d'ecòlegs i d'ecologistes no estigué a soles, sinó que comptà amb una reduïda però qualificada companyia. Certament, el plans urbanístics previstos, cas d'haver-se dut a terme per complet, haurien causat una pèrdua greu de patrimoni natural (qualsevol pot fer-se'n una idea amb un cop d'ull a les traces que encara són visibles enmig de la pineda). Una mobilització popular, que va aplegar el moviment veïnal naixent i grups de tècnics sota la cobertura dels col·legis professionals, va aconseguir de posar-hi fre. Encara manava el dictador Franco i, per tal d'impendir la concentració de protesta que s'havia convocat, els cossos repressius al seu servei van fer ús dels mètodes habituals. Però, tot plegat, la iniciativa ciutadana "El Saler per al poble" tingué l'èmpenta suficient perquè, pocs anys després, amb el canvi democràtic, les decisions adreçades a aturar la urbanització i a encetar el camí cap a la protecció de l'Albufera es prengueren amb relativa facilitat i rapidesa: quan la fruita és prou madura, per ella mateixa cau.

El procés que va conduir a la protecció del Saler i l'Albufera no s'ha oblidat, està present en la memòria col·lectiva. Tanmateix, al meu parer, no s'ha dedicat l'atenció que caldria al paper que hi van jugar les associacions de veïns de l'època. El moviment veïnal va nàixer com a resposta popular als dèficits causats pel particularment desordenat creixement urbà del tardofranquisme: primer es feien els pisos i després la pavimentació del carrer, l'escola, el centre de salut i el jardí, i això només si la gent s'organitzava i ho reclamava. En ocasions, el resultat fou una mena d'ecologisme espontani, centrat en la qualitat ambiental local, exigent d'aire net i zones verdes, no expressat conscientment com a ecologia política però força efectiu. La campanya del Saler tingué aquesta característica i, així, va ser alhora ecològica i social. Va connectar la protesta front a la privatització d'un espai no urbanitzat, de platja i bosc, molt visitat per la ciutadania de l'àrea metropolitana de València, amb els primers passos de la lluita contra la degradació de l'Albufera. És cert que l'ús massiu com a zona d'esplai entra en conflicte amb la conservació dels valors naturals, però, de vegades, també la socioecologia fa camí a través de contradiccions. Les contradiccions no han desaparegut mai al parc natural de l'Albufera, la llacuna i la restinga han patit i segueixen patint agressions, però l'ecosistema s'ha pogut mantenir i encara està viu.

He esmentat un principi, i d'aleshores ençà han passat moltes coses. La floració de grups i col·lectius dels anys de la transició a la democràcia. Les marxes antinuclears a Cofrents. El treball per tal d'aconseguir la protecció dels espais naturals més singulars. La reivindicació del bosc i la reiterada alarma dels incendis. La inquietud per la pluja àcida als Ports. Les resistències a la conversió del litoral en un mur de ciment, a l'Albufera i a tot arreu. Les revoltes de les comarques interiors contra instal·lacions contaminants i equipaments no desitjats. La hipertròfia d'infraestructures. Les formes actuals dels vells conflictes de l'aigua. La lenta comprensió que l'horta no és cap rèmora del passat sinó una garantia de sostenibilitat. Les iniciatives adreçades a salvar el territori durant el boom de la construcció, quan la societat valenciana no caminava lleugera sobre el planeta (l'any del màxim impacte, el 2004, cada Km² de les terres valencianes va rebre 288 noves tones de ciment, quasi cinc vegades més que la mitjana europea). Les manifestacions contra el canvi climàtic... Hi ha memòria de tot això. Memòria sistemàtica i organitzada. I imatges que sovint parlen per si soles. Aquesta exposició en recull una mostra significativa gràcies a diverses aportacions. En particular les procedents del Fons de Documentació de La Casa Verda, una experiència extraordinària de recollida i classificació de tota mena de material informatiu sobre medi ambient. Tothom sap que empreses així no poden ser l'obra d'una sola persona. També sap tothom que, en més d'una ocasió, no haurien existit ni durat sense la tenacitat i la dedicació d'una persona. En aquest cas, de l'activista ecologista i documentalista professional Alejandro de la Cueva. (Sortosament, amb l'ajuda d'un grupet tenaç i dedicat de voluntaris i amb l'aixopluc d'Acció Ecologista-Agró, l'associació nascuda els anys 1980s com a confluència de les dues ànimes de l'ecologisme de la dècada anterior, l'antinuclear i la de l'esforç per la conservació dels ecosistemes). No sé si aquesta exposició hauria estat possible sense el Fons, però sens dubte hauria estat diferent i, probablement, menys completa i no tan instructiva. Gràcies a l'esmerç militant, el Fons va funcionar al llarg de gairebé trenta anys. És una llàstima que la societat valenciana haja estat incapaç de mantenir-lo viu.

Una forma plausible de sintetitzar la trajectòria seguida pel País Valencià, sota un prisma de sociologia ecològica, podria ser la següent. Fa quaranta anys, s'havia assolit un nivell relativament elevat de desenvolupament humà, de suficiència material i de llibertats, i tot això amb uns costos ambientals relativament baixos. Hi havia, a controlar i corregir, els problemes ambientals del sud: incendis forestals, desertització, erosió, algunes manifestacions d'estrès hídric pròpies de territoris semiàrids, mala gestió dels residus i contaminacions locals... Avui, el nivell de benestar humà no és massa superior: analitzat amb indicadors

més subtils que els acostumats, adaptats a la mesura del benestar sostenible i a la de la igualtat socioeconòmica, caldria parlar més aviat d'estancament, i fins i tot d'un cert retrocés en alguns aspectes. I, d'una altra banda, de problemes ambientals ja no en falta cap: els del sud continuen presents, i, ara, els del nord també ho estan (consum d'energia i de materials molt per damunt del que seria sostenible a nivell planetari, congestió, contaminacions "sofisticades"...). En poques paraules: pel que fa a la petjada ecològica, la societat valenciana s'ha posat sens dubte a l'altura europea. El canvi social ha anat des d'una situació en què el trànsit a la sostenibilitat podria haver sigut relativament suau, fins a una altra que comportarà indefugiblement modificacions traumàtiques.

A mesura que els costos socials i ambientals del desenvolupament han anat augmentant, s'ha produït un procés de maduració de l'ecologisme. La maduresa es caracteritza pel fet que ja no es limita a defensar allò que per definició "està a fora" (el medi ambient), sinó que incorpora una lectura pròpia, allunyada de la ideologia econòmica dominant, de molts esdeveniments socials. Al meu parer, a València, el punt culminant d'aquest procés de maduració va ser la resistència de les persones que vivien a l'horta de La Punta front al projecte de construcció d'una zona d'activitats logístiques al servei del port de València. Carmen González i les seues companyes de l'associació de veïns La Unificadora, amb la seua acció tenaç i insubornable, van traure a la llum, fent-les visibles, les interaccions, tan conflictives, entre la conservació de l'horta, la reivindicació d'una forma de vida erròniament percebuda com a residual i premoderna, les perspectives de sostenibilitat ambiental de València, la transformació del creixement econòmic en creixement anti-econòmic, la hipertròfia asfixiant de les infraestructures, l'obsolescència de la fe en què les destruccions generades pel desenvolupament són sempre creatives... No és casual que la seua lluita continue sent un referent per a dues organitzacions molt definitòries de l'ecologia social d'ara mateix a València: Per l'Horta i la Comissió Ciutat-Port.

València ha iniciat 2024 amb una contradicció ben grossa, que fa esclatar qualsevol pretensió de fer compatibles el desenvolupament i la sostenibilitat: capitalitat verda i ampliació del port. Això de la capital verda és una etiqueta oficial europea que, si s'aprofita racionalment, pot fer d'estímul per a iniciatives de modernització ecològica, però que sols en la imaginació i en l'autobombo és molt més que això. L'ampliació nord és el projecte, ja aprovat pel govern espanyol, amb l'adhesió entusiasta dels poders locals i autonòmics i de les forces vives valencianes, d'una plataforma de ciment gegantina al servei d'una multinacional especialitzada en el tràfic de contenidors (una activitat l'increment de la qual és inherentment insostenible). Es tracta d'una agressió social i ambiental gran, amb

implicacions econòmiques incertes. No és aquest el lloc per fer-ne una anàlisi detallada, però no és massa difícil: amb una dosi elemental d'informació sobre les perspectives dels fluxos d'energia i materials a escala planetària i sobre la sociologia dels barris portuaris, qualsevol persona pot traçar un quadre prou exacte. Resumit: la decisió de fer a València el port de Madrid (o, més exactament, el megaport al servei dels grans negocis de la megalòpolis del centre peninsular) implica dissenyar un futur per a la ciutat sencera de València com a barri portuari de Madrid, amb tot el que això comporta des del principi i el que acabaria comportant en un context indefugible de decreixement. El barri més empobrit i degradat dels barris del sud de la capital del Regne? Hom pot témer que es tracta exactament d'això.

Els precedents són coneguts i ja no els discuteix pràcticament ningú: les ampliacions del port pel sud van fer molt de mal al sud (Natzaret, l'horta i la comunitat humana de La Punta, la restinga arenosa de l'Albufera...). Diuen que el mal ja està fet, però els informes científics adverteixen que la nova ampliació podria fàcilment amplificar-ho. Afegint-hi una consideració sociològica elemental: si el projecte va endavant, els impactes negatius sobre els barris litorals del nord del vell llit del Túria, i al remat sobre tota València, seran semblants als que les ampliacions portuàries del segle XX tingueren sobre les terres del sud. Tal faràs, tal trobaràs. Per descomptat, semblants, ací, no vol dir iguals, sinó inevitables: encara no han posat el ciment i ja estan reactivant la pressió dirigida a construir més accessos per als camions. Així que la qüestió no és únicament que la projectada ampliació nord farà més dany encara a l'Albufera, que probablement el farà; és que farà dany a la ciutat sencera. Com sempre, l'ecologia és ecosociologia; i la sociologia, socioecologia.

El ministre responsable de l'assumpte en l'actual govern espanyol, un govern que es vanta de progressista, ha dit que l'oposició a l'ampliació nord és sobreactuació ecològica. No és cert, sinó més aviat al contrari: la població valenciana no és encara del tot conscient de com de gran és l'amenaça. Una pregunta inquietant, aleshores: Per què el govern i l'oposició, que passen per un període d'amplificació dramatitzada de tot el que els separa, estan d'acord en açò del port? Una resposta plausible: pel desig d'estar a bones amb el gran capital. Una altra resposta plausible: per progressisme. És a dir, per progressisme de l'època del canal de Suez. El mateix progressisme que ha desembocat en la descomunal crisi ecològica del present, que està posant en risc la continuïtat de la civilització. S'avança a través de contradiccions fins que comença a retrocedir-se a través de contradiccions... València, que fa poques dècades tenia possibilitats d'eixir-se'n relativament bé en matèria de sostenibilitat, s'encabota a perdre totes

les opcions. I, damunt, pega la cabotada quan són altres els que li les fan perdre. L'exposició refresca la memòria sobre un munt d'esforços per tal de canviar de rumb, esforços de vegades reeixits, de vegades desfets.

Retorn a l'inici: l'ecologisme ja té història, el que no implica que no concernisca la gent jove. Sí que ho fa, perquè la translimitació ja no és una amenaça futura, sinó el context material de la vida. Fa cinquanta anys, l'ecologisme anuncià que hi ha límits al creixement. Ara, els límits ja s'han sobrepassat i això ho canvia tot. Per a tothom i, per descomptat, per a qui té la vida per davant. L'amenaça del canvi climàtic està generant una forma particular d'angoixa, a mesura que circula un missatge que fa més o menys així: "xiques, xics, ho teniu cru, venen mal dades, no teniu futur". El missatge és equívoc. Si una persona jove diu que no té futur, una persona vella que l'escolte hauria de replicar-li, tan amablement com siga capaç: Oh, no, qui no té futur soc jo! Tu potser ho tens difícil, i potser tens una part de raó en fer-nos responsables, així, en general, de la dificultat; però de futur, tu en tens molt més! Tant de bo si aquesta constatació trivial fa que les noves fornades del moviment siguin més nombroses, més decidides i més clarividents!

Defensem. Anaïs Florin

El treball de Anaïs Florin conjumina l'activisme amb la producció artística desplegant dos plans que es realimenten. Per un costat, destaca la seua col·laboració amb espais híbrids i arxivístics de caràcter independent, com és El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge i A Hores d'Ara, en què ha investigat sobre els imaginaris ambientalistes valencians i ha dissenyat metodologies amb les quals mira de donar visibilitat als seus documents. Per un altre, produeix obres artístiques que es formalitzen a tall d'intervenció en l'espai públic. S'apropia dels formats clàssics de l'activisme mitjançant l'ús de pancartes i cartelleria, en què inclou lemes i missatges que tenen la font d'inspiració en els documents conservats en els arxius esmentats. Florin mostra aquestes consignes travessades per lògiques de distanciament, descontextualitzades del seu lloc d'origen.

En *Defensem* Florin recupera en concret múltiples reclams històrics de l'ecologisme valencià, i actualitza i revitalitza el valor polític i poètic contingut pel conjunt d'arxius amb materials que es despleguen en l'exposició. Funciona així com un túnel del temps que connecta i reivindica els diferents moments de la història de l'ecologisme per tal de continuar mirant des del passat cap al futur.

DEFENSEM LA
NOSTRA TERRA PER
UN PAÍS VALENCIA
LLIURE VERD NET
I HABITABLE
NUCLEAR? NO
GRÀCIES! AVUI
ACTIUS O DEMÀ
RADIOACTIUS
COFRENTS=L'ESTAT
CONTRA EL POBLE
NO A LA MORT
DE L'ALBUFERA,
SALVEM LA I
DESNUCLEARITZEM
I DESMILITARITZEM
LA MEDITERRÀNIA
SALVEM EL BOSC

VOLEM UN MÓN
LLIURE I EL VOLEM
JA ABAJO LA
NUCLEAR Y EL
CAPITAL PER UNA
PLATJA NETA I UNA
MAR EN PAU
L'HORTA NO VOL
AVE VERA VIU!
NO A L'AUTOPISTA,
SALVEM LA SAFOR
LA TERRA PER A
QUI LA TREBALLA
SALVEM L'HORTA
DE BENIMACLET
GUANYEM EL FUTUR
RECUPEREM LA
PUNTA TOTS I TOTES

Def
Ann
FT

u
orista

isme

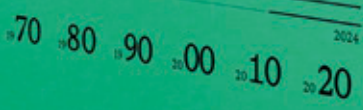

Defensem, 2024. Anaïs Florin.
Centre Cultural La Nau. Universitat de València.

Germana Secall (1939 - 1975)
 MÉSQUER, Delegació del País Valencià (1973 - ca. 1974)
 Marguà (1974 - 1975)
 Grup Ecologista Llibertat (1977 - ca. 1983)
 Colla Ecologista de Gandia (1979 -)
 Colla ecologista de la Serra de Sant Miquel (1979 -)
 AYAT (1979 - 1980)
 Marguà (1979 -)
 Coordinadora de Grups Ecologistes del País Valencià (1981 - 1987)
 La Casa Tenda (1982 -)
 Acció Ecologista (1982 - 1987)
 April (1982 - 1987)
 Grup Ecologista de Gandia (1982 -)
 Grup Llar de Gandia (ca. 1983)
 Centre d'Estudi i Activisme del Medi Ambient de València (1983 - 1987)
 Coordinadora de Defensa del Bosc (1984)
 EACV, Asociación Ecologista para la Defensa del Mediterráneo (ca. 1984)
 Grup d'Estudi de la Serra de Sant Miquel (1985 -)
 L'Alqueria de la Vall d'Alfara (1985)
 Grup Ecologista Sant Joan (1985 -)
 Grup d'Estudi de la Serra de Sant Miquel (1985 -)
 Acció de la Serra de Sant Miquel (1986 -)
 Acció Ecologista April (1987 -)
 Mural (1987 -)
 L'Alqueria de Sant Joan (1988 -)
 Colla Ecologista d'Alcalá (1988 -)
 Grup Ecologista Tenda, Bona (1988 -)
 Grup Ecologista Tenda, Bona (1988 -)
 Ecologistes en Acció del País Valencià (1988 -)
 La Comarca d'Alcàntara (1988 -)

Clavert d'Alcàntara: responsabilitat i pacte del nou d'Espanya: Actes
 en el 100è aniversari de Josep Ferrer i Marguà (2014).
 Institut Valencià d'Estadística i Recerca - Centre Valencià d'Estadística
 i d'Investigació, València.
 L'Alqueria de Sant Joan: responsabilitat del nou d'Espanya: Actes
 en el 100è aniversari de Josep Ferrer i Marguà (2014).
 Institut Valencià d'Estadística i Recerca - Centre
 Valencià d'Estadística i d'Investigació, València.

L'H No

0.12.

Mitjançant aquest d
 s'hibriden la cartogr
 la bibliografia i els tr
 memòria de l'ecolog
 l'exposició a nivell h
 Mitjançant este
 se hibriden la c
 documents, la
 investigació s
 se aterriza el co
 nivell històric,

Mar Mediterrani

Port

Porta
ord

València

Llit antic
del Túria →

↖ Llit nou
del Túria

0.13.

0.14.

dispositiu múltiple, en el qual
aïlla, el diagrama, els documents,
rebells d'investigació sobre la
isme, s'aterra el contingut de
històric, polític i estètic.
dispositiu múltiple, en el que
artografia, el diagrama, los
bibliografia y los trabajos de
obre la memoria del ecologismo,
ntenido de la exposición a
político y estético.

L'Ho
Suc

Cofrents

Arxiu ecologista

Memòria i cultura visual de l'ecologisme a València des dels anys 70

13.03.2024-09.06.2024

La memòria ecologista és un element d'agència política. L'historic activista Josep-Vicent Marqués ja ho tenia clar a finals dels anys setanta quan va escriure el seu influent llibre *Ecologia y lucha de clases* (1978). Aquesta exposició parteix de les intuïcions de Marqués i dels esforços d'altres companys i companyes de militància ecologista de l'època, com ara Alejandro de la Cueva i Ferran García, impulsors del Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda en 1982. L'arxiu sobre temàtiques mediambientals més extens de l'Estat, els fons del qual fou dipositat en 2010 a la Universitat de València. Prenent aquest repertori documental com a punt de partida, la mostra planteja un recorregut a través de la memòria audiovisual i material del moviment ecologista a la Comunitat Valenciana, amb un triple objectiu: pal·liar l'escàs pes de l'ecologisme (particularment Valencià, en concret aquells que giran al voltant del període de la Transició; rellegir la història recent de les mobilitzacions socials al nostre país a la llum d'una selecció de materials produïts des de l'activisme i la crítica ecosocials; i sumar els materials de l'ecologisme, i les reflexions que se'n deriven, a aquelles propostes que en les últimes dècades s'han vingut plantejant des de les institucions per a la revisió de les tecnologies d'arxiu i l'estatus material i epistemològic del document. Per a tot açò disposem d'un retall del material documental, gràfic i audiovisual provinent de diversos arxius produïts i ubicats a la Comunitat Valenciana des dels anys setanta fins avui dia que s'ordenen en cinc nodes: "Agents de l'ecologisme", "Nuclears? No, gràcies", "De l'Albufera a l'Horta", "Salvem", i "Ecologisme urbà i alternatives energètiques".

La memoria ecologista es un elemento de agencia política. El histórico activista Josep-Vicent Marqués ya lo tenía claro a finales de los años setenta cuando escribió su influyente libro *Ecología y lucha de clases* (1978). Esta exposición parte de las intuiciones de Marqués y de los esfuerzos de otros compañeros y compañeras de militancia ecologista de la época, como Alejandro de la Cueva y Ferran García, impulsores del Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda en 1982. El archivo sobre temáticas medioambientales más extenso del Estado, cuyos fondos fueron depositados en 2010 en la Universitat de València. Tomando ese repertorio documental como punto de partida, la muestra plantea un recorrido a través de la memoria audiovisual y material del movimiento ecologista en la Comunidad Valenciana, con un triple objetivo: paliar el escaso peso del ecologismo (particularmente en su dimensión visual) en los discursos históricos sobre la España contemporánea, en concreto los que giran en torno al periodo de la Transición; releer la historia reciente de las movilizaciones sociales en nuestro país a la luz de una selección de materiales producidos desde el activismo y la crítica ecosociales; y sumar los materiales del ecologismo, y las reflexiones derivadas de ellos, a aquellas propuestas que en las últimas décadas se han planteado desde las instituciones para la revisión de las tecnologías de archivo y el estatus material y epistemológico del documento. Para ello contamos con un recorte del material documental, gráfico y audiovisual proveniente de varios archivos producidos y ubicados en la Comunidad Valenciana desde los años setenta hasta la actualidad que se ordenan en cinco nodos: "Agentes del ecologismo", "Nuclears? No, gracias", "De l'Albufera a l'Horta", "Salvem", y "Ecologismo urbano y alternativas energéticas".

Alberto Berroa i Jaime Vindel, comissaris de l'exposició

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

525

uvcultura

AJUNTAMENT
DE VALÈNCIA

CSIC

La Filmoteca
de València

oufera a l'Horta

1.3.

1.5.

1.7.

1.1.

1.2.

1.4.

1.6.

1.8.

Nuclears? NO, gràcies

1.9.

1.11.

1.13.

1.15.

1.10.

1.12.

1.14.

1.16.

Tant el darrer Pla Regional de Energia (1975), com el Pla de Energia (1978), promouen la construcció de centrals nuclears com a única solució que s'hi té a l'horitzó. En la oposició a la construcció de centrals nuclears, els ecologistes i els pacifistes s'han anat sumant a la lluita i discursiva del

Tanto el Plan Regional de Energía (1975), como el Plan de Energía (1978), promueven la construcción de centrales nucleares como la única solución que se tiene a la vista. En la oposición a la construcción de centrales nucleares, los ecologistas y los pacifistas se han ido sumando a la lucha y discurso de

EKO

ITALIA E' TUTTO
MAZZINI, INSODOR.

4.1.

4.2.

4.3.

4.4.

4.5.

4.6.

4.7.

4.8.

4.9.

4.10.

4.11.

4.12.

En connexió amb les problemàtiques urbanes que introduïen aquesta secció identifiquem algunes experiències que parlen de la consciència ciutadana ecologista al voltant de diferents aspectes: destaquen la creació de models de mobilitat urbana menys dependents del vehicle privat i que promouen formes de transport raonable i sostenible; presenten de consens de reciclatge de deixalles; el desplaçament de la gestió energètica més enllà de les mobilitzacions ambientals amb espais pacífics que reclamen la desmilitarització; o l'aposta per les energies renovables com una alternativa viable, en la seva condició de matritz energètica de les societats.

En connexió amb les problemàtiques urbanes que introduïm en aquesta secció identifiquem algunes experiències que parlen de la consciència ciutadana ecologista al voltant de diferents aspectes: destaquen la creació de models de mobilitat urbana menys dependents del vehicle privat i que promouen formes de transport raonable i sostenible; presenten de consens de reciclatge de deixalles; el desplaçament de la gestió energètica més enllà de les mobilitzacions ambientals amb espais pacífics que reclamen la desmilitarització; o l'aposta per les energies renovables com una alternativa viable, en la seva condició de matritz energètica de les societats.

Ecologisme urbà i alternatives energètiques

Archivo ecologista

Memoria
y cultura
visual
del
ecologismo
en València
desde los
años 70

Memoria y cultura visual
del ecologismo en Valencia
desde los años 70
Centre Cultural La Nau
Sala Oberta
13.03.2024 - 09.06.2024

Memoria y cultura visual
del ecologismo en Valencia
desde los años 70
Centre Cultural La Nau
Sala Oberta
13.03.2024 - 09.06.2024

Rectora de la
Universitat de València
María Vicenta Mestre Escrivà

Vicerectora de
Cultura i Societat
Ester Alba Pagán

Organiza
Servei de Cultura
Universitària
Adela Cortijo Talavera,
directora del Servei
Ana Bonmatí Alcántara,
cap del Servei
Fernando Cebrià Ballester,
cap d'Administració
Norberto Piqueras Sánchez,
cap d'Exposicions

Colabora
Instituto Interuniversitario López
Piñero, Universitat de València
Biblioteca Historicomédica Vicent
Peset Llorca, Universitat de València
Capital Verda Europea 2024
Ajuntament de València
Consejo Superior de
Investigaciones Científicas CSIC
La Filmoteca - Institut Valencià
de Cultura (IVC)

EXPOSICIÓN

Comisariado
Alberto Berzosa y Jaime Vindel

Coordinación general
Norberto Piqueras Sánchez

Coordinación técnica
Alba Braza Boïls

Diseño
Democràcia

Transporte y montaje
Art i Clar

Gestión administrativa
Olga Ibáñez Hervás
Juana Pérez Hernández
Ana Roig Carrasco

Comunicación
Magda Ruiz Brox
Núria García Cebrià
Fausto Rada Plats
Jose García Aliaga

Asistencia montaje
e iluminación
Francisco Burguera Pérez
Álvaro David García
Pedro Herráiz Merino

Asistencia en sala
Esfera Proyectos Culturales

Visitas guiadas
Ximo Revert Roldán
Voluntariado cultural de
la Universitat de València

Préstamos temporales
Associació de Veïns del
Barri de Sant Marcel·lí
Arxiu A Hores d'Ara
Col·lectiu Margarida
Colección Enric Amer Blanch
i Conxa Espi Vidal
El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge
Fons de Documentació del Medi
Ambient de La Casa Verda/
Institut Interuniversitari López
Piñero, Universitat de València
La Filmoteca (IVC)
Marfull
Acció Ecologista Agró

CATÁLOGO

Edita

Universitat de València

Textos

Alberto Berzosa Camacho

Jaime Vindel Gamonal

Ernest Garcia Garcia

Maria Josep Picó Garcés

Coordinación

Norberto Piqueras Sánchez

Alba Braza Boïls

Diseño y maquetación

Democràcia

Traducciones

y correcciones

Antoni Domènech

Fotografía

Eduardo Alapont

Impresión

La Imprenta CG

DL: V-1983-2024

ISBN: 978-84-9133-689-1

© De esta edición:

Universitat de València

© De los textos: los autores

© De las imágenes: los autores

Agradecemos a todas las personas que desde los colectivos, de manera individual y desde las instituciones, han conservado a lo largo del tiempo los materiales que aquí presentamos.

Esta publicación ha sido cofinanciada por el proyecto de R+D+i

“Humanidades energéticas: Energía e imaginarios socioculturales entre la revolución industrial y la crisis ecosocial” (PID2020-113272RA-I00, HUMENERGE), financiado por MCIN/AEI/10.13039/501100011033/ y “FEDER Una manera de hacer Europa”; y “Cultura (post)fósil: Imaginarios socioculturales, calentamiento global y transición energética” (CNS2023-143774, KULTUR(P) FOSSIL), financiado por MICIU/AEI/10.13039/501100011033 y por la “Unión Europea NextGenerationEU/PRTR”

La organización de la exposición ha intentado esclarecer la autoría de todos los documentos e imágenes aquí presentados. En algunos casos este objetivo ha sido imposible dada la naturaleza y el contexto en que estos fueron creados.

Entidades colaboradoras:

MINISTERIO
DE CIENCIA, INNOVACIÓN
Y UNIVERSIDADES

HUMANIDADES
ENERGÉTICAS

LaFilmoteca
valenciana

Índice

Prólogo institucional	7
María Vicenta Mestre Escrivà y Ester Alba Pagán	
La expresión cultural, inspiración de la <i>Green Valencia</i>	11
Maria Josep Picó Garcés	
De incordios y desacuerdos: a propósito de la memoria del ecologismo valenciano	15
Jaime Vindel Gamonal y Alberto Berzosa Camacho	
El Fons, la memoria y el futuro	59
Ernest Garcia Garcia	
<i>Defensem</i>	67
Anaïs Florin	

Prólogo institucional

María Vicenta Mestre Escrivà
Rectora de la Universitat de València

Ester Alba Pagán
Vicerrectora de Cultura y Sociedad

En el marco de la Capitalidad Verde de Europa, reconocida en este año 2024 a la ciudad de Valencia, desde el Centre Cultural La Nau de la Universitat de València apostamos por dar visibilidad a líneas de investigación que reflexionan sobre diferentes cuestiones ambientales, en especial cuando estas están además vinculadas estrechamente con nuestro territorio. Este es el caso de la exposición que aquí presentamos: “Archivo ecologista. Memoria y cultura visual del ecologismo en Valencia desde los años 70”. La muestra recoge parte de la investigación que sus comisarios, Alberto Berzosa y Jaime Vindel, vienen realizando en los diferentes archivos que conservan documentación del movimiento ecologista valenciano y como parte de diversos proyectos de investigación desarrollados en el Instituto de Historia del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Esta línea de trabajo ha conformado un corpus de cartelería, fotografías, películas, materiales de propaganda, pegatinas y demás documentos generados en el curso de las décadas por la acción de las diferentes asociaciones que, desde los años setenta hasta la actualidad, se han movilizado para defender la riqueza y los valores ambientales de nuestra región. Una amplia selección de estos materiales se presentan y ordenan en la Sala Oberta de La Nau evocando algunos momentos clave de esa historia. Desde las movilizaciones ciudadanas para salvaguardar entornos naturales únicos, como la Dehesa del Saler o la Albufera, hasta el desarrollo de campañas por un transporte no contaminante o por el impulso de energías limpias, pasando por la alerta ecologista sobre los peligros de la construcción y gestión de la planta nuclear de Cofrentes o los esfuerzos por proteger la huerta alrededor de Valencia.

En 2017 el Centre Cultural La Nau organizó la exposición “El Saler per al poble, ara! El poder de la ciutadania en la transformació responsable del paisatge i del territori”, en ella se puso el foco en las movilizaciones que tuvieron lugar en el entorno del Saler durante los años setenta. La propuesta expositiva que ahora presentamos es extensión de aquella y, a su vez, expresión de la preocupación y compromiso constante de la Universitat de València con las cuestiones medioambientales. “El Saler per al poble, ara!” fue coordinada por Carles Dolç, Tito Llopis, Felipe Martínez, Luis Perdigón y Maria Josep Picó, quien ahora, como profesora de nuestra Universitat y experta en comunicación de la sostenibilidad asume el desafío del recién creado Comisionado de Cultura de la Universitat de València para Valencia Capital Verde Europea 2024.

“Arxiu ecologista” se articula a partir de la materialidad documental de esta memoria del ecologismo que se preserva en repertorios documentales tan valiosos como el Fons de Medi Ambient de La Casa Verda, entidad ya desaparecida y custodiada desde la Universitat de València. Otros archivos que también nutren de materiales ecologistas la exposición son El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge, el archivo de La Filmoteca - Institut Valencià de Cultura, y A Hores d'Ara, así como algunas colecciones particulares. La multiplicidad de fuentes para convocar la memoria del ecologismo valenciano de un modo tan efectivo como propone esta muestra resulta un estímulo y una inspiración a la hora de enfocar la tarea colectiva en favor del respeto por la naturaleza y del equilibrio ecosistémico de nuestro territorio.

La expresión cultural, inspiración de la *Green Valencia*

Maria Josep Picó Garcés
Universitat de València

El latido del activismo ciudadano siempre fue un valor genuino del sueño de Valencia para convertirse en Capital Verde Europea. La energía colectiva de la movilización ha cultivado robustas raíces y ha esculpido la ciudad con victorias ante poderes económicos y políticos en beneficio de la naturaleza, el bienestar, la salud y el bien común. Este vigor altruista de las personas en defensa de la mejor ciudad posible desde la pasada década de los setenta fue alma del proyecto de la *Green Valencia*, a la vez que iluminó el diseño de una iniciativa sólida forjada en más de una decena de indicadores de sostenibilidad urbana y el compromiso firme de futuro por la transición ecológica.

Valencia se erigió como Capital Verde Europea en Grenoble una noche del otoño de 2022. Rompía estereotipos, puesto que fue el primer municipio del Mediterráneo en conquistar el galardón. Había competido con otras siete capitales, entre ellas, Florencia, Cracovia o Sofía, y, finalmente, se midió en la final con una veterana aspirante, Cagliari, de la isla italiana de Cerdeña. La Comisión Europea otorgó el premio a Valencia y, por lo tanto, se convirtió en la decimoquinta ciudad con el título, entre ellas, Estocolmo, Copenhague, Oslo, Bristol, Essen, Liubliana o Nantes, y la segunda en el ámbito estatal, después de la *Green Vitoria-Gasteiz* del 2012.

La Universitat de València ha formado parte del proyecto de Valencia Capital Verde Europea desde sus orígenes, ha apoyado al Ayuntamiento de Valencia y ha contribuido a la concreción de su propuesta, integrándose en el Binomio Ciudad-Universidad, junto con la Universitat Politècnica de València. De este modo, se comprometió a contribuir desde la educación superior, la investigación y la transferencia de conocimiento a la promoción de la sostenibilidad urbana como también a asumir al reto de la Misión Europea para conseguir la neutralidad climática en 2030. Esta alianza sigue el modelo de la cuádruple hélice, que promueve la colaboración entre administración pública, formación e investigación, sector privado y sociedad civil, en armonía con el Objetivo de Desarrollo Sostenible 17 de la Agenda2030 de las Naciones Unidas.

El activismo ciudadano constituye un pilar esencial de la *Green Valencia*. Las movilizaciones en defensa de la Dehesa del Saler y el antiguo cauce del río Turia han sido germen de la *Green Valencia* de hoy, a la vez que otros movimientos cívicos, como es el caso de *Per l'horta*, *Salvem el Botànic* o *Salvem el Cabanyal*. *El Saler per al poble*, liberaron de la urbanización la fachada de la Albufera, hoy un parque natural de referencia internacional. La conservación de su zona húmeda ha conducido a Valencia a ser la primera ciudad Ramsar del ámbito español. *El llit del Túria és nostre i el volem verd* evitó que el antiguo curso del río se cubriera de asfalto para ser una autopista en lugar del Jardín del Turia, columna vertebral verde de casi diez kilómetros, el parque lineal más largo de Europa. *Per l'horta* ha impulsado la cultura por el cultivo de la tierra en el ámbito periurbano, denunciando la pérdida de suelo fértil en detrimento de la soberanía alimentaria. Una huerta, además, declarada Sistema Importante del Patrimonio Agrícola Mundial (SIPAM) por la FAO.

Con la muestra “Archivo ecologista. Memoria y cultura visual del ecologismo en Valencia desde los años 70” en el Centro Cultural La Nau, el Vicerrectorado de Cultura y Sociedad de la Universitat de València abre el telón de su programación en el marco de la Capital Verde Europea 2024. Articulada en cinco grandes ejes vinculados con notorias movilizaciones ciudadanas, es la primera exhibición surgida del Fondo de Documentación del Medio Ambiente de La Casa Verda iniciado el 1982, depositado en la Universitat de València por parte de la entidad emblemática Acció Ecologista Agró en 2011. La exposición encaja con la esencia de la *Green Valencia*, reivindicando la actividad conservacionista como fuerza de transformación y promotora de reflexiones ecosociales desde la transición democrática: el choque con los conceptos de progreso de la economía capitalista y las grandes batallas vinculadas con la biodiversidad, la energía, la movilidad o el urbanismo. Un ofrecimiento a la mirada del movimientos sociales a través de los materiales producidos por el activismo, a su vez, complementados con un programa de diálogos asociados a la propuesta expositiva.

El Comisionado de Cultura de la Universitat de València para Valencia Capital Verde Europea 2024 nace con la determinación de contribuir a la *Green Valencia* desde el pensamiento crítico en materia de sostenibilidad mediante la creatividad, el arte, la investigación, la ciencia interdisciplinar y los nuevos lenguajes, narrativas y algoritmos del paradigma digital, junto a las inquietudes de la juventud en este momento de transiciones socioecológicas en nuestra *aldea global*. Atesoramos la firme voluntad de inspirar con la expresión cultural, en todo su abanico de diversidad, la Valencia Capital Verde Europea desde nuestros campus y espacios universitarios, colmados del talento joven de las generaciones del futuro, en sincronía con el Vicerrectorado de Sostenibilidad, Cooperación y Vida Saludable.

Confirmamos la vocación de la Universitat de València por el fomento de la expresión cultural como vector de la sostenibilidad y la ecología con las herramientas transformadoras del diálogo, la innovación y la participación ciudadana. Y, a la vez, favoreciendo la plena integración de la cultura en las políticas y las estrategias de desarrollo sostenible, porque el progreso económico y social inclusivo requiere de sistemas de gobernanza de la cultura, en coherencia con la Declaración de Florencia de la UNESCO.

Empapados del espíritu ecologista, recordando que el activismo ambientalista “es un acto de amor hacia el planeta y todas sus criaturas”, en palabras de la Premio Nobel por la Paz, Wangari Maathai, el equipo del Comisionado de Cultura iniciamos este viaje con el compromiso y la ilusión de impregnar de iniciativas culturales agitadoras e inspiradoras la Capital Verde Europea este 2024, precisamente cuando celebramos el 525 aniversario de la creación de la Universitat de València, completamente alineados con los valores europeos de la educación superior desde nuestra Alianza Forthem.

De incordios y desacuerdos: a propósito de la memoria del ecologismo valenciano

Jaime Vindel Gamonal, Investigador Ramón
y Cajal del Instituto de Historia del CSIC
y Alberto Berzosa Camacho, Profesor de Historia
del Arte, Universidad Autónoma de Madrid.
Comisarios de la exposición¹

En un texto de 1978, el sociólogo y activista valenciano Josep-Vicent Marqués identificaba en la memoria un valor político para el ecologismo. En concreto, pensaba en la posibilidad de desarrollar una ley de delitos ecológicos que definiera el marco para investigar los atentados medioambientales cometidos por el franquismo. Esta actitud estaba dirigida a conseguir un objetivo más general, que resumía en la intención de “incordiar al capital” (Marqués, 1978: 136-137), no dejándole pasar página. Marqués pensaba que estas molestias a las empresas e instituciones que forman el entramado tecnocrático que controla el capital, podrían darse mediante la apertura de procedimientos legales que dificultasen el borrado de las huellas de la corrupción ambiental ocurrida bajo el franquismo, en paralelo a los planes de desarrollo industrial y de modernización del país. A día de hoy, a la espera de que el vector ecologista llegue a afectar a la legislación que se ocupa de atender los delitos cometidos durante la dictadura y el proceso de transición (hasta 1983, como plantea la Ley de memoria democrática en vigor), el valor político y cultural de la memoria del ecologismo es reconocido desde diversas esferas sociales.

Entre otras, cabe destacar iniciativas para constituir archivos históricos en el terreno de la militancia, como hace Ecologistas en Acción desde 2017, por citar un ejemplo que se articula a nivel estatal; apuestas en el ámbito de las instituciones culturales por visibilizar proyectos que cruzan la cuestión de la memoria y el archivo con el rescate de prácticas sociales y conocimientos tradicionales fuertemente vinculados a los usos comunitarios del territorio, como la Fundación Cerezales y el programa “Territorio archivo”, centrado en la comarca leonesa de Condado-Curueño; o esfuerzos desde el espacio académico, como los que desde 2021 se desarrollan desde los proyectos de investigación “Estética Fósil: una ecología política de la historia del arte, la cultura visual y los imaginarios culturales de la modernidad” y “Humanidades energéticas. Energía e imaginarios socioculturales entre la Revolución industrial y el calentamiento global”, radicados en el Instituto de Historia del CSIC y que han constituido una cartografía minuciosa de los repertorios gráficos y visuales de los archivos del movimiento ecologista a nivel estatal.

Como integrantes de ambos proyectos, los dos comisarios de esta muestra hemos desarrollado una serie de investigaciones a través de diversos archivos ecologistas del País Valenciano para estudiar la gráfica política del ecologismo de la región y pensar mecanismos para reconstruir y repensar su historia a partir de sus materiales audiovisuales. La muestra “Archivo ecologista. Memoria y cultura visual del ecologismo en Valencia desde los años 70” es una parada de un proyecto que espera prolongarse en el futuro, extendiéndose a otros acervos documentales. A su vez, se trata de una exposición en la que resue-

nan los materiales ya exhibidos por el Centre Cultural La Nau en una muestra de 2017 titulada “El Saler per al poble, ara!”. En ese sentido, cabe agradecer a la Universitat de València el interés por visibilizar este tipo de planteamientos de crítica ecológica, un posicionamiento que cobra mayor valor en tiempos que dibujan un horizonte adverso para los movimientos sociales que se enfrentan a la emergencia climática, crecientemente sometidos a la represión por el poder judicial en contextos como el Estado español.

En relación con esta coyuntura, conviene subrayar que, en el origen y la evolución de nuestra investigación se reconocen las huellas de aquello que Josep-Vicent Marqués intuyó en plena Transición como un elemento catalizador de la potencia transformadora del ecologismo: la agencia política de la memoria ecologista. La presente exposición conecta con esta idea proponiendo un recorrido a través de la memoria audiovisual y material del movimiento ecologista en la Comunidad Valenciana. Partiendo de ese contexto, ese recorrido apunta hacia un triple objetivo: (1) paliar el escaso peso del ecologismo (y, más en particular, de su memoria visual) en los discursos históricos sobre la España contemporánea, en concreto los que giran en torno al periodo de la Transición; (2) releer la historia reciente de las movilizaciones sociales en nuestro país a la luz de una selección de materiales producidos desde el activismo y la crítica ecosociales; y (3) sumar los materiales del ecologismo, y las reflexiones derivadas de ellos, a aquellas propuestas que en las últimas décadas se han planteado desde las instituciones para la revisión de las tecnologías de archivo y el estatus material y epistemológico del documento.

Para ello se contará con un recorte del material documental, gráfico y audiovisual proveniente de varios archivos producidos y ubicados en el territorio valenciano desde los años setenta hasta la actualidad, como el Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda, El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge, La Filmoteca – Institut Valencià de Cultura, A Hores d’Ara, o el Arxiu de la Associació de Veïns del Barri de Sant Marcel·lí, así como con colecciones particulares como la del histórico militante ecologista Enric Amer, la de los antiguos integrantes del colectivo Margarida, o la de la agrupación Marfull. A partir del estudio de estos fondos documentales hemos seleccionado un corpus de materiales con el que planteamos un relato a base de iluminaciones, forzosamente parciales, del ecologismo valenciano de las últimas cinco décadas. Ese relato no busca conformar una narrativa lineal, sino convocar en un mismo espacio imágenes y objetos que en la actualidad se encuentran disgregados en diversas colecciones, las cuales responden además a múltiples lógicas administrativas. De esa manera es posible revelar la capacidad del ecologismo para establecer

Germania Socialista (1970 - 1977) —

AEORMA. Delegació del País Valencià (1973 - *ca.* 1976) —

Margarida (1976 - 1978) —

Grup Ecologista Llibertari (GEL) (1977 - *ca.* 1983) —

Colla Ecologista de Castelló (1978 -) —

Col·lectiu Ecologista Rosella Torrent i Per L'Horta (1979 -) —

AVIAT (1979 - 1981) —

Margalló d'Elx (1979 -) —

Coordinadora de Grups Ecologistes del País Valencià (1981 - 1987) —

La Casa Verda (1982 -) —

Acció Ecologista (1982 - 1987) —

Agró (1982 - 1987) —

Grup Coscoll de Gandia (1982 -) —

Grup Larus de Castelló (*ca.* 1983) —

Centre d'Estudis i Activitats del Medi Ambient de València (1983 - 1987) —

Coordinadora de Defensa del Bosc (1984) —

ITACA, Asociación Ecologista para la Defensa del Mediterráneo (*ca.* 1984) —

Grup d'Amics de la Natura de Cocentaina (1985 -) —

L'Arquet de la Vall d'Uixó (1985) —

Grup Ecologista Samaruc d'Oliva (1985 -) —

Grup Ecologista Xoriguer (1985 -) —

Amics de la Natura de Castelló (1986 -) —

Acció Ecologista-Agró (1987 -) —

Marfull (1987 -) —

L'Alguer de Santa Pola (1988 -) —

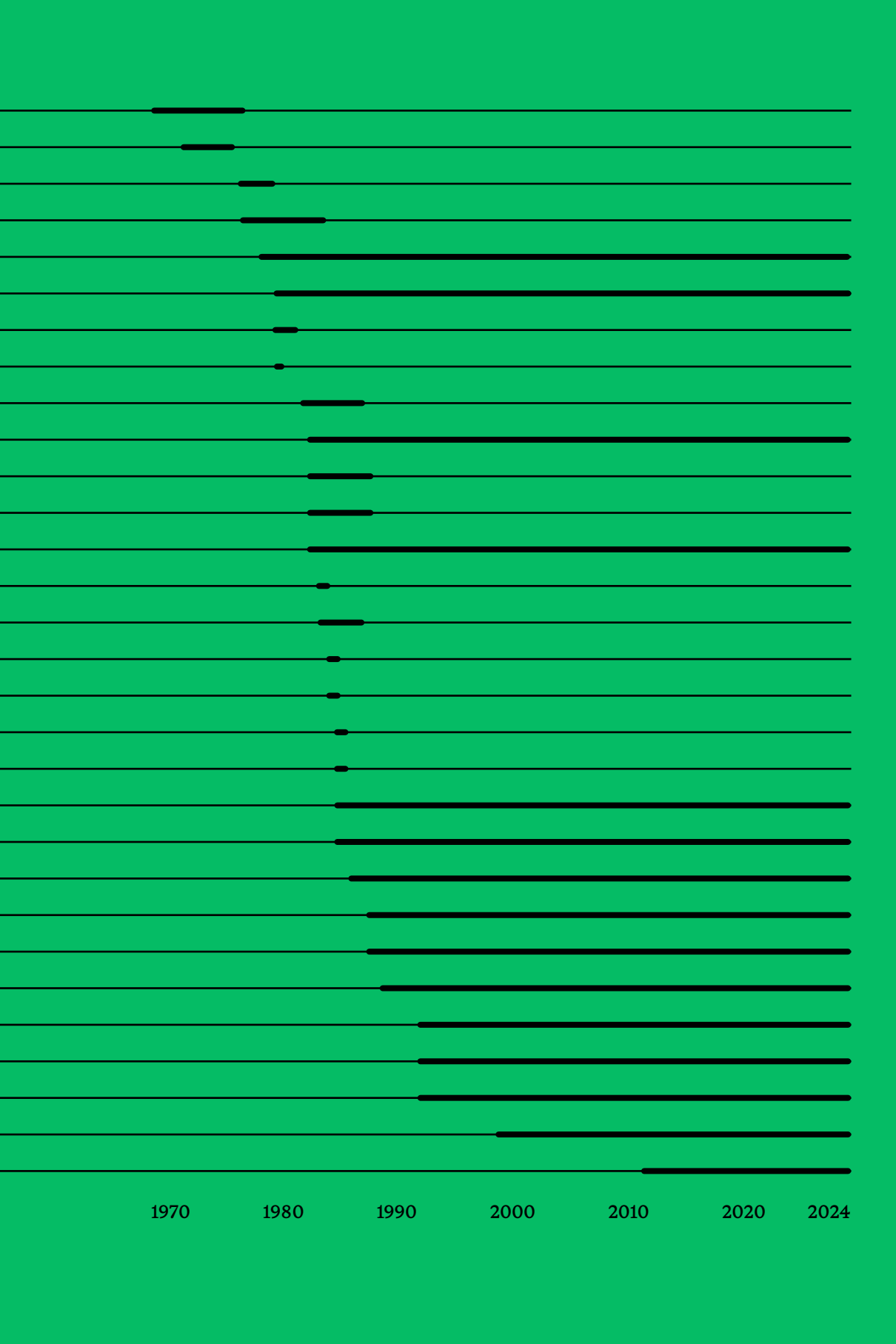
Colla Ecologista d'Almassora (1992 -) —

Grup Ecologista Tamus, Bunyol (1992 -) —

Grup Ecologista Tarai d'Elda (1992 -) —

Ecologistes en Acció del País Valencià (1998 -) —

La Carrasca d'Alcoi (2011 -) —

una conexión entre el pasado, el presente y el futuro en la que las políticas de defensa del territorio contribuyan también a redefinir los imaginarios sociales. En la sala, nuestro relato se articula en los cinco nodos temáticos siguientes: “Agentes del ecologismo”, “Nuclears? No, gràcies”, “De l’Albufera a l’Horta”, “Salvem”, y “Ecologismo urbano y alternativas energéticas”.

El primer nodo, “Agentes del ecologismo”, ubicado a la entrada de la muestra a modo de presentación, despliega un formato híbrido entre la cartografía del territorio valenciano y un diagrama con información de las distintas agrupaciones ecologistas surgidas entre los años setenta y la actualidad en ese contexto. Con el mapa se aterriza geográficamente el contenido de la exposición y el diagrama [Fig. 0] incorpora datos acerca del lugar de origen y las cronologías de los grupos. Junto al mapa y el diagrama se incluyen también materiales ilustrativos de la identidad o la actividad de esas agrupaciones, seleccionados en los archivos donde hemos desarrollado nuestra investigación. Entre los documentos incluidos cabe destacar los carteles de presentación de asociaciones como La Casa Verda [Fig. 1], fundada en 1982 por Acció Ecologista [Fig. 2]; aquellos que llaman a movilizaciones callejeras, como la icónica manifestación contra las agresiones capitalistas al medioambiente convocadas por Margarida en 1978 [Fig. 3] o la Jornada Internacional Antinuclear organizada por el Grup Ecologista Llibertari (GEL) en 1979 [Fig. 4]; manifiestos de colectivos pequeños y efímeros como el Grupo de Ecotaje y Acción; materiales de propaganda como los de la Asamblea Comarcal Ecologista; o la película *Levante feliz? País perplex* (1983), donde los miembros del Col·lectiu d’Escola Crítica del País Valencià presentan, entre otras facetas de la movilización de base de la región, las campañas lúdico-críticas frente a la planta nuclear de Cofrentes. Completan el diagrama tres ventanas a proyectos de producción de archivos digitales que trabajan de diferentes maneras por la recuperación de la memoria visual del ecologismo valenciano. En ellas se ubican tres tabletas a disposición de quienes visiten la muestra para consultar los fondos documentales de El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge, archivo radicado en el valenciano barrio de Torrefiel con una interesante colección de carteles; A Hores d’Ara, proyecto de investigación y activación alrededor de los materiales producidos en paralelo a las movilizaciones de defensa de la huerta valenciana; y Archiecos, repositorio digital donde los miembros de los proyectos “Estética Fósil” y “Humanidades energéticas” estamos volcando los resultados de nuestra investigación sobre la gráfica política del ecologismo en el Estado español, partiendo como prototipo experimental de un recorte de los materiales del Fons de Medi Ambient de La Casa Verda. Como base histórica de este dispositivo de presentación de la exposición, se ofrece además en este espacio una selección bibliográfica²

[Fig. 1]

[Fig. 2]

[Fig. 3]

[Fig. 1]

La Casa Verda, © M. Boix, ca. 1982. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 2] *Defensem la nostra terra*, Acció Ecològista, 1983. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 3]

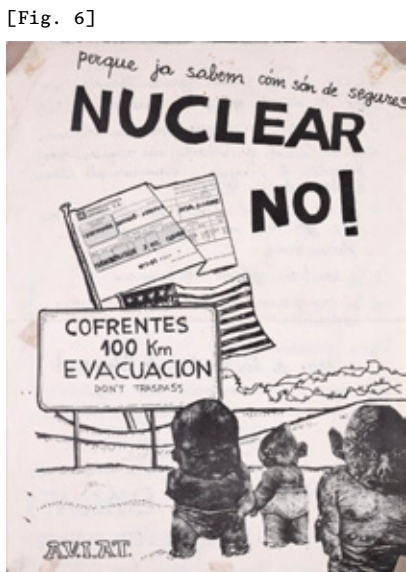
Contra l'agressió capitalista al medi ambient, Margarida, 1978. Colecció Margarida.

[Fig. 4]

[Fig. 5]

[Fig. 6]

[Fig. 4]
No volem viure així. Jornada Internacional antinuclear; Grup Ecologista Llibertari (GEL), 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 5]
Prueba sobre cartulina de grafiti antinuclear, Margarida, ca. 1978. Colección Margarida.

[Fig. 6]
Perquè ja sabem com són de segures. Nuclear no!, Associación Valenciana de Iniciativas y Acciones en Defensa del Territorio, 1979. Fondo de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

compuesta por documentos constituyentes del movimiento ecologista en el País Valenciano y por trabajos que han estudiado y divulgado la historia ambiental y del ecologismo valenciano.

De este modo, entre lo textual, la impresión cartográfica del territorio, la selección de materiales de propaganda y comunicación política, y el acceso a las estrategias de recuperación de la memoria del ecologismo a través de proyectos de archivo, la exposición plantea diversos niveles de lectura de la historia del ecologismo valenciano, que van desde el dato histórico o el contacto con el documento, a las políticas de conservación y diseminación de la memoria sobre las trayectorias históricas del movimiento.

El nodo “Nuclears? No, gràcies” se focaliza en las movilizaciones anti-nucleares desarrolladas en el País Valenciano desde los años setenta que, de igual modo que en el resto de España y a nivel internacional, abrieron un capítulo fundamental de la historia del ecologismo. La cuestión nuclear logró definir un horizonte político común en todo el Estado, si bien presentó siempre particularidades territoriales. Tanto el último Plan Energético Nacional (PEN) del franquismo (1975), como el promulgado por la Unión de Centro Democrático en 1978, promovían de forma prioritaria la construcción de plantas nucleares con el objetivo de avanzar hacia una deseada soberanía energética que sirviera para hacer frente a la crisis del petróleo abierta en 1973 y, al mismo tiempo, garantizar el suministro de energía necesario para atender al previsible aumento de la demanda provocado por el incremento del consumo particular y, sobre todo, de la productividad industrial, que había de sacar a España de la crisis económica en que estaba sumida.

La respuesta a estos planes se articuló por todo el Estado en forma de colectivos contrarios al modelo de desarrollo capitalista. Muchos de ellos eran de corte libertario, pero las resistencias también incluían a asociaciones vecinales en las ciudades y de campesinos en el campo, así como a los gérmenes de los primeros grupos ecologistas. Además de convocar políticamente y cohesionar en plataformas a diferentes facciones de la militancia de base, las movilizaciones antinucleares en el Estado pusieron al día los planteamientos y acciones del movimiento ecologista español en relación al ecologismo político de los países de nuestro entorno. El icono del sol sonriente, diseñado por la danesa Anne Lund, es el mejor ejemplo de la sincronía internacionalista del ecologismo alrededor de la cuestión nuclear [Fig. 5].

En el País Valenciano, la lucha antinuclear se centró en la oposición a la construcción de la central nuclear de Cofrentes, que había comenzado en 1973. Desde entonces, la central se convirtió en un referente que condensaba, al menos, tres líneas fundamentales de acción del ecologismo social y político

de la región. Por un lado, la preocupación por la contaminación que generan los residuos nucleares, el peligro del transporte del uranio y, en general, el miedo a la radiación [Fig. 6]. En segundo lugar, los límites del argumento en favor de este tipo de energía, según el cual su implementación suponía un avance hacia la soberanía energética nacional. En realidad, la compra de reactores a empresas estadounidenses provocaba más bien un nuevo equilibrio de dependencias internacionales en la producción de energía, donde Estados Unidos salía favorecido. Por último, la implantación de la central a tan solo dos kilómetros del pueblo de Cofrentes amenazaba el patrimonio cultural y natural de la zona, y ponía en jaque su agricultura (Costa Morata, 1976: 175–178). Esto hizo que muchas organizaciones próximas, como la Coordinadora Antinuclear d'Alzira no tardaran en organizarse y protagonizar estas luchas [Fig. 7].

En esta sección se despliega una selección de carteles y otros documentos surgidos desde los distintos espacios políticos de oposición antinuclear con el propósito de ofrecer una impresión de la variedad estética y discursiva de sus imaginarios. Agrupaciones ciudadanas como la Associació de veïns de Torrefiel [Fig. 8], grupos ecologistas como Margarida, la Associació Valenciana d'Iniciatives i Activitats en Defensa del Territori, y plataformas como Xarxa de contactes ecologistes [Fig. 9], o la “Coordinadora Antinuclear Cofrentes” [Fig. 10], produjeron desde 1976 una amplia cantidad de cartelera, dosieres de carácter didáctico y materiales de propaganda de gran valor histórico. En ellos es sencillo distinguir diferentes sensibilidades ideológicas y estratégicas frente a la cuestión antinuclear, desde el punto de vista más transversal, en conexión con otros flujos del activismo de base, como el feminismo o el pacifismo, y marcado muchas veces por un tono lúdico (es el caso de Margarida), hasta el acercamiento más sistemático y de orientación sindical planteado por el Grup Ecologista Llibertari (GEL), entre cuya documentación, conservada mayoritariamente en el archivo de El Punt, abundan los estudios, informes, cuadernillos, folletos, cómics, fotografías [Fig. 11] e, incluso, casetes con entrevistas a los obreros que trabajaban en la central. En los casos de Margarida y el GEL estamos ante experiencias que, ya sea en clave contracultural o anti-sistémica, muestran su vinculación con la cultura política oposicional de la Transición. Encarnaban una forma de entender el ecologismo inscrita en la agitación política y cultural *desde abajo* y que, en ambos casos, se relacionaba directamente con otras luchas sociales, como la mejora de las condiciones laborales de la clase trabajadora (la metodología de la encuesta obrera, trasladada en este caso al ámbito de la central nuclear, en un signo claro de ello). Esta sensibilidad política contrasta con el perfil más liberal de otras asociaciones del ecologismo valenciano, cuyas

[Fig. 7]

[Fig. 8]

[Fig. 9]

[Fig. 7]
Nuclear? No gràcies, Coordinadora Antinuclear d'Alzira, 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 8]
Manifestació Antinuclear. Avui actius o demà radiactius, Xarxa de contactes ecologistes, ca. 1984. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 9]
Manifestació Antinuclear. Avui actius o demà radiactius, Xarxa de contactes ecologistes, ca. 1984. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 10]

[Fig. 11]

[Fig. 10]
Vandellós, Chernóbil... Mañana Cofrentes, Coordinadora Antinuclear Cofrentes, ilustrado por © J. Ortega, ca. 1989. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 11]
 Foto campanya de investigació sobre la Central de Cofrentes, Grup Ecologista Llibertari (GEL), ca. 1979. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 12]
No a la mort de l'Albufera/ Salvem-la!, Col·lectiu d'Artistes Plàstics del País Valencià, ca. 1986. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 12]

interpelaciones se han dirigido de modo más específico a la mediación o intervención de los poderes públicos, sin que eso implicara necesariamente la construcción de polos de autonomía social más allá de las instituciones del Estado.

El tercer nodo de la exposición, “De l’Albufera a l’Horta”, condensa varias décadas de activismo contra las propuestas, planes y tentativas de colonización de espacios naturales especialmente vulnerables, dado su complejo equilibrio metabólico basado en recursos hidrológicos: la Albufera y su entorno y la huerta valenciana. Estas cuestiones fueron tempranamente abordadas por el libro *Ni desarrollo regional ni ordenación del territorio. El caso valenciano*, con el que se divulgaba un informe dirigido por Mario Gaviria en 1974, y donde se dedicaba un espacio sustancial a analizar los casos de la Albufera y la huerta, tras identificarlos como especialmente problemáticos de cara al desarrollo de políticas de gestión del territorio en un contexto de desarrollo industrial y ante la creciente voracidad del sector turístico.

La Albufera y la Dehesa del Saler son dos ecosistemas formados en paralelo. Desde su origen, su desarrollo ha sido interdependiente. Las amenazas a la estabilidad de uno afectarían al otro por igual (Arraiz, 1974: 321) y, por tanto, las campañas de defensa han de pensarse también de manera complementaria. En los años setenta del siglo pasado la situación de ambos ecosistemas era sumamente frágil y las agresiones provenían de varios frentes a la vez. La creciente desecación de hectáreas del lago para crear arrozales, el uso de pesticidas para tratar las cosechas, el vertido de aguas negras provenientes de las industrias circundantes, y la pérdida de profundidad por las tierras y sustancias en suspensión lanzadas al lago, constituían fuertes amenazas para la Albufera (Arraiz, 1974: 323). En paralelo, el plan de 1964 para urbanizar con fines turísticos la Dehesa del Saler suponía una presión añadida sobre el entorno de la propia dehesa, pero también de la Albufera. La conciencia del peligro que corría la Albufera llevó a la movilización no solo de sociólogos y biólogos, como los que participaban en el libro coordinado por Gaviria, sino también de cineastas, como Carles Mira con su cortometraje *Biotopo* (1974), o del Col·lectiu d’Artistes Plàstics del País Valencià [Fig. 12]. Por su parte, las resistencias populares articuladas a través de la sección valenciana de la Asociación Española para la Ordenación del Territorio y el Medio Ambiente (AEORMA), al grito de “el Saler per al poble”, cuyo objetivo era paralizar la privatización del Saler vía su urbanización [Fig. 13], constituyeron la primera movilización ecologista a gran escala en la región, que tuvo aparejada además una campaña de difusión gráfica [Fig. 14]. La lucha por la defensa del Saler fue un hecho histórico significativo por dos motivos. En primer lugar, por desarrollarse en pleno franquismo: su momento

Declaració sobre El Saler

(A. E. O. R. M. A. - DELEGACIÓ DEL PAÍS VALENCIÀ)

Més de 15.750 valencians han signat un escrit contra la venda i la desfeta del SALER i han manifestat llurs voluntats de que torne a ser d'ús i propietat exclusivament públiques, com ho era abans. Cal, però, tindre present que la recuperació d'aquest patrimoni col·lectiu, d'aquest parc excepcional, no és presenta fàcil d'aconseguir encara s'hauran de vencer moltes dificultats i molts d'interessos. Per això, A.E.O.R.M.A., a banda de la impugnació que pel seu compte va presentar al projecte de remodelació, vol contribuir a la màxima difusió del problema, tot i publicant aquesta declaració.

AL SALER HI HAVIEN PINS I ERA PROPIETAT DE TOTS...

La situació anterior a l'any 1962 és ben coneguda per tothom: EL SALER era un parc, amb característiques naturals privilegiades, de propietat comunitària. Si l'afluència de la població treballadora no era molt nombrosa —aquest ha estat un argument molt utilitzat pels interessats en la privatització— era degut, fonamentalment, a la tradicional despreocupació municipal per l'equipament de les zones públiques. A les dificultats d'accés que suposaven els escassos i localitzats transports públics es sumava la total manca d'instal·lacions i serveis complementaris per a una diada de bany. Malgrat tot això, EL SALER —la platja i la pinada— era la zona de vora mar més estimada pel poble valencià.

L'any 1962 comença la desfeta: d'una banda, l'Ajuntament autoritza a TEVASA l'elaboració d'un «Plan de Ordenación del Monte de la Dehesa», amb evidents conecions a l'esmentada empresa. D'altra banda, l'Ajuntament ocedeix debades al «Ministerio de Información y Turismo» els terrenys necessaris (7) —720.000 m.²— per a la instal·lació d'un «Campo de Golf» (quí juga al golf?). Després vindria la llei aprovada a les «Cortes», del 1964, per la qual s'autoritzava a l'Ajuntament a vendre i s'acoptava la donació dels terrenys del «Campo de Golf». A partir d'aquell moment, el procés de privatització (plans, parcel·les, subastes, construccions, vendes, etc.) es despenja amb tota l'amplaria que el cas requereix i amb els resultats que tothom coneix.

EL SALER PER ALS TURISTES?

Va correr molt l'argument de que EL SALER anava a convertir-se en un «Gran Centro Turístico», per a bé dels valencians. No obstant, els llocs de treball —de temporers!— previsibles eren minims comparats amb els que es creen, cada any, al cinturó industrial de la Ciutat.

Quant a les divises... ja hem comprovat enguany, amb la baixada del turisme, com són de segures, apart de que un altre problema és qui sen beneficia. En tot cas, la major part de les residències del SALER són, simplement, cases d'estiu o de cap de setmana de la gent benestant de la Ciutat.

«...gran realització turística valenciana, la més important i racional que en el món se ha concebidu...»

«...vamos a construir el más espectacular escape-rate valenciano, y nos obliga a todos el que allí se refleja lo mejor de nuestra personalidad, la más exacta pureza de nuestro estilo y el más cálido ejemplo de nuestras cualidades...»

«Sin querer dármselas de videtas, prevengo que el «locos» del Saler va a resultar, efectivamente, una explosión...»

(A. Sancho Borja, ex-delegado provincial del Ministerio de Información y Turismo).

De la mà de l'argument «turístic», venia allò de que així es millorava (7) EL SALER. Segurament, tallar pins, deixar morir la vegetació al llevar-li la protecció dels turons, alterar el nivell freàtic o fer un llac artificial (quan, al costat, el llac natural de l'Albufera es mor) era una original manera de millorar la Devesa.

«Las obras de la urbanización llevan aparejada la repoblación de distintas especies, en un programa de 1.000 pinos por cada uno muerto...»

(Nota publicada per l'Ajuntament).

«...que «técnicos» municipales no pierdan el tiempo en plantar cien o mil pinos —uno no sabe con qué cifra quedarse— por cada uno de los que se sequecen, porque mientras no se reconstruya el monte bajo, el viento salino del Levante los matará irremisiblemente, igual que mató a los más viejos y mayor adaptados...»

(Declaració feta per Rodríguez de la Fuente).

EL SALER PER AL POBLE!

No es tracta de reivindicar EL SALER per la sola raó de que era de propietat pública i deu tornar a ser-ho. Tampoc no es tracta sols de que ens agraden els arbres i volem defensar-los. El que es planteja és la funció social que ha de cumplir la naturalesa. Des d'aquest punt de vista, NEECESSITEM EL SALER. La població de la comarca de l'Horta passa, amb molt, del milió d'habitants i no té llocs d'ensorgiment en anar. Encara que EL SALER no haguera estat mai de propietat comunitària el reclamariem per a tota, perquè el poble treballador té dret, després d'esgotadores jornades de treball, al descans i al contacte amb la naturalesa. I com que la manca de parcs i jardins de la comarca és ben notori, EL SALER és imprescindible per a satisfer aquest dret.

[Fig. 13]

[Fig. 13]
Declaració sobre El Saler, AEORMA, Delegació del País Valencià, 1975. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 14]

[Fig. 15]

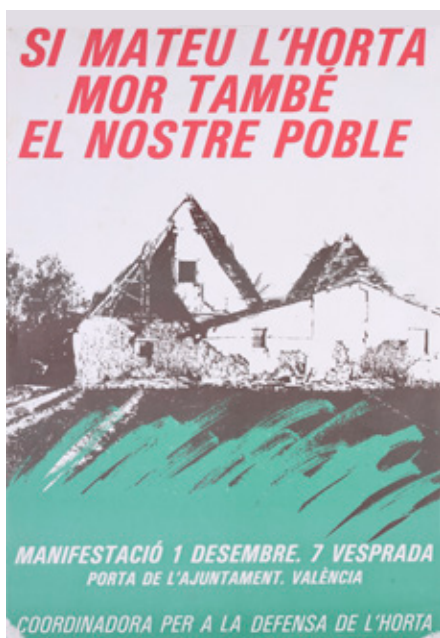

[Fig. 14]

El Saler: datos para una decisión colectiva, Asociación Española para la Ordenación del Territorio y el Medio Ambiente, Equipo 3, 1975. El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge.

[Fig. 15]

2º Aplec al Saler, ilustrado por © Alcañiz, Coordinadora d'Associacions de Veïns, 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 16]

[Fig. 17]

[Fig. 18]

[Fig. 16]

Si mateu l'horta mor també el nostre poble, Coordinadora per la Defensa de l'Horta, ca. 1988. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 17]

Cinturons o by pass? El futur de l'horta, Comissió d'Urbanisme del Col·legi Oficial d'Arquitectes de València, 1983. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 18]

Si no fem res per evitar-ho..., Amics de l'Horta, Plataforma per un cinturó d'horta, ca. 2000. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

álvido fue, de hecho, el verano de 1974. Y, en segundo lugar, por resultar exitosa, pues no solo se consiguió detener la urbanización en marcha sino que, tras la llegada del primer ayuntamiento democrático se reconstruyó el sistema dunar dañado por las obras (Dolç, 2021) [Fig. 15].

La huerta valenciana se vio afectada por similares procesos de colonización de la tierra y los recursos hídricos en favor del progreso, que derivaron en la aceleración de la fractura del complejo sistema de regadío conseguido tras “decenas de siglos de lucha contra las marismas, de cuidadosa distribución y reparto de las aguas” (Gaviria, 1974: 287). El crecimiento de la población conllevaba urbanizar terrenos que antes eran rurales. Esta operación no solo consumía espacio, sino que obligaba a una redistribución del caudal de los acuíferos. La construcción de carreteras para unir las zonas urbanizadas, facilitar el transporte desde núcleos urbanos más lejanos, como Madrid o Barcelona, y garantizar la circulación de mercancías producidas por la industria en ascenso obligaba a atravesar terrenos cosechables. El crecimiento de los polígonos industriales como el de Sagunto o el Mediterráneo, y la llegada de grandes empresas a la región desde Sagunto hasta Oliva, promovían nuevas movilizaciones del agua, ahora para el desarrollo industrial. Además, la generalización de abonos químicos, fertilizantes y pesticidas contribuía a la contaminación de las aguas de regadío y a devaluar la calidad de las tierras. Esta panorámica explica la aparición desde los años ochenta de resistencias a las dinámicas destructivas del crecimiento infraestructural, industrial y contaminante en relación a la huerta, asociadas a diferentes proyectos, como el tercer cinturón de ronda o *bypass* para circundar la ciudad (V-30) que surgió a finales de los setenta [Figs. 16, 17, 18], el proyecto de 1994 de construcción de la Zona de Actividades Logísticas en el puerto de Valencia [Figs. 19, 20], o los planes de finales de los noventa para la llegada del tren de alta velocidad [Fig. 21]. Buena parte de los materiales que componen esta sección, que han sido producidos por colectivos de distintas localidades de la huerta valenciana en respuesta a estas y otras agresiones al entorno, están accesibles online a través de la página web del proyecto A Hores d’Ara [www.ahoresdara.com], que desde hace años se centra en la recuperación y activación de la memoria colectiva de estas luchas [Fig. 22].

Bajo el título de “Salvem”, el cuarto nodo cumple una función múltiple en la narrativa de la muestra. En primer lugar, otorga protagonismo a las movilizaciones ciudadanas de defensa del territorio surgidas desde 1995, año en que la coordinadora cívica Salvem el Botànic, Recuperem Ciutat desplegó su actividad para proteger el Jardín Botánico de la Universitat de València, utilizando para ello por primera vez la fórmula “salvem” (Salvem el Botànic) [Fig. 23]. Quienes

[Fig. 19]

[Fig. 20]

[Fig. 21]

[Fig. 19]
Guanyem el futur, recuperem La Punta, Horta és futur, 2018. El Punt. Espai de Lliure Aparentatge.

[Fig. 20]
Guanyem el futur, recuperem La Punta, Horta és futur, 2018. El Punt. Espai de Lliure Aparentatge.

[Fig. 21]
L'Horta no vol l'AVE, Plataforma contra l'AVE de l'Horta Sud, 2005. El Punt. Espai de Lliure Aparentatge.

durante los años siguientes articularon en la región las respuestas ante los diversos planes de expansión urbanística y de agresión al medio repitieron la marca: Salvem El Pouet, Salvem La Punta, Salvem Russafa, Salvem el Cabanyal, Salvem el barri de Velluters, Salvem l'horta de Benimaclet, Salvem Benicalap, Salvem El Carmen, Salvem el Puig de la Llorença [Fig. 24], Salvem l'Horta Vera-Alboraia o Salvem Tabacalera (Miquel, 2015: 140), son solo algunas de las asociaciones que forman parte de la constelación del activismo valenciano reciente. En segundo lugar, este nodo establece un efecto de espejo con el anterior (y también con el siguiente), puesto que, como se aprecia en alguna de las plataformas citadas, muchos “salvem” sirvieron de herramienta para la defensa de las huertas norte y sur de Valencia a las que, por su dispersión territorial y continuidad histórica, reservamos un espacio propio en la tercera sección de la exposición. Por otra parte, nos interesa también subrayar la existencia de una dimensión ecológica en la base de muchos conflictos que surgen en la defensa del derecho a la vivienda o de la preservación del patrimonio histórico y cultural, y que son la respuesta ciudadana ante los intentos de diversa índole de capitalizar recursos naturales, como las aguas de regadío o los distintos parajes del litoral valenciano.

En tercer lugar, este nodo tiene la voluntad de descentrar cronológicamente la selección de materiales de la muestra, mayoritariamente fechada en los años setenta y ochenta del siglo pasado, para hacerla avanzar hasta décadas más recientes, trazando de ese modo micro-genealogías que conecten el pasado con el presente. Así, se incluyen en él piezas como el documento diseñado por Santiago Vila y Llacer Rocher en 1979 [Fig. 25], en el que se publicitan varias actividades que tienen por objetivo debatir la revitalización del barrio de El Carmen con participación de su asociación de vecinos, de varios arquitectos y urbanistas, así como de miembros del primer ayuntamiento elegido democráticamente desde los años treinta. Una función similar cumple el cartel con el que los vecinos de Torrefiel se posicionaban en 1980 contra los planes de urbanización de su barrio [Fig. 26]. Por último, este nodo señala, a partir del caso del ecologismo valenciano, la importancia de los desbordes que afectan a los espacios de movilización política, del constante trasvase de energías y de agentes entre movimientos, y del valor de las militancias múltiples y transversales. Si bien esta no es una particularidad exclusiva del activismo de esta región, sino un aspecto habitual de las protestas ciudadanas inscritas en los territorios desde la Transición en adelante, el episodio valenciano es especialmente efectivo a la hora de identificar con claridad el papel del ecologismo en este sentido. Algunas muestras de esos desbordes activistas y de la transversalidad del ecologismo son, por ejemplo, La Casa Verda, espacio fundado por Acció Ecologista que se

[Fig. 22]

[Fig. 23]

[Fig. 25]

[Fig. 24]

[Fig. 22]
Per L'Horta, Plataforma per un cinturó d'horta, ca. 2001. Fondo de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 23]
Abraçada per un espai lliure. Salvem El Botànic, ca. 2002. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 24]
Salvem el Puig de la Llorença, autor desconocido, ca. 1988. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 25]
El Carme, ilustrado por © Santiago Vila y Llacer Rocher, 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

PLAN PARCIAL: Ahora podemos transformar el Barrio, hacerlo digno y habitable.

- Participar
 - Acudir a las Asambleas de zona
 - Aportar ideas
- Son formas de contribuir a lograr un Barrio diferente en un futuro inmediato.

ASOCIACION DE VECINOS BARRIO TORREFIEL

[Fig. 26]

[Fig. 27]

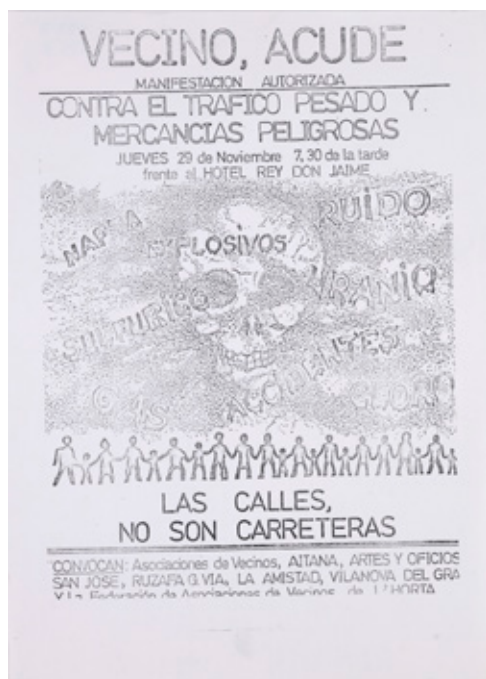
[Fig. 26]
Plan parcial: Ahora podemos transformar el barrio, hacerlo digno y habitable, Asociación de vecinos de Torrefiel, 1980. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 28]

[Fig. 27]
Auca de la Murta, ilustración de © Alfred Aranda, Acció Ecologista-Agró, 1988. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomédica del IILP.

[Fig. 28]
El soterrrar del neutró a Sant Marcel·lí durant la setmana antinuclear, autor desconocido, 1979, Arxiu Associació de veïns del barri de Sant Marcel·lí.

[Fig. 29]

[Fig. 29]

Vecino, acude: contra el tráfico pesado y mercancías peligrosas, Associacions de veïns d'Aitana, Arts i Oficis, Sant Josep, Russafa Gran Via, La Amistad, Vilanova del Grau i Federació d'Associacions de veïns de l'Horta, ca. 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 30]

Primeres jornades per un transport raonable i sostenible al P.V., Coordinadora Antiautovia, ca. 1977. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 30]

convirtió en el punto de encuentro para los movimientos sociales valencianos a comienzos de los ochenta; la documentación relativa al modo en que el movimiento ecologista impulsó y lideró infinidad de movilizaciones populares, como la recuperación del valle de la Murta [Fig. 27]; o la articulación entre el ecologismo y las asociaciones de vecinos movilizadas contra las energías nucleares o que reclamaban la construcción de parques y zonas verdes en sus barrios, como ocurrió, entre otros lugares, en Sant Marcel·lí [Fig. 28].

La última sección de la exposición se titula “Ecologismo urbano y alternativas energéticas” [Fig. 29]. Este nodo plantea no solo una continuidad con las problemáticas urbanas del anterior, sino también un desplazamiento de los debates sobre la cuestión energética más allá de las movilizaciones antinucleares. En algunas de las experiencias recogidas en esta sección se observa la emergencia de una conciencia ciudadana insistente en crear un modelo de movilidad urbana menos dependiente del vehículo privado [Fig. 30]. Así, se rescatan hitos como la realización de jornadas destinadas a promover un transporte razonable y sostenible, las convocatorias para realizar paseos reivindicativos en bici (en ocasiones, con una crítica explícita de los discursos del progreso, que sucedieron al desarrollismo franquista con la llegada de la democracia liberal) o la organización de una vuelta ciclista ecológica y anti-nuclear. Estas actividades se encadenaban con movilizaciones contra la construcción de autopistas como la que iba a atravesar la comarca de la Safor, destinada a facilitar el acceso a núcleos turísticos como Gandía [Fig. 31].

Dado el carácter continuo entre las zonas urbanizadas y las huertas periurbanas que caracterizan a una ciudad como Valencia, esta ecología urbana se conectaba directamente con reivindicaciones como las que hemos expuesto anteriormente en defensa de la huerta o de áreas como el Saler o la Albufera. Pero también con otras como las que reclamaban la desmilitarización y desnuclearización del Mediterráneo, que además de una amenaza para la paz mundial, representaban también una posible agresión para el medioambiente [Fig. 32]. Se dibujaba así en clave local una alianza entre el movimiento pacifista y el ecologismo que conectaba las luchas del periodo de la Guerra Fría con las que han pautado la historia del neoliberalismo en el contexto internacional. Finalmente, varias de las asociaciones que promovieron estas protestas también se mostraron atentas a denunciar el tratamiento de los residuos industriales, cuyos vertidos nuevamente se externalizaban en espacios naturales de valor ecológico. La exigencia regulatoria a las administraciones públicas de garantizar el cierre del ciclo de los materiales mediante una política activa y rigurosa de reciclaje se complementaba con la visión prospectiva de un nuevo modelo de consumo que,

[Fig. 31]

[Fig. 32]

[Fig. 33]

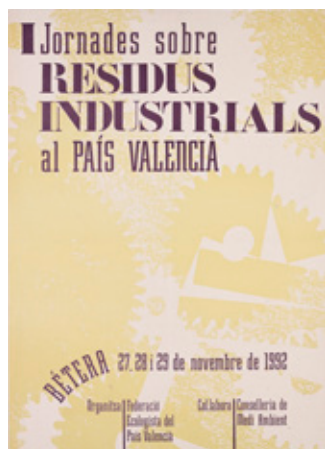
[Fig. 31]
I Volta Ciclista antinuclear i ecologista. Sagoró-Alcoi 8-15 setembre, Coordinadora Antinuclear del País Valencià, ca. 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 32]
Desnuclearitzem, desmilitaritzem la Mediterrània. III Marxa al port per una platja neta i una mar en pau, Coordinadora Pacifista, Associació de veïns de la Malva-rosa y Associació de veïns de Natxaret, 2000. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 33]
Neteja de Fem al Barranc de Carraixet, Dimonis de l'avern, 2000. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 34]

I Jornades sobre residus industrials al País Valencià, Federació Ecologista del País Valencià, 1992. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 34]

[Fig. 35]

Día del sol. El sol sale para todos, todos los días, Asociación Ecologista de Defensa de la Naturaleza, ca. 1979. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 35]

[Fig. 36]

[Fig. 36]
Energías libres. Molinos de viento,
 Margarida, 1977. Colección
 Margarida.

[Fig. 37]
Publicidad del film Levante feliz?
País perplex, Col·lectiu
 d'Escola Crítica del País
 Valencià, 1983. Colección
 Margarida.

[Fig. 37]

a través de la educación ambiental, promoviera técnicas como el compostaje, así como la reducción y la reutilización de bienes, tecnologías y materiales como el papel reciclado [Figs. 33, 34].

La segunda de las secciones de este nodo está dedicada a las alternativas al uso de los combustibles fósiles como matriz energética de las sociedades industriales. La posibilidad de impulsar un modelo energético basado en la energía solar aparecía en uno de los carteles de AEDENAT conservados en el archivo de La Casa Verda, donde una ciudad es alimentada por los flujos procedentes de los rayos solares y captados por los paneles fotovoltaicos instalados en los tejados de las casas [Fig. 35]. Frente a esa cosmovisión más planificada de la transición energética, otros colectivos como Margarida insistían en la potencialidad que la producción eólica de electricidad tenía para promover una concepción “libre” de la energía, que favorecía el autoabastecimiento y la autogestión a través de la instalación de pequeños molinos [Fig. 36]. Esta posición era compartida entre aquellos que veían en las energías renovables no solo –o no tanto– un modelo alternativo más “limpio” que el de los combustibles fósiles, sino una posibilidad de reconfigurar las relaciones de poder en torno a la producción, distribución y uso de la energía.

Además del espacio que cada uno de estos nodos ocupa sobre los muros de la Sala Oberta, en el centro de la misma se han diseñado tres dispositivos mediante los cuales se busca generar nuevos ecos, resonancias y expansiones semánticas. El primero es una vitrina que funciona como espacio donde reverberan las luchas y movilizaciones enunciadas en distintas partes de la muestra mediante una selección de objetos y documentos, como el folleto publicitario de la película *Levante feliz? País perplex* [Fig. 37]; los cuatro primeros números de la revista *Margarida i altres herbes* [Figs. 38, 39, 40, 41] y la publicación *Energía nuclear: una mercancía que mata* (1977), de Margarida, que exponía de modo didáctico los peligros de la energía nuclear; o una selección de adhesivos producidos y distribuidos en plenas campañas reclamando un futuro verde para el cauce del río Turia a su paso por Valencia, así como alertando sobre los efectos nocivos del uso de combustibles fósiles. El segundo dispositivo está compuesto por una vitrina en la que se sobre los que se disponen tres series de documentos fotográficos sobre campañas y acciones concretas de colectivos ecologistas (como las del GEL en Cofrentes y Margarida en las calles de Valencia) o agrupaciones vecinales, particularmente las del Barri de Sant Marcel·lí. Por último, la sala incluye un móvil colgante, que a modo de perchero, presenta una selección de la colección de camisetas del histórico activista Enric Amer, con eslóganes y referencias a luchas concretas del ecologismo valenciano.

HDP-29/E16

MARGARIDA I ALTRES HERBES

MAIG 77
Nº 1

Donatiu:
Fons de Documentació
del Medi Ambient

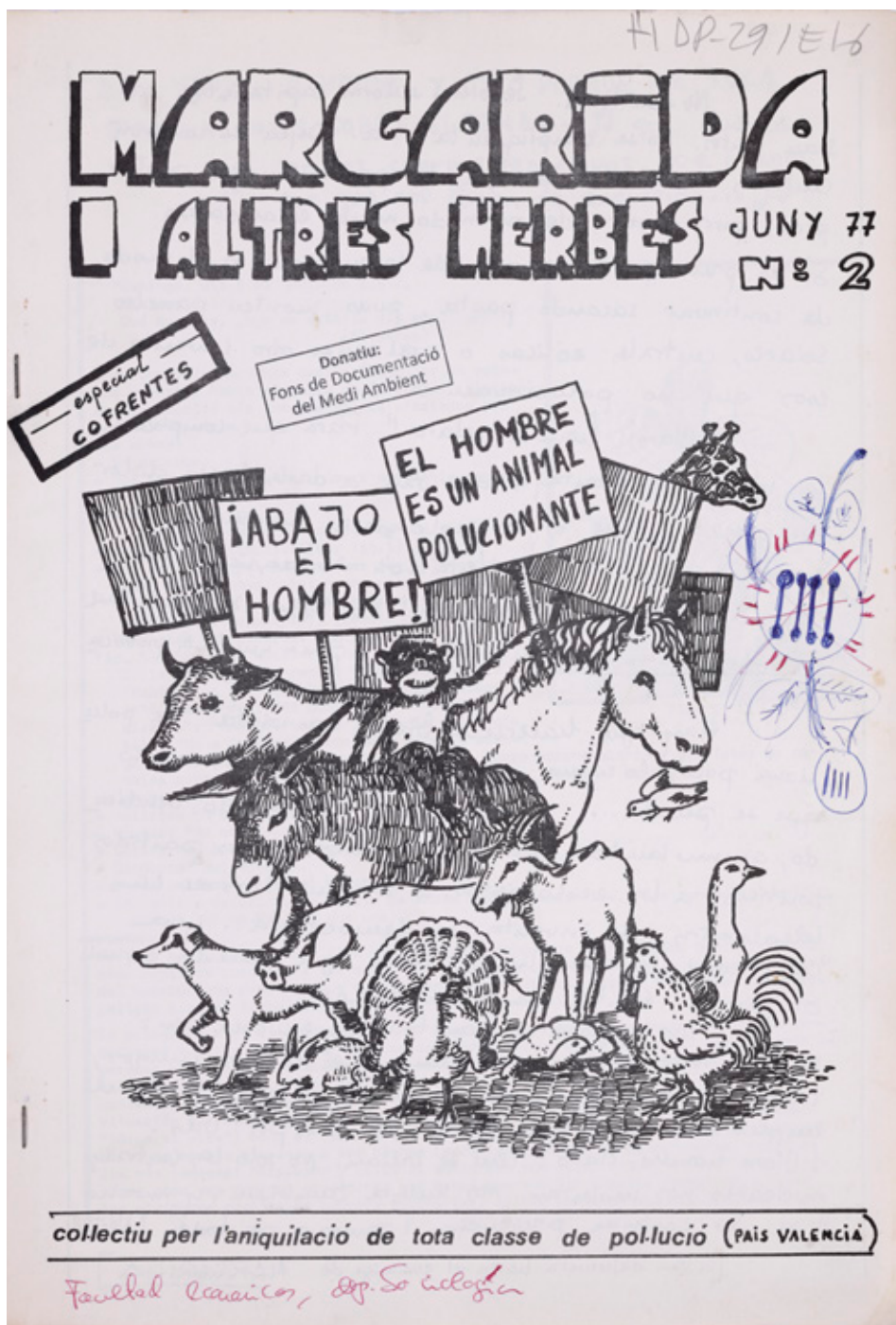

collectiu per l'aniquilació de tota classe de pol·lució

[Fig. 38]

[Fig. 38]

Margarida i altres herbes núm. 1, Margarida, 1977. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 39]

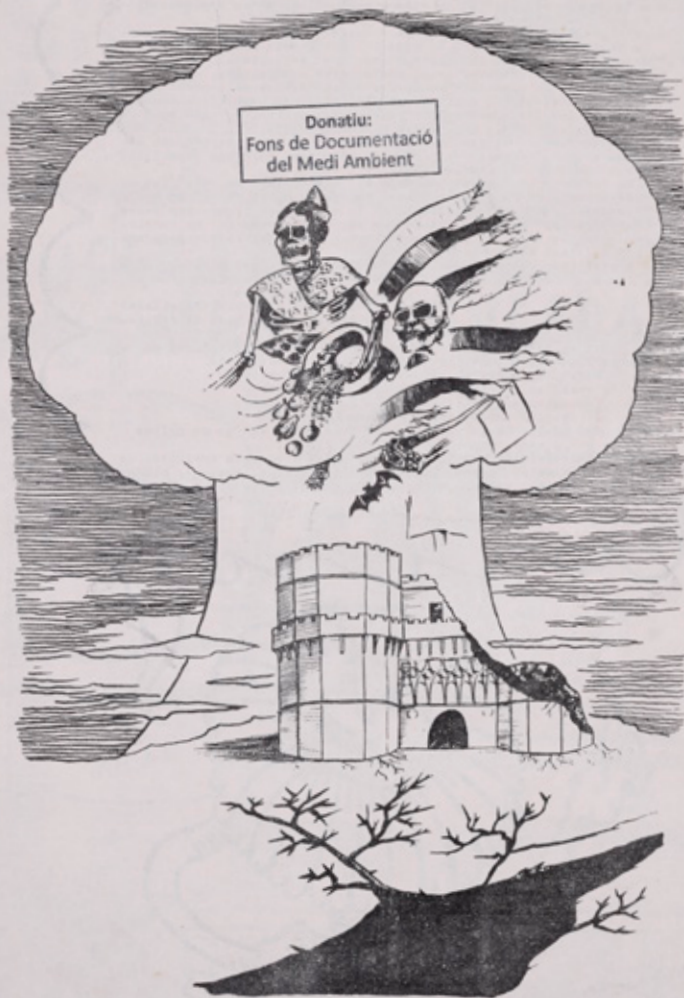
[Fig. 39]

Margarida i altres herbes núm. 2, Margarida, 1977. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

4 DP-29/E16

MARGARIDA I ALTRES HERBES

OCT. 77
Nº 3

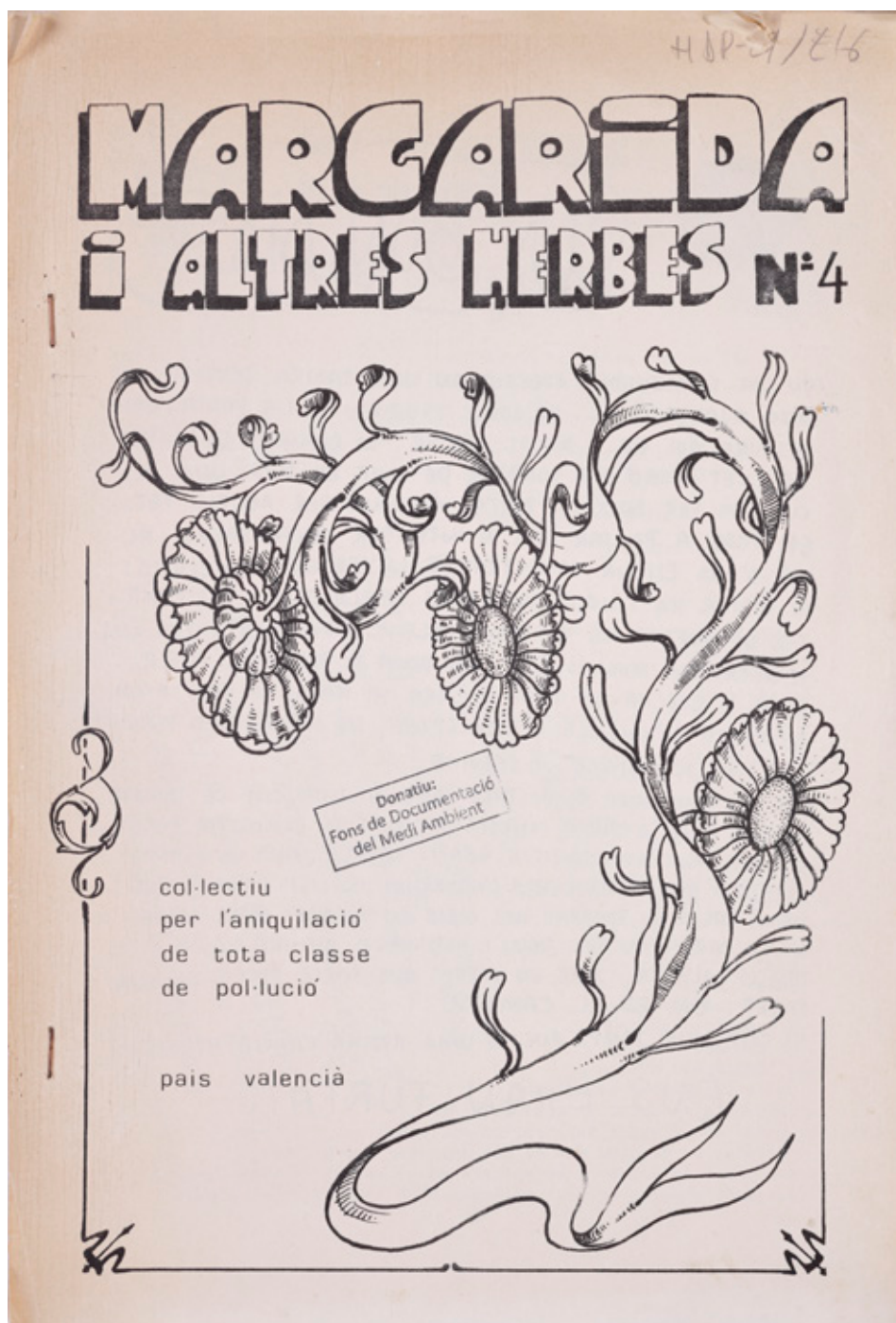

collectiu per l'aniquilació de tota classe de pol·lució (PAÍS VALENCIÀ)

[Fig. 40]

[Fig. 40]

Margarida i altres herbes núm. 3, Margarida, 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

[Fig. 41]

[Fig. 41]

Margarida i altres herbes núm. 4, Margarida, 1978. Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda/ Biblioteca Historicomèdica del IILP.

La historia del ecologismo en Valencia y sus archivos

Los años setenta en España fueron un periodo de creciente politización de la sociedad, que conllevó una creciente movilización de las bases ciudadanas. Cada vez más personas pasaron a formar parte del proyecto de cambio político, primero en la clandestinidad y, una vez muerto Franco, de forma más directa y pública. La politización de la ciudadanía se articuló de diferentes maneras en las ciudades y en el campo. A lo largo de la década aumentaron los conflictos laborales en los centros de trabajo y en las calles, las movilizaciones protagonizadas por las asociaciones de vecinos en los barrios de las ciudades y sus periferias también crecieron, y cobraron presencia pública algunos movimientos sociales organizados alrededor de reivindicaciones de género, como el feminismo, por la diversidad sexual, o el de objetores de conciencia. Igualmente progresaron las organizaciones de jornaleros andaluces, labriegos gallegos y payeses catalanes, entre otros trabajadores del campo, para poner en valor su papel y reivindicar mejoras en la estructura de propiedad de las tierras.

En aquel contexto, el ecologismo social y político que surgió como espacio teórico y de acción independiente durante los años sesenta a nivel mundial, también tuvo un papel protagonista en los setenta españoles. En 1970 se fundó AEORMA, que se distinguió de la conservacionista Asociación de defensa de la naturaleza (ADENA), nacida dos años antes, por actuar en pleno tardofranquismo con una marcada voluntad de intervención política. En 1974 AEORMA celebró una reunión en Benidorm que sirvió como punto de partida para conformar un grupo regional de la asociación, denominado AEORMA-País Valencià. Aquel año AEORMA promovió la respuesta popular para detener los planes de urbanizar la Dehesa del Saler. Además, de aquel encuentro en Benidorm surgió el primer manifiesto ecologista que circuló en España, conocido como “Manifiesto de Benidorm”, que ilustraba los problemas medioambientales de España a partir de casos situados en la región valenciana:

Redactado este documento en el País Valenciano, queremos declarar que la destrucción de su Huerta, el deterioro de sus costas, la falta de criterios racionales de localización industrial (que ha llevado a instalar en Sagunto la Cuarta Planta, en Almusafes la Ford, la Esso en Castellón o la Empresa Nacional de Aluminio en Alicante), la Autopista, la supervivencia en peligro de la Albufera de València, la Central Nuclear de Cofrentes y la privatización del El Saler; única zona natural pública de una población de más de un millón de habitantes, simboliza y resume el caos del Medio Ambiente español³.

Una vez murió el dictador, igual que ocurrió en el conjunto del Estado, en el País Valenciano florecieron agrupaciones y movilizaciones ciudadanas, como Margarida, el Grupo Ecologista Llibertari (GEL), la Colla Ecologista de Castelló, la Asociación Valenciana de Iniciativas y Acciones en Defensa del Territorio (AVIAT), la Federació Ecologista del País Valencià, Acció Ecologista, Agró, y la confluencia de ambos, Acció ecologista-Agró, por citar solo algunos de los nombres más representativos de agrupaciones creadas y disueltas entre 1976 y 1983. La historia del activismo ecologista temprano en el País Valenciano ha sido contada de manera minuciosa por Enric Amer (2008), Sarah Hamilton (2016) y Carles Dolç (2021), entre otros. Su evolución a lo largo de las décadas hasta la experiencia de parte de sus miembros en la Conselleria de Medi Ambient de la Generalitat a partir de 2015 ha sido recogida por el histórico activista Carles Arnal (2020), por lo que remitimos a quien esté interesado a consultar estas fuentes. El foco de interés de esta muestra no es tanto el proceso histórico en sí, la sucesión de acontecimientos protagonizados por el ecologismo, como la base material a su memoria, aquellos espacios desde donde la historia se ordena, se produce y legitima: es decir, los archivos y colecciones de distinto tipo surgidos en paralelo a la evolución del activismo como un esfuerzo colectivo por preservar su legado.

Desde su origen, el incipiente activismo utiliza objetos, documentos e imágenes para coordinar sus estrategias, difundir sus ideas y generar imaginarios a partir de la práctica y la reflexión ecologistas. No siempre fueron tan sofisticados y públicos como la cartelería política que inundó las calles durante la Transición. Los presos de las cárceles franquistas, por ejemplo, utilizaban papel de fumar para escribir mensajes y comunicarse con el exterior y, en el marco del movimiento ecologista, la Fundación Sancho el Sabio conserva letreros de convocatorias escritos a mano en folios, datados a finales de los años setenta. Por otra parte, normalmente la actividad archivera de los movimientos sociales no está planificada en el origen de las agrupaciones, ni en el momento de producir los propios materiales, que son habitualmente creados para un tiempo presente, en la urgencia de convocatorias a manifestaciones, mítines o como parte de intervenciones callejeras. Es habitual que la archivística precise de una acumulación previa de documentación durante años y del paso del tiempo que permita pensar en términos históricos la práctica cotidiana de la militancia política. Sin embargo, de manera ocasional encontramos archivos de movimientos sociales o cercanos a estos que nacen con conciencia de historicidad y se dedican desde el comienzo a la recopilación y clasificación de sus materiales. Son casos extraños, como el del archivo de la Biblioteca del monasterio benedictino de Lazkao, creado a inicios de los años setenta por el monje Juan José Aguirre, con el objetivo

de preservar la memoria del pueblo vasco; el Archivo y Biblioteca de Propaganda de Ramón Adell Argilés, construido manifestación a manifestación en paralelo a la evolución política de España desde 1975; o el Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda, fundado en 1982 por Alejandro de la Cueva y Ferrán García, con el apoyo de Enric Martínez, Toni García y Elia Reolid, para coordinar la acción del ecologismo valenciano. Este último es, como ya hemos señalado, el repositorio que nutre mayoritariamente la presente exposición.

El Fons de Documentació del Medi Ambient de La Casa Verda fue creado el mismo año que la agrupación Acció Ecologista (AE) abrió el local La Casa Verda en el barrio de Ruzafa. Desde el principio fue un espacio para el encuentro de personas provenientes de distintos espacios activistas con inquietudes ecologistas. Allí coincidían tradiciones militantes con raíces en el anti-franquismo y sensibilidades formadas en las movilizaciones sociales de la Transición. Como parte de los servicios que La Casa Verda ofrecía, el Fons facilitaba que los activistas del ecologismo valenciano pudieran acceder a información especializada en términos legales, científicos e históricos, útil para el desempeño del trabajo militante. Alejandro de la Cueva, el principal animador del archivo desde su creación hasta su cierre en 2011, era documentalista y trabajó como profesor de Biblioteconomía y Documentación de la Universitat de València. Esto explica que la acumulación de materiales para la información de los activistas derivase en la constitución de unos amplios fondos, que trascendieron la concepción del Fons como centro de documentación hacia la noción de archivo del movimiento ambientalista valenciano, incorporando también materiales provenientes del resto del Estado e incluso de otros países. Durante las casi tres décadas en que el archivo estuvo operativo llegó a albergar 3.000 libros, 16.000 artículos de revistas, un centenar de publicaciones especializadas ⁴, 326 publicaciones periódicas (257 españolas, de las cuales 112 fueron publicadas por grupos ecologistas, y 69 extranjeras) ⁵, 178 carpetas con dossiers de prensa (que incluyen el vaciado de la prensa local y estatal desde 1975 hasta 2008 ⁶ y del que se tiene una catalogación temática a modo de índice del contenido) y unos 1.320 carteles ⁷, entre los que pueden distinguirse tres tipos diferentes: los realizados por las agrupaciones ecologistas entre 1975 y 2011; los producidos por entidades bancarias o gubernamentales locales y estatales; y los carteles con función didáctica, como las taxonomías o los mapas.

A finales de los años 90 el fondo bibliográfico del Fons fue donado a la Biblioteca de Ciencias de la Universitat de València. Tras la jubilación de De la Cueva, Rosa Vela Casero trató de mantener con vida el proyecto, pero sin la presencia de su impulsor y sin personal para hacer frente al cambio al paradigma

digital en el modo de producir, circular y archivar documentos, no fue posible alargar la experiencia. Los fondos del archivo fueron a parar mediante una donación a la Universitat de València, concretamente a la Estructura de Recerca Interdisciplinar de Sostenibilitat (ERISOST). Después, los dosieres de prensa, boletines, revistas, fotografías y el resto de materiales, salvo los carteles, se trasladaron a la ya citada Biblioteca Historicomédica Vicent Peset Llorca del Instituto Interuniversitario López Piñero. Entre 2021 y 2022, el activista y colaborador de El Punt, Viruta, inventarió y fichó estos materiales en un listado accesible a investigadores en la plataforma Zotero. En 2023 la colección de carteles fue incorporada a los fondos de la misma Biblioteca Historicomédica, que adquirió unos armarios planeros para su conservación y re-catalogación. En paralelo, desde los proyectos de investigación “Estética Fósil” y “Humanidades energéticas”, los comisarios de esta muestra realizamos un estudio preliminar de la cartelería del Fons y procedimos al escaneado de 81 unidades con el objetivo de lanzar con ellas la plataforma Archiecos. Archiecos es un archivo de archivos en construcción, que aspira llevar al dominio público y en formato digital fragmentos contextualizados de los mismos. Y lo hace con un doble objetivo: por un lado, incentivar nuevas investigaciones sobre la historia del movimiento ecologista en España, con especial acento en sus producciones visuales y dispositivos de comunicación. Por otro, promover el interés social e institucional por la preservación y difusión de estos archivos, de modo que su socialización digital impulse la conservación y consulta de los archivos en sedes físicas de referencia. En la entrada de la exposición se incluye un dispositivo de acceso a este trabajo en proceso que, de manera conjunta a los esfuerzos realizados desde el Instituto Interuniversitario López Piñero y su biblioteca, trata de reactivar y diseminar el trabajo emprendido en 1982 por los activistas de Acció Ecologista (desde 1987 Acció Ecologista-Agró)⁸.

Los fondos del Fons de La Casa Verda nutren la muestra con 37 carteles y 9 informes y folletos distribuidos por los cinco nodos, pues se trata de un repertorio tan amplio y especializado que abarca todas las temáticas que plantea la exposición. Junto a él, el archivo que más piezas aporta a la exposición es el de El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge. Se trata de un espacio asambleario y autogestionado, con una sede en el barrio del Carmen y otra en el de Torrefiel, que sirven de punto de encuentro y aprendizaje y cuentan con un archivo y una biblioteca. El Punt inició sus actividades en 2016 tras la confluencia de dos proyectos anteriores de largo recorrido: el Centre de Documentació Antagonista (CDA), activo desde inicios de los noventa, como archivo vinculado a los centros sociales ocupados de Valencia; y la Biblioteca anarquista Al Margen, del ateneo libertario del mismo nombre fundado en 1986. Entre la biblioteca

y el archivo, El Punt conserva los documentos de sus antecesores y a ellos ha sumado nuevos fondos centrados en la historia de los movimientos sociales de Valencia y sus alrededores, aunque también incluye materiales de otras partes del Estado e internacionales, con especial protagonismo en las áreas de okupación, represión, antimilitarismo, feminismo, antifascismo y, lo que más nos interesa, la ecología. Los materiales de este archivo seleccionados para la muestra son más variados que los del Fons: incluyen 10 carteles, 5 panfletos de propaganda, 2 boletines, un par de casetes, una selección de 10 adhesivos y una serie fotográfica. Entre ellos destacan por su extrañeza los panfletos de colectivos de trayectoria difícil de rastrear en otros archivos, como Eco-Rad. Col·lectiu ecologista radical, los Grupos de Ecotaje y Acción, el Col·lectiu Rose-lla de Torrent o la Coordinadora Antinuclear y Sorroll. Además, destacan los materiales de campañas concretas como el No a la ZAL, y el fondo del Grup Ecologista Llibertari (GEL), que es el más completo y de acceso público en la actualidad para el estudio de la historia y las acciones de este colectivo.

Algunos materiales contenidos en el archivo de El Punt, como el díptico *L'horta no vol l'AVE* (2005), de la Plataforma contra l'AVE de l'Horta Sud forman parte de otra iniciativa, denominada A Hores d'Ara. Se trata de un proyecto de recuperación de la memoria del activismo ciudadano en Valencia, que tiene forma de archivo de archivos. A Hores d'Ara es impulsado por Natalia Castellanos, Anaïs Florin y Alba Herrero y reúne, entre otros materiales, recortes de periódico, fotografías, carteles, panfletos y pegatinas, producidos desde finales de los años setenta por parte de las diversas agrupaciones organizadas para la defensa de los territorios de la huerta valenciana ante las agresiones al medioambiente y a las formas tradicionales de vida asociadas al mismo. Esos ecosistemas naturales y sociales se han visto cercados por los sucesivos programas para el desarrollo industrial, urbanístico y de infraestructuras implementados por las autoridades locales y estatales en la región. La página web del proyecto ofrece dos modos de acceso a la información. Por una parte un mapa donde se ubican espacialmente los conflictos más llamativos acaecidos en los últimos años, que permite acceder a una amplia información sobre cada uno de ellos. Por otra, el archivo propiamente dicho en el que se encuentran escaneados varios materiales pertenecientes a asociaciones diversas. Cada documento está acompañado de una ficha con información básica y se puede navegar a través de ellos para descubrir las conexiones entre las diferentes asociaciones movilizadas en la defensa del territorio. Los documentos originales en formato analógico se conservan en diferentes lugares, custodiados por las agrupaciones que los produjeron o los coleccionaron, con lo que en realidad la plataforma virtual

es un espacio que convoca y da sentido a una variedad de documentos que en realidad no tiene una referencia espacial única. Para contar con los materiales contenidos en A Hores d'Ara ha sido necesario contactar con las distintas agrupaciones, que preservan con sus propios medios, no profesionales, las piezas. Todos los documentos provenientes de estas colecciones han contribuido de manera central a dar forma al nodo “De l'Albufera a l'Horta”.

La ausencia de piezas audiovisuales es una característica común a los archivos anteriores. Sin embargo, es sabido que las movilizaciones sociales durante el tardofranquismo y la Transición en España tuvieron un fuerte correlato cinematográfico gracias a la actividad de autores individuales y colectivos filmicos, que con actitudes e intenciones creativas de tipo militante, experimental o amateur registraron con sus cámaras la vitalidad de la movilización social de base. El caso valenciano no supone una excepción en este sentido y en los fondos de La Filmoteca – Institut Valencià de Cultura, se conservan algunas películas de particular interés desde el punto de vista del ecologismo de la región. En la muestra hemos incluido tres de ellas, que no solo ilustran enfoques distintos sobre temáticas ecológicas, sino que identifican fórmulas de producción y difusión filmicas diferentes. *Biotopo* (1973) es la ópera prima de Carles Mira, referente del cine de autor valenciano. Se trata de un corto de denuncia del estado de degradación de la Albufera [Fig. 42] y del ocaso de las formas de vida tradicionales de los pescadores que en ella faenan. Fue realizada en 16 mm, pero llegó a ampliarse a 35 mm para su distribución comercial y obtuvo varios premios en certámenes nacionales. En un circuito diferente formado por asociaciones de vecinos, centros culturales y escuelas, se difundió el filme *Levante feliz? País perplex* (1983) del Col·lectiu d'Escola Crítica, integrado por algunos antiguos miembros del colectivo Margarida, como Jaume Martínez Bonafé. Se trata de un largometraje en súper 8, en el que se abordan distintos planos de la resistencia ciudadana que surgen en el proceso de enfrentar los usos de la tierra y las tradiciones populares del país valenciano a las dinámicas modernizadoras e industrializadoras. En él se suceden imágenes que registran movilizaciones ecologistas y la preparación de pancartas, dando paso a la versión filmica de la fotonovela “Cofrentes mon amour”. Por último, la pieza *Manifestació ecologista i antinuclear* (ca. 1978), rodada en súper 8 por Vicent González San Francisco, es una película que documenta una manifestación en bicicleta convocada para protestar contra la inversión en la energía nuclear. Se trata de una obra con un acabado menos profesional, cuya trazabilidad en términos de circulación y producción resulta más complicada. En este sentido, es de destacar que el film forme parte del archivo filmico de la filmoteca valenciana junto a las obras ante-

riores, gracias a la puesta en marcha desde hace años por parte de Filmoteca de políticas activas para la atracción y conservación de producciones caseras y amateur. Esta política denota una sensibilidad particular de la institución a la hora de valorar el patrimonio fílmico regional de una forma integral, traducida en la derivación de recursos a la conservación de las cinematografías más pequeñas, de paso estrecho, producción humilde y difusión limitada.

Junto a las piezas provenientes de los archivos mencionados, la muestra convoca materiales de colecciones particulares. A diferencia de los archivos, las colecciones suelen tener un carácter privado, por estar en manos de activistas que normalmente por voluntad y recursos propios conservan los documentos y materiales en sus hogares, lo que lleva de manera inevitable a un acceso más complicado y restringido a los mismos. Las condiciones de inventario, catalogación y conservación son también más precarias en este tipo de colecciones. En la exposición contamos con materiales de tres de ellas: la del colectivo Margarida, gestionada por Abelard Barberá, que se compone entre otros documentos de un amplio corpus fotográfico de acciones de la agrupación; la de camisetas del movimiento ecologista del histórico activista Enric Amer; y la de fotografías y otros materiales que dan cuenta de las múltiples acciones del colectivo Marfull desde el inicio de sus actividades en 1987 [Fig. 43].

“Archivo ecologista. Memoria y cultura visual del ecologismo en Valencia desde los años 70” es un dispositivo que a modo de ecosistema temporal plantea el encuentro y convivencia de los archivos y colecciones mencionadas, un espacio donde los distintos esfuerzos por preservar y difundir la memoria del ecologismo valenciano se ordenan temáticamente en los cinco nodos descritos en la sección anterior. La muestra se plantea en sintonía con el trabajo colectivo impulsado por numerosos agentes locales, que son quienes con más cuidado y detallado conocimiento se han encargado desde los años ochenta de inventar nuevas fórmulas para hacer resonar en el tiempo las huellas del ecologismo valenciano. Al entender el proceso curatorial de la exposición como parte de ese proceso, hemos ideado en paralelo un programa de actividades que permita, por un lado, visibilizar iniciativas concretas que algunos de estos colectivos están llevando a cabo; y, por el otro, generar una agenda para que desde esos espacios se puedan organizar de manera autónoma una serie de eventos que sirvan para dar contexto a las líneas argumentales planteadas por la exposición y expandir los debates a otros planos políticos, estéticos e históricos.

Esas actividades abordarán la historia del ecologismo valenciano rescatando las voces de algunos de sus protagonistas más destacados, al tiempo que abrirán otro tipo de espacios de reflexión y activación a propósito de cómo se

[Fig. 42]
Una mirada sobre la Albufera,
Filmoteca de la Generalitat
Valenciana, Acció
Ecologista-Agró. Fons
de Documentació del Medi
Ambient de La Casa Verda/
Biblioteca Historicomèdica
del IILP.

[Fig. 43]
Recuperem La Punta. No a la ZAL,
Marfull-Acció Ecologista-
Agró, 2020. Colección
Marfull.

[Fig. 42]

[Fig. 43]

ha constituido y se puede constituir su memoria. En concreto, contarán con la presencia de personas claves en la configuración de los archivos del movimiento valenciano, que nos narrarán las vicisitudes que han afectado a esos repertorios documentales entre el pasado y el presente. A eso hay que sumar la realización de un taller con las integrantes de A Hores d'Ara que, a partir de los documentos e imágenes de su archivo auto-organizado instigarán una resignificación de su memoria que interpele a los retos ambientales, sociales, políticos y culturales que el ecologismo valenciano enfrenta en el presente y en el futuro. Esas tres dimensiones temporales (pasado, presente y futuro) también atravesarán las actividades organizadas por el Instituto Interuniversitario López Piñero de la Universitat de València o la visita al archivo de El Punt, ramificando por el territorio de la ciudad las discusiones que partirán de las salas del Centre Cultural la Nau. En las instalaciones del IILP se dispondrá además una selección de publicaciones ubicadas en la Biblioteca Historicomédica, relacionadas con aspectos de la historia del ambientalismo más vinculados a las líneas de investigación desarrolladas por el instituto. El diseño de estas actividades se ha realizado en colaboración de Ximo Guillem Llovat, José Ramón Bertomeu y José Manuel Rodríguez Victoriano, profesores de la Universitat de València y miembros del Instituto Interuniversitario López Piñero.

Bibliografía:

- Amer, Enric (2018): “Josep-Vicent Marqués i els inicis de l’ecologisme valencià”, en Pedro García Pilán (coord.), *Tots els colors de Josep-Vicent Marqués*, Valencia: Diputació de València, Institució Alfons el Magànim, pp. 231-269.
- Arnal, Carles (2020): *Cal que florisquen mil margarides*, Valencia: Npq Editores.
- Arraiz, Miguel (1974): “La Albufera”, en Mario Gaviria (ed.), *Ni desarrollo regional, ni ordenación del territorio: el caso valenciano*, Madrid: Turner, pp. 321-327.
- Costa Morata, Pedro (1976): *Nuclearizar España*, Barcelona: Libros de la Frontera.
- Dolç, Carles (2021): *Del Saler al Túria*, Valencia: Pruna Llibres.
- Gaviria, Mario (1974): “El Saler: un caso de explotación”, en Mario Gaviria (ed.), *Ni desarrollo regional, ni ordenación del territorio: el caso valenciano*, Madrid: Turner, p. 328-337.
- Hamilton, Sarah (2016): “Activismo medioambiental en la época tardofranquista. El caso de El Saler”, *Arbor*, Vol. 192, nº 781, a346. <https://doi.org/10.3989/arbor.2016.781n5004>.
- Marqués, Josep-Vicent (1978): *Ecología y lucha de clases*, Valencia: Zero Zyx.
- Miquel, Mijo (2015): “Arqueología de la participación”, en Juan Vicente Aliaga y Carmen Navarrete (ed.), *Sujetos indómitos. Una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*, Valencia: Tirant lo Blanch, pp. 130-141.

Notas

- 1 Este texto es resultado del contrato Ramón y Cajal (RYC2018-024943-I) y de los proyectos de R+D+i “Humanidades energéticas: Energía e imaginarios socioculturales entre la revolución industrial y la crisis ecosocial” (PID2020-113272RA-I00, HUMENERGE), financiado por MCIN/AEI/10.13039/501100011033/ y “FEDER Una manera de hacer Europa”; y Cultura (post)fòssil: Imaginarios socioculturales, calentamiento global y transición energética” (CNS2023- 143774, KULTUR(P)FOSSIL), financiado por MICIU/AEI/10.13039/501100011033 y por la “Unió Europea NextGenerationEU/PRTR”
- 2 Amer, Enric (2018): “Josep-Vicent Marqués i els inicis de l’ecologisme valencià”, en Pedro García Pilán, (coord.): *Tots els colors de Josep-Vicent Marqués*. Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d’Estudis i d’Investigació, Valencia; Arnal, Carles (2020): *Cal que floresquen mil margarides: De l’ecologisme a l’ecologia política al País Valencià. De la reivindicació al govern*. NPQ editores, Valencia; De la Cueva, Alejandro y Francisca Ginés Huertas (2010): *Fuentes de información en medio ambiente*, Publicacions de la Universitat de València, Valencia; Dolç, Carles (2021): *Del Saler al Túria. Els primers moviments ciutadans que van dissenyar València*. Pruna Llibres, Valencia; Gaviria, Mario (ed.) (1974): *Ni desarrollo regional, ni ordenación del territorio. El caso valenciano*. Turner, Madrid; Hamilton, Sarah (2018): *Cultivating Nature: The Conservation of a Valencian Working Landscape*, University of Washington Press, Washington; Marqués, Josep-Vicent (1980): *Ecología y Lucha de clases*. Zero, Valencia; Guia, Aitanta (2023): *La rebel·lió dels vianants*. Bromera, Valencia; VVAA (1975): *El río Turia. Problemática del Viejo Cauce*, Camara Oficial de la Propiedad Urbana, Valencia; VVAA (2017): *El Saler per al poble*, ara! Universitat de València, Valencia.
- 3 Benigno Varillas y Humberto da Cruz, *Para una historia del movimiento ecologista*. Madrid: Miraguano, 1981.
- 4 Amer Blanch, *op. cit.*, p.262.
- 5 Los datos son de 1996. Cf. E. Reolid; M. Navarro; F. Ginés y A. de la Cueva, “Fons de Documentació del Medi Ambient”, en *Métodos de Información*. Vol. 3, nº 10 (1996), p.47.
- 6 Igualmente, en 1996 los propios documentalistas cifraban las noticias en 43.665. Cf. *idem*.
- 7 Esta cifra es una estimación propia. Sobre pegatinas, boletines, fotografías y materiales de propaganda no se tienen datos debido a la dispersión del archivo y a que se encuentra en proceso de recatalogación por parte de la Biblioteca Historicomédica Vicent Peset Llorca del Instituto Interuniversitario López Piñero.
- 8 El acceso a los materiales del archivo y el trabajo con los mismos ha sido posible gracias a los profesores de la Universitat de València José Ramón Bertomeu Sánchez, Ernest García, Ximo Guillem Llobat y José Manuel Rodríguez Victoriano, y a Pilar Aguiló Lúcia, coordinadora de la Biblioteca Historicomédica Vicent Peset Llorca.

El Fons, la memoria y el futuro

Ernest Garcia Garcia
Universitat de València

Suele decirse que el ecologismo es cosa de jóvenes. O, en ocasiones, con más ínfulas académicas, pero sin haber estudiado las encuestas con detenimiento, se afirma que existe una correlación negativa entre la edad y la opinión favorable a la protección del medio ambiente. Se trataría más bien de un prejuicio. Con cada oleada de movilización, esta percepción equívoca revive: estos últimos años, una adolescente nórdica ha sido el icono más visible del movimiento (habría que añadir, por otro lado, que con méritos sobrados). Este aspecto de la cuestión no es nada misterioso: mientras una reivindicación social continúa en pie, de vez en cuando adquiere una expresión renovada, con matices no repetitivos, con un componente generacional a veces bastante claro: la iniciativa Viernes para el Futuro, sin ir más lejos. Hay pues puntualizaciones oportunas, no lo voy a negar. Sin embargo, el tópico me hace reír un tanto cada vez que se repite. Porque ya hace medio siglo que vengo oyendo lo mismo. El hecho es que las personas que establecieron las bases teóricas del pensamiento verde, allá por los años sesenta y los primeros setenta del siglo pasado, o bien han muerto (muchas) o bien exhiben (unas cuantas) una bien llevada pero innegable ancianidad. Las iniciadoras y los iniciadores del activismo ecologista, fenómeno que en tierras ibéricas coincidió en el tiempo con la transición a la democracia, han accedido a la jubilación. Así que: ¡Oh sorpresa! ¡El ecologismo ya tiene historia! Incluso, como ilustra esta exposición, tiene memoria...

El tópico que asocia ecologismo y juventud es persistente. La razón de ello es fácil de comprender: cuando una sociedad no está dispuesta a abordar un problema, envía el problema a la escuela. De entrada, se lo encuadra como una perturbación para mañana: sí, eso de la degradación del medio ambiente tiene pinta de acabar siendo un quebradero de cabeza, pero aún no, por ahora sobra con tres o cuatro parches... Y, entonces, se decide que una nueva generación, que ya estará educada, se ocupe de ello en serio. Una generación sucede a otra, el paquete educativo se convierte en más y más voluminoso, las actuaciones cambian solo marginalmente... La gestión ideológica del asunto no es especialmente sutil. De manera que si alguien le dice que eso del ecologismo es sobre todo una cosa de gente joven, y no de todos, no se fíe en lo más mínimo: es muy probable que, en realidad, su interlocutor le esté informando de que no tiene la menor intención de hacer nada. En este contexto, la forma de gestionar la información se carga de significado: esta exposición es oportuna, entre otras razones, porque establece un recorrido por el pasado de las denuncias de los costes ambientales del desarrollo y de las luchas que han querido evitarlos. De este modo, profundizando en la búsqueda de las raíces, contribuye a disolver los prejuicios. Y la tarea es bastante urgente porque como dicen los activistas, y confirman los científicos, no queda demasiado tiempo, si es que aún queda.

Quien se zambulle en la memoria, tiende a establecer hitos. Y eso, poco o mucho, es siempre convencional o subjetivo. Apuntaré una selección personal. Si fuera necesario indicar un instante germinal, un momento de inicio del movimiento ecologista en el País Valenciano, una elección razonable sería la declaración promovida por Miquel Gil Corell en 1970, explicando que los valores naturales de la Dehesa del Saler superaban los valores crematísticos del desarrollo turístico y residencial promovido por los poderes de la época. Afortunadamente, el farmacéutico de Massamagrell y maestro de ecólogos y de ecologistas no estuvo solo, sino que contó con una reducida pero cualificada compañía. Ciertamente, los planes urbanísticos previstos, en el caso de haberse llevado a cabo por completo, habrían causado una pérdida grave de patrimonio natural (cualquiera puede hacerse una idea con un vistazo a las trazas aún visibles en medio de la pineda). Una movilización popular, que reunió al movimiento vecinal naciente y grupos de técnicos al amparo de los colegios profesionales, consiguió frenar aquello. Todavía mandaba el dictador Franco y, con tal de impedir la concentración de protesta que se había convocado, los cuerpos represivos a su servicio hicieron uso de los métodos habituales. Pero, en definitiva, la iniciativa ciudadana “El Saler per al poble” tuvo el empuje suficiente para que pocos años después, con el cambio democrático, las decisiones dirigidas a parar la urbanización y abrir el camino hacia la protección de la Albufera fueran tomadas con relativa facilidad y rapidez: cuando un fruto está lo suficientemente maduro, cae solo.

El proceso que condujo a la protección del Saler y la Albufera no ha sido olvidado, continúa presente en la memoria colectiva. Con todo, a mi modo de ver, no se ha dedicado la atención necesaria al papel que desempeñaron las asociaciones de vecinos de la época. El movimiento vecinal nació como una respuesta popular a los déficits causados por el particularmente desordenado crecimiento urbano del tardofranquismo: primero se construían los pisos y después la pavimentación de la calle, la escuela, el centro de salud y el jardín, y ello solo si la gente se organizaba y lo reclamaba. En ocasiones, el resultado fue una suerte de ecologismo espontáneo, centrado en la calidad ambiental local, exigente en aire limpio y zonas verdes, no expresado conscientemente como ecología política pero muy efectivo. La campaña del Saler tuvo esta característica y, así, fue a un tiempo ecológica y social. Conectó la protesta frente a la privatización de un espacio no urbanizado, de playa y bosque, muy visitado por la ciudadanía del área metropolitana de Valencia, con los primeros pasos de la lucha contra la degradación de la Albufera. Es cierto que el uso masivo como zona de ocio entra en conflicto con la conservación de los valores naturales,

pero, a veces, también la socioecología se abre camino a través de contradicciones. Las contradicciones no han desaparecido nunca en el parque natural de la Albufera, la laguna y la restinga han sufrido y continúan sufriendo agresiones, pero el ecosistema ha podido mantenerse y aún está vivo.

He citado un principio, y desde entonces hasta ahora han pasado muchas cosas. La floración de grupos y colectivos de los años de la transición a la democracia. Las marchas antinucleares a Cofrentes. El trabajo para conseguir la protección de los espacios naturales más singulares. La reivindicación del bosque y la reiterada alarma de los incendios. La inquietud por la lluvia ácida en Els Ports. Las resistencias a la conversión del litoral en un muro de cemento, en la Albufereta y en cualquier parte. Las revueltas de las comarcas interiores contra instalaciones contaminantes y equipamientos no deseados. La hipertrofia de infraestructuras. Las formas actuales de los viejos conflictos del agua. La lenta comprensión de que la huerta no es ninguna rémora del pasado sino una garantía de sostenibilidad. Las iniciativas dirigidas a salvar el territorio durante el boom de la construcción, cuando la sociedad valenciana no caminaba ligera sobre el planeta (el año del máximo impacto, el 2004, cada Km² de las tierras valencianas recibió 288 nuevas toneladas de cemento, casi cinco veces más que la media europea). Las manifestaciones contra el cambio climático... Hay la memoria de todo ello. Memoria sistemática y organizada. E imágenes que a menudo hablan por sí solas. Esta exposición recoge una muestra significativa de ellas gracias a diversas aportaciones. En particular las procedentes del Fons de Documentació de La Casa Verda, una experiencia extraordinaria de recogida y clasificación de toda suerte de material informativo sobre medio ambiente. Todos sabemos que tal género de empresas no pueden ser obra de una única persona. También sabemos todos que, en más de una ocasión, no hubieran existido, ni durado, sin la tenacidad y la dedicación de una persona. En este caso, del activista ecologista y documentalista profesional Alejandro de la Cueva. (Afortunadamente, con la ayuda de un pequeño grupo tenaz y dedicado de voluntarios y bajo el paraguas de Acció Ecologista-Agró, la asociación nacida en los años 1980 como una confluencia de las dos almas del ecologismo de la década anterior, la antinuclear y la del esfuerzo por la conservación de los ecosistemas). No sé si esta exposición hubiese sido posible sin el Fons, pero indudablemente hubiera sido diferente y, probablemente, menos completa y no tan instructiva. Gracias al esfuerzo militante, el Fons funcionó a lo largo de casi treinta años. Es una lástima que la sociedad valenciana haya sido incapaz de mantenerlo vivo.

Una forma plausible de sintetizar la trayectoria seguida por el País Valenciano, bajo un prisma de sociología ecológica, podría ser la siguiente. Hace

cuarenta años, se había alcanzado un nivel relativamente elevado de desarrollo humano, de suficiencia material y de libertades, y todo ello con unos costes ambientales relativamente bajos. Había, eso sí, para ser controlados y corregidos, los problemas ambientales del sur: incendios forestales, desertización, erosión, algunas manifestaciones de estrés hídrico propias de territorios semiáridos, mala gestión de los residuos y contaminaciones locales... Hoy, el nivel de bienestar humano no es mucho más alto: analizado con indicadores más sutiles que los acostumbrados, adaptados a la medida del bienestar sostenible y a la de la igualdad socioeconómica, habría que hablar más bien de estancamiento, e incluso de un cierto retroceso en algunos aspectos. Y, por otro lado, problemas ambientales ya no falta ninguno: los del sur continúan presentes, y, ahora, los del norte también lo están (consumo de energía y de materiales muy por encima de lo que sería sostenible a nivel planetario, congestión, contaminaciones “sofisticadas”...). En pocas palabras: respecto a la huella ecológica, la sociedad valenciana se ha situado sin duda a la altura europea. El cambio social ha ido desde una situación en que el tránsito a la sostenibilidad podría haber sido relativamente suave, hasta otra que comportará inevitablemente modificaciones traumáticas.

A medida que los costes sociales y ambientales del desarrollo han ido aumentando, se ha producido un proceso de maduración del ecologismo. La madurez se caracteriza por el hecho de que ya no se limita a defender aquello que por definición “está fuera” (el medio ambiente), sino que incorpora una lectura propia, alejada de la ideología económica dominante, de muchos acontecimientos sociales. Pienso que, en Valencia, el punto culminante de este proceso de maduración fue la resistencia de las personas que vivían en la huerta de La Punta frente al proyecto de construcción de una zona de actividades logísticas al servicio del puerto de Valencia. Carmen González y sus compañeras de la asociación de vecinos La Unificadora, con su acción tenaz e insobornable, sacaron a la luz, haciéndolas visibles, las interacciones, tan conflictivas, entre la conservación de la huerta, la reivindicación de una forma de vida erróneamente percibida como residual y pre-moderna, las perspectivas de sostenibilidad ambiental de Valencia, la transformación del crecimiento económico en crecimiento anti-económico, la hipertrofia asfixiante de las infraestructuras, la obsolescencia de la fe en que las destrucciones generadas por el desarrollo son siempre creativas... No es casual que su lucha continúe siendo un referente para dos organizaciones muy definitorias de la ecología social de ahora mismo en Valencia: Per l’Horta y la Comissió Ciutat-Port.

Valencia ha iniciado 2024 con una contradicción importante, que hace saltar en pedazos cualquier pretensión de hacer compatibles el desarrollo y la

sostenibilidad: capitalidad verde y ampliación del puerto. Eso de la capital verde es una etiqueta oficial europea que, si es aprovechada racionalmente, puede servir de estímulo para iniciativas de modernización ecológica, pero que solo en la imaginación y en el autobombo es mucho más que eso. La ampliación norte es el proyecto, ya aprobado por el gobierno español, con la adhesión entusiasta de los poderes locales y autonómicos y de las fuerzas vivas valencianas, de una plataforma de cemento gigante al servicio de una multinacional especializada en el tráfico de contenedores (una actividad cuyo incremento es inherentemente insostenible). Se trata de una agresión social y ambiental grande, con implicaciones económicas inciertas. No es este el lugar para llevar a cabo un análisis detallado, pero no es demasiado difícil: con una dosis elemental de información sobre las perspectivas de los flujos de energía y materiales a escala planetaria y sobre la sociología de los barrios portuarios, cualquiera puede dibujar una imagen lo suficientemente exacta. En resumidas cuentas: la decisión de hacer en Valencia el puerto de Madrid (o, más exactamente, el megapuerto al servicio de los grandes negocios de la megalópolis del centro peninsular) implica diseñar un futuro para la entera ciudad de Valencia como barrio portuario de Madrid, con todo lo que ello supone desde el principio y lo que acabaría suponiendo en un contexto inevitable de decrecimiento. ¿El barrio más empobrecido y degradado de los barrios del sur de la capital del Reino? Podemos temernos que se trata exactamente de eso.

Los precedentes son conocidos y ya no los discute prácticamente nadie: las ampliaciones del puerto por el sur hicieron mucho daño al sur (Nazaret, la huerta y la comunidad humana de La Punta, la restinga arenosa de la Albufera...). Dicen que el mal ya está hecho, pero los informes científicos advierten que la nueva ampliación podría fácilmente amplificarlo. Añadiendo una consideración sociológica elemental: si el proyecto sigue, los impactos negativos sobre los barrios litorales del norte del antiguo cauce del Turia, y en definitiva sobre toda Valencia, serán parecidos a los que las ampliaciones portuarias del siglo XX tuvieron sobre las tierras del sur. Te encontrarás con lo que hayas hecho. Por descontado, parecidos, aquí, no quiere decir iguales, sino inevitables: aún no han puesto el cemento y ya están reactivando la presión dirigida a construir más accesos para los camiones. Así que la cuestión no es únicamente que la proyectada ampliación norte hará aún más daño a la Albufera, que probablemente lo hará; es que hará daño a la ciudad entera. Como siempre, la ecología es ecosociología; y la sociología, socioecología.

El ministro responsable del asunto en el actual gobierno español, un gobierno que alardea de progresista, ha dicho que la oposición a la ampliación

norte es sobreactuación ecológica. No es cierto, sino más bien lo contrario: la población valenciana no es aún del todo consciente del tamaño de la amenaza. Una pregunta inquietante, entonces: ¿Por qué el gobierno y la oposición, que pasan por un periodo de amplificación dramatizada de todo lo que les separa, están de acuerdo en esto del puerto? Una respuesta plausible: por el deseo de estar en buenos términos con el gran capital. Otra respuesta plausible: por progresismo. Es decir, por progresismo de la época del canal de Suez. El mismo progresismo que ha desembocado en la descomunal crisis ecológica del presente, que está arriesgando la continuidad de la civilización. Se avanza a través de contradicciones hasta que se comienza a retroceder a través de contradicciones... Valencia, que hace pocas décadas tenía posibilidades de arreglárselas relativamente bien en materia de sostenibilidad, se obstina en perder todas las opciones. Y, encima, traga con todo cuando son otros los que se las hacen perder. La exposición refresca la memoria sobre un montón de esfuerzos para cambiar de rumbo, esfuerzos en ocasiones con resultados, y a veces destrozados.

Vuelta al inicio: el ecologismo ya tiene historia, lo que no implica que no ataña a la gente joven. Sí que lo hace, porque la translimitación ya no es una amenaza futura, sino el contexto material de la vida. Hace cincuenta años, el ecologismo anunció que hay límites en el crecimiento. Ahora, los límites ya han sido sobrepasados y esto lo cambia todo. Para todos y, por descontado, para quien tiene la vida por delante. La amenaza del cambio climático está generando una forma particular de angustia, a medida que circula un mensaje que dice más o menos esto: “chicas, chicos, lo tenéis crudo, la cosa pinta mal, no tenéis futuro”. El mensaje es equívoco. Si una persona joven dice que no tiene futuro, una persona vieja que lo escuche debería replicarle, tan amablemente como sea capaz: ¡Oh, no, quien no tiene futuro soy yo! Tú posiblemente lo tienes difícil, y puede que tengas una parte de razón en hacernos responsables, así, en general, de la dificultad; ¡pero futuro, tú tienes mucho más! ¡Ojalá esta constatación trivial haga que las nuevas hornadas del movimiento sean más numerosas, más decididas y más clarividentes!

Defensem. Anaïs Florin

El trabajo de Anaïs Florin aúna el activismo con la producción artística desarrollando dos planos que se retroalimentan. Por un lado, destaca su colaboración con espacios híbridos y archivísticos de carácter independiente, como es El Punt. Espai de Lliure Aprenentatge y A Hores d'Ara, en los que ha investigado sobre los imaginarios ambientalistas valencianos y ha diseñado metodologías con las que dar visibilidad a sus documentos. Por otro, produce obras artísticas que se formalizan a modo de intervención en el espacio público. Se apropia de los formatos clásicos del activismo mediante el uso de pancartas y cartelería, en los que incluye lemas y mensajes que tienen su fuente de inspiración en los documentos conservados en los archivos mencionados. Florin muestra esas consignas atravesadas por lógicas de distanciamiento, descontextualizadas de su lugar de origen.

En *Defensem*, Florin recupera en concreto múltiples reclamos históricos del ecologismo valenciano, actualizando y revitalizando el valor político y poético contenido por el conjunto de archivos cuyos materiales se despliegan en la exposición. Funciona así como un túnel del tiempo que conecta y reivindica los diferentes momentos de la historia del ecologismo para, desde el pasado, seguir mirando al futuro.

DEFENSEM LA
NOSTRA TERRA PER
UN PAÍS VALENCIA
LLIURE VERD NET
I HABITABLE
NUCLEAR? NO
GRÀCIES! AVUI
ACTIUS O DEMÀ
RADIOACTIUS
COFRENTS=L'ESTAT
CONTRA EL POBLE
NO A LA MORT
DE L'ALBUFERA,
SALVEM LA I
DESNUCLEARITZEM
I DESMILITARITZEM
LA MEDITERRÀNIA
SALVEM EL BOSC

VOLEM UN MÓN
LLIURE I EL VOLEM
JA ABAJO LA
NUCLEAR Y EL
CAPITAL PER UNA
PLATJA NETA I UNA
MAR EN PAU
L'HORTA NO VOL
AVE VERA VIU!
NO A L'AUTOPISTA,
SALVEM LA SAFOR
LA TERRA PER A
QUI LA TREBALLA
SALVEM L'HORTA
DE BENIMACLET
GUANYEM EL FUTUR
RECUPEREM LA
PUNTA TOTS I TOTES

Def
Ann
FT

u
orista

isme

Defensem, 2024. Anaïs Florin.
Centre Cultural La Nau. Universitat de València.

Archivo ecologista

Memoria y cultura visual del ecologismo

en València
desde los
años 70

